

ESKİŞEHİR
OSMANGAZI
ÜNİVERSİTESİ

ISSN 1302-9703

sb

ESKİŞEHİR OSMANGAZI ÜNİVERSİTESİ, SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, ESKİŞEHİR OSMANGAZI UNIVERSITY

CİLT/VOL: 19 SAYI/NO: 1 HAZİRAN/JUNE 2018

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Haziran (June) 2018 | Cilt (Volume): 19 | Sayı (No): 1 | ISSN: 1302-9703 | Yayın No: 298

Sahibi: Prof. Dr. Kemal ŞENOCAK (Rektör)
Owner: Prof. Dr. Kemal ŞENOCAK (Rector)

Yayın Yönetmeni: Prof. Dr. Kamil ÇOLAK (Rektör Yardımcısı)
Publication Director: Prof. Dr. Kamil ÇOLAK (Vice Rector)

Yayın Komisyonu: Prof. Dr. Kamil ÇOLAK, Prof. Dr. Abdurrahman KARAMANCIOĞLU, Prof. Dr. Mahmut KEBAPÇI
Publication Commission: Prof. Dr. Kamil ÇOLAK, Prof. Dr. Abdurrahman KARAMANCIOĞLU, Prof. Dr. Mahmut KEBAPÇI

İdari Sorumlu: Necmettin BAŞKUT
Administrative Coordinator: Necmettin BAŞKUT

Şube Müdürü: Nizamettin AKYEL
Branch Manager: Nizamettin AKYEL

Grafik-Kontrol-Tasarım-Baskı-Cilt: ESOGÜ BASİMEVİ
Graphics-Control-Design-Pressure-Volume: ESOGÜ BASİMEVİ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce yılda iki kez yayımlanan hakemli uluslararası bir dergidir. Dergi, aşağıda yer alan ulusal ve uluslararası veri tabanları ve indekslerle taranmakta ve indekslenmektedir:

Eskişehir Osmangazi University, Journal of Social Sciences is a refereed international journal which is published by Eskişehir Osmangazi University, Institute of Social Sciences biannually. The journal is indexed and covered by the following national and international databases and indexes:

. TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı
. International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
. Ebscohost
. Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)
. Ulrich's Periodicals Directory

. TÜBİTAK-ULAKBİM Social Science Database
. International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
. Ebscohost
. Akademia Social Sciences Index (ASOS)
. Ulrich's Periodicals Directory

Basılması istenen yazılar, derginin yazım kurallarına uygun biçimde hazırlanmalıdır.

Before submission, manuscripts should be prepared by Journal's writing instructions.

Derginin tümü ya da bölümü/bölmeleri Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

No part of this journal may be printed, reproduced or distributed by electronical, mechanical or other means without the written permission of the University.

Makale içeriklerinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Writers are solely responsible for the content of their articles.

Basım Yeri (Publication Place)
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Basımevi

İletişim Bilgileri (Contact Info): Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Meşelik, 26480
ESKİŞEHİR/ e-posta: sosbildergi@ogu.edu.tr
Web: <http://sbd.ogu.edu.tr>, Tel: +90 222 229 30 48 / Faks: +90 222 229 30 48

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Haziran (June) 2018 | Cilt (Volume): 19 | Sayı (No): 1 | ISSN: 1302-9703 | Yayın No: 298

Editör (Editor): Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU

Editör Yardımcıları (Assistant Editors): Doç. Dr. Adnan ADIGÜZEL, Dr. Öğr. Üyesi Halil Semih KİMZAN

Sorumlu Müdür (Responsible Manager): Dr. Öğr. Üyesi Halil Semih KİMZAN

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Nuray GİRGINER	Prof. Dr. Medine SİVRİ
Prof. Dr. Erdoğan BOZ	Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU
Prof. Dr. Özcan DAĞDEMİR	Prof. Dr. Ali Rıza GÜL
Prof. Dr. Erdal GÜMÜŞ	Doç. Dr. Kamil SARITAŞ
Prof. Dr. Numan ELİBOL	Dr. Öğr. Üyesi Rukiye TINAS
Prof. Dr. Yaşar SARI	Dr. Öğr. Üyesi N. Müge SELÇUK

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof. Dr. Coşkun Can AKTAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Adil ATASOY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin AYDIN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Deniz BOZER	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Celalettin ÇELİK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Özcan DAĞDEMİR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati DEVELİ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Zekeriya GÜLER	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal İNAT	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KAR	Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi
Prof. Dr. Yalçın KARATEPE	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARTAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat KAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim KAYA	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KÖKSAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ali KÖSE	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ	University of Central Florida
Prof. Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü ÖZEN	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Fazıl TEKİN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi

Dergi Sekreteri (Secretary): Figen BABA

Yayına Hazırlık (Preparation for Publication)

Selçuk AKALIN Figen BABA

Editörden

Değerli Okuyucular,

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Haziran 2018 sayısını sizlerle paylaşmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Dergimiz bu sayısında, hakemlik sürecini tamamlayıp, Yayın Kurulumuz kararıyla, yayımlanabilir onayı alan sekiz bilimsel nitelikli makaleyi siz okuyucuların istifadesine sunuyor.

Ayrıca, Sosyal Bilimler Dergimiz bünyesinde Nisan 2018'de Üniversitemizde yaşanan meş'um olayda şehit olan akademisyen ve personelimiz için anabaşlığı Eğitim olan bir Özel Sayı çıkarmayı planlamaktayız.

İlk makalemiz, Ali ALGÜL'ün "Melih Cevdet Anday'ın Çeviri Anlayışı" başlığını taşıyor. Makale, Melih Cevdet Anday'ın çeviri hakkındaki görüşlerini ele almaktadır. Çevirinin uygarlıkların yayılmasında ve gelişmesinde büyük rol oynadığını ve kendisinin, Jean Cocteau ve Soupault gibi dünyada çeviri alanında söz sahibi olan şairlerden esinlendiğini ifade etmektedir. Yazar, bu münasebetle ülkemizdeki tercüme faaliyetlerine değinmektedir.

İkinci makale, Semine İmge AZERTÜRK, Tuğçe AKMAN'ın birlikte yazdıkları, "Konfüçyüs'ün Kadın Görüşü Üzerine" başlığını taşıyor. Makalede yazarlar, Çin toplumunda önemli bir yeri olan Konfüçyüs düşüncesinin, kadının uzun yıllar geri planda kalmasında, bu durumun toplum tarafından kanıksanmasında ve kadının ilerleme çabalarının gecikmesinde nasıl bir rol oynadığını incelemişlerdir.

Üçüncü makale, Orhan Erem ATEŞAĞAOĞLU, Ceyhun ELGİN, Oğuz ÖZTUNALI'nın birlikte yazdıkları "Determinants of the Informal Economy in MENA Economies" başlığını taşıyor. Yazarlar, iktisat yazınında ampirik analizde sıklıkla kullanılan ekonomik ve sosyal değişkenlerin kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü belirleyicilikleri, MENA ülkeleri için incelemekte ve sonuçlar MENA ülkeleri dışındaki ülkeler ile karşılaştırılmakta ve ayrıca kayıt dışılığın sonuçları ortaya konulmaktadır.

Dördüncü makale, Özlem ARACI'nın "Kamu Sektörü Dinamikleri Çerçevesinde İletişim Taktiği Olarak Stratejik Muğlaklığın Değerlendirilmesi" başlığını taşıyor. Yazar, stratejik muğlaklığı kamu ve özel sektör ikilemi arasında değerlendirerek literatüre katkı sağlamak amacıyla özellikle de kamu sektörü ile ilişkilendirilerek incelemeye çalışmıştır.

Beşinci makale, Füsun YENİLMEZ, Mehmet Samet ERDEM'in birlikte yazdıkları "Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Ekonomik Büyüme ile Enerji Tüketimi Arasındaki İlişki: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi" başlığını taşıyor. Yazarlar, "Türkiye ve AB'de tüketilen enerji türlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi nedir?" sorusunun cevabını Toda-Yamamoto nedensellik testi yardımıyla cevaplamaya çalışmışlardır. Türkiye, AB'nin nükleer enerjiden yenilenebilir enerjiye doğru geçiş yapan politikalarına mukabil, hızla artan nüfusu, yükselen elektrik ihtiyacı, sürekli büyümenin elektrik tüketimini arttırması, enerjideki yüksek dışa bağımlılık, yenilenebilir enerji kaynaklarının artan enerji ihtiyacını karşılamaması gibi nedenlerle nükleer enerjiye geçiş yapan politikaları benimsediği görülmektedir. Yapılan çalışmada, Türkiye için doğalgaz tüketiminden ekonomik

büyümeye doğru, AB için ise petrol tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı sonucuna ulaşmışlardır.

Altıncı makale, Müge DUMAN KULA, Halil EKŞİ, İbrahim DEMİRCİ'nin birlikte yazdıkları "Aile Uyum Ölçeği'nin Türkçe Formunun Psikometrik Özellikleri" başlığını taşıyor. Yazarlar, Aile Uyum Ölçeği'nin kısa formunu Türkçeye uyarlamak ve ölçeğin psikometrik özelliklerini incelemek olduğunu ifade ediyorlar. Sonuçta, Aile Uyum Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik özellikleri ölçeğin Türkiye'de yapılacak bilimsel çalışmalarda kullanılabileceği tespitine ulaşmışlardır.

Yedinci makale, Aybiçe TOSUN, Ayşe YORULMAZ, İshak TEKİN, Kübra YILDIZ'ın birlikte yazdıkları "Mülteci Öğrencilerin Eğitim Sorunları, Eğitim ve Din Eğitiminden Beklentileri: Eskişehir Örneği" başlığını taşıyor. Yazarlar, Eskişehir'e göç eden lise dönemindeki öğrencilerin buradaki eğitim süreçlerine ilişkin algılarının, yaşadıkları sorunların, eğitim ve din eğitiminden beklentilerinin tespit edilmesini amaçlamışlardır. Yazarlar, öğrencilerin dil bilmemelerinin, sosyal hayatlarında ve okul süreçlerinde en temel uyum problemi olduğu, bunun farklı sorunlara neden olabildiğini tespit etmişler, öğrencilerin din eğitimine ilişkin algılarının okul türüne göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Son makale Fatih DOĞRU'nun hazırladığı "Seslenme Sözleri ve Genel Türkçe Sözlüklerdeki Görünümü" başlığını taşıyor. Yazar, hangi sözlerin seslenme sözü olarak değerlendirilmesi gerektiği konusuna açıklık getirmeye çalışarak, hangi yollarla oluşturulduklarını tespit etmeye çalışacaklarını vurguluyor. Makalede, seslenme sözcüklerinin kavramsal yönden hangi alt başlıklara ayrılacakları ile ilgili öneriler getiriliyor ve genel Türkçe sözlüklerdeki durumu tespit etmeye çalışılıyor.

Yayımlamış olduğumuz çalışmaların siz değerli okuyucularımıza yararlı olması dilek ve temennisiyle saygılar sunarım.

Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 1-17** Melih Cevdet Anday'ın Çeviri Anlayışı
The Translation Concept of Melih Cevdet Anday
Ali ALGÜL
- 19-37** Konfüçyüs'ün Kadın Görüşü Üzerine
Confucius' Stance on Women
Semine İmge AZERTÜRK, Tuğçe AKMAN
- 39-52** Determinants of the Informal Economy in MENA Economies
MENA Ekonomilerinde Kayıt Dışı Ekonominin Belirleyicileri
Orhan Erem ATEŞAĞAOĞLU, Ceyhan ELGİN, Oğuz ÖZTUNALI
- 53-70** Kamu Sektörü Dinamikleri Çerçevesinde İletişim Taktiği Olarak Stratejik Muğlaklığın Değerlendirilmesi
Evaluation of Strategic Ambiguity as a Communication Tactic within the Dynamics of the Public Sector
Özlem ARACI
- 71-95** Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Ekonomik Büyüme ile Enerji Tüketimi Arasındaki İlişki: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi
The Relationship Between Economic Growth and Energy Consumption in Turkey and The European Union: Toda-Yamamoto Causality Test
Fusun YENİLMEZ, Mehmet Samet ERDEM
- 97-106** Aile Uyum Ölçeği'nin Türkçe Formunun Psikometrik Özellikleri
The Psychometric Properties of the Turkish form of Family Harmony Scale
Müge DUMAN KULA, Halil EKŞİ, İbrahim DEMİRCİ
- 107-133** Mülteci Öğrencilerin Eğitim Sorunları, Eğitim ve Din Eğitiminden Beklentileri: Eskişehir Örneği
Problems and Expectations of Refugee Students About Education and Religious Education: Case of Eskişehir
Aybıçe TOSUN, Ayşe YORULMAZ, İshak TEKİN, Kübra YILDIZ
- 135-150** Seslenme Sözlere ve Genel Türkçe Sözlüklerdeki Görünümü
Addressing Words and Their Appearance in General Turkish Dictionaries
Fatih DOĞRU
- 151-158** Yayın Politikası ve Yazım Kuralları
(Editorial Policy and Writing Instructions)

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Haziran (June) 2018 | Cilt (Volume): 19 | Sayı (No): 1 | ISSN: 1302-9703

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Editörlüğü, derginin önceki sayılarında ve bu sayısında hakemlik hizmeti ile katkılarından dolayı aşağıda alfabetik sıra ile isimleri yer alan hakemlere teşekkür eder.

Doç.Dr.İsmail ACUN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç.Dr.Gülbin ÖZDAMAR AKARÇAY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr.Ali AKDOĞAN	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Hülya BAYRAK AKYILDIZ	Anadolu Üniversitesi
Doç.Dr.Ahmet ALBAYRAK	Uludağ Üniversitesi
Prof.Dr.Cengiz ALYILMAZ	Uludağ Üniversitesi
Doç.Dr.Güler SAĞLAM ARI	Gazi Üniversitesi
Prof.Dr.Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Duran CANKÜL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr.Zühal ÇUBUKÇU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr.Nurettin DEMİR	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr.Ali Ahmet DOĞAN	Kırıkkale Üniversitesi
Doç.Dr.Zeliha KAYGISIZ ERTUĞ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr.Halit EV	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç.Dr.Türkmen GÖKSEL	Ankara Üniversitesi
Prof.Dr.Ahmet GÜÇ	Uludağ Üniversitesi
Doç.Dr.Fatime GÜNEŞ	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Güler GÜNŞOY	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.Gürkan HAŞİT	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç.Dr.İsmail Hakkı İŞCAN	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç.Dr.M.Fatih KANTER	Kilis Üniversitesi
Doç.Dr.Alper KESTEN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç.Dr.Yılmaz KILIÇASLAN	Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr.İsmail KÜÇÜKAKSOY	Dumlupınar Üniversitesi
Prof.Dr.Esra MELİKOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.Gürbüz OCAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç.Dr.Özge SAMANCI	Özyeğin Üniversitesi
Doç.Dr.Ali Rıza SANDALCILAR	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç.Dr.Kamil SARITAŞ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Seydi Ahmet SATICI	Artvin Çoruh Üniversitesi
Prof.Dr.Rezzan KOCAÖNER SİLKÜ	Ege Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Mehmet ŞANVER	Uludağ Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Rukiye TINAS	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr.Hatice Zümrüt TONUS	Anadolu Üniversitesi
Doç.Dr.Tarık TOTAN	Adnan Menderes Üniversitesi
Doç.Dr.Feyzullah ÜNAL	Dumlupınar Üniversitesi
Prof.Dr.Metin YAMAN	Gazi Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Özlem YENİLMEZ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç.Dr.Battal YILMAZ	Ahi Evran Üniversitesi
Prof.Dr.Ali İhsan YİTİK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Halim Emre ZEREN	Adnan Menderes Üniversitesi

Melih Cevdet Anday'ın Çeviri Anlayışı*

Ali ALGÜL**

Melih Cevdet Anday'ın Çeviri Anlayışı

Özet

Bu çalışmada Melih Cevdet Anday'ın çeviri hakkındaki görüşleri ele alınmıştır. Çeviri uygarlıkların yayılmasında ve gelişmesinde büyük rol oynar. Bir bölgede ortaya çıkan yenilik, anlayış, görüş çeviri yoluyla diğer bölgelere geçer; böylece dışa açık uygarlıklar gelişir, zenginleşir, ilerler. Çeviriye kapıları kapatan toplumlar da ise geriye gidüş görülür. Anday'ın çeviri içerikli yazılarının temelini şiir çevirisi oluşturur. Melih Cevdet iyi bir şiir çevirisinin özelliklerini açıklar. Bu bağlamda ona göre iyi bir çeviri orijinal metnin yapısını ve sesini korur. Melih Cevdet, Jean Cocteau ve Soupault gibi dünyada çeviri alanında söz sahibi olan şairlerden de yararlanır. Anday yazılarında şiir çevirisinin dışında Türkiye'de çeviri deyince akla gelen ilk çevirmenleri, Tanzimat sonrasında yapılan çevirileri, 1940'ların başında Hasan Ali Yücel döneminde başlayan çeviri faaliyetlerini de konu edinir. Sonuç olarak; Anday şiir çevirisine inanır ve Türkiye'de iyi çevirinin *Tercüme* dergisiyle başladığını belirtir.

The Translation Concept of Melih Cevdet Anday

Abstract

In this study, the views of Melih Cevdet Anday about the translation are discussed. Translation plays a major role in the spreading and development of civilizations. Innovation, understanding and view emerging in a region pass through other regions by means of translation. Thus, extroversive civilizations develop, richen and make progress. But it is seen retrogression in societies which close the door on translation. The basic of Anday's translations makes up poetry translation. Melih Cevdet explains the characteristics of a good translation of poetry. In accordance with that, a good translation preserves the structure and voice of the original text. Melih Cevdet also benefits from the poets such as Jean Cocteau, and Soupault who have a say in translation in the world. Besides, except the poetry translation, Anday mentions the first translators that came to mind in translation in Turkey, the translations after the Tanzimat, and the translation activities that started under the ministry of Hasan Ali Yücel in the early 1940s. As a result; Anday believes in the poetry translation and indicates that the good translation began with Translation Magazine in Turkey.

Anahtar Kelimeler: Anday, Çeviri, Çevirmen, Şiir.

Key Words: Anday, Translation, Interpreter, Poetry.

1. Giriş

Çeviri, farklı dille konuşan toplumların birbirlerini tanıma ve anlama ihtiyacından doğmuştur. Çünkü çeviri kültür değişimini sağlayan ve aktaran bir köprü görevi yapar. "Herhangi bir sözün veya metnin bir dilden başka bir dile aktarılma işi" (Karataş, 423, s. 2001) ya da "(...) doğal bir dildeki bildirileri kimi kişilerin anlamsal ve işlevsel eşdeğerlik sağlayarak bir başka doğal dile aktarması (...)"

* Bu makale Ali Algül tarafından 2015'te *Melih Cevdet Anday'ın Düşünce Yazılarında Sanat, Yazın ve Dil* adıyla Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde hazırlanan, yayımlanmamış doktora tezinden çıkarılmıştır.

** Ali ALGÜL, Dr. Öğr. Üyesi., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, alialguller@hotmail.com; ORCID ID orcid.org / 0000-0003-3657-7111

(Vardar, 1978, s. 66) şeklinde tanımlanabilecek çeviri, gerek Doğu’da gerekse Batı’da yeni dönemlerin öncülük görevini üstlenmiştir. Örneğin Yunan uygarlığının oluşum sürecinde Sümer, Mısır ve Fenike uygarlıklarından çeviriler yapılır. Çeviriyi ilk kez bilinçli bir şekilde yapan Romalılar ise, antik Yunan’ı tümüyle Latinceye aktarmanın peşindedirler: “Romalılar, kendilerinden hayli üstün durumdaki Yunanlıların edebiyatını neredeyse bütünüyle kendi dillerine çevirir veya en azından uyarırlar.” (Kızıltan, 2000, s. 72). Arapların, X. yüzyılda yarattıkları uygarlıkta “Yunan, Hint ve Fars medeniyetlerinden yapılan çeviriler çok önemli bir etkiye sahiptirler.” (Özdoğan, 2005, s. 37). Hümanizma ve Rönesans yıllarında Avrupalılar, antik Yunan ve Latin’in kültür ve sanat ürünlerini dönemin dillerine çevirmişlerdir; böylece önceki çağlardan farklı, yeni bir doğuşu gerçekleştirmeyi başarmışlardır. Kızıltan, “Tarihte Çeviri” adlı makalesinde Rönesans yıllarında çeviriye verilen önemi şu sözlerle açıklar: “Rönesans döneminde her bir ulusal dilin devlet yönetimi, hukuk, edebiyat, felsefe ve bilim alanında yetkinliğini kanıtlamasıyla, çeviri olgusu giderek ön plana çıkar.” (Kızıltan, 2000, s. 73). Bu sözler de çevirinin modern çağlara yaklaştıkça öneminin daha da arttığını göstermektedir. Bir bölgede beliren uygarlık bir başka bölgeye çeviri yoluyla aktarılır. Bu durumda kültürlerarası değişimde ve aktarımda çeviri yaşamsal bir rol oynar. Bu nedenle uygarlıkların varlıklarını sürdürebilmeleri çeviriyle sağlanan etkileşime dayanır: “(...) medeniyetlerin geçmişi, kendi özgünlüklerini ve özerkliklerini kaybetmeksizin, birbirleriyle yıllar boyunca olan sürekli alışverişlerin tarihinden ibarettir.” (Braudel, 2001, s. 37). Hilmi Ziya, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* adlı çalışmasında uygarlıklar arasındaki ilişkinin önemine Braudel gibi bir vurgu yapar, “Tek bir medeniyet vardır: O da,¹ insan toplulukları arasındaki karşılıklı tesirlerin büyümesi, çoğalması ve genişlemesidir.” (Ülken, 2007, s. 11). Görüldüğü üzere her iki araştırmacı da tüm uygarlıkların tek bir uygarlık olduğunu bunu sağlayanın da çeviri ve etkileşim olduğu konusunda birleşmektedirler. Nasıl ki her ulusun/uygarlığın bir olgunluk dönemi varsa aynı zamanda bir de çocukluk, çiraklık çağı vardır. Fakat, “Kendi içine kapanan ve her şeyi yalnız kendinde arayan cemiyetlerin yeni bir şey yaratmasına, tek ve büyük medenî açılış yoluna girmesine imkân yoktur,” (Ülken, 2007, s. 11) sözleri de çeviriye, etkilenmeye kapılarını kapatan ulusların çiraklık döneminden çıkamayacaklarını göstermektedir.

“Yazınla, bilimle uğraşıp da çeviri sorunu üzerinde durmayan biri gösterilemez,” (Anday, 1994b, s. 56) diyen Anday’a² göre, çeviri gereklidir: “Hele bizim toplumumuzun çeviri gerekmesi

¹ Alıntılarda orijinal metinlere sadık kalınmıştır.

² Hasan Ali Yücel döneminde *Tercüme Dergisi*’nde görev yapan Anday’ın çevirileri arasında dünyada söz sahibi olan şair ve yazarlar da yer almaktadır. Melih Cevdet, Tarjel Vesaas’dan çevirdiği *Buz Sarayı* romanıyla TDK 1973 Çeviri Ödülü’nü kazanmıştır. Melih Cevdet Anday’ın çevirilerinden bazıları şunlardır:

a. Şiir Çevirileri

1. *Annabel Lee* - Edgar Allan Poe(2003), Adam Yayınları.
2. *Atlının Türküsü* - Federico Garcia Lorca(1966), (Sabahattin Eyuboğlu ile birlikte), Yeni Dergi, s,103.
3. *Bir Zenci Kızın Türküsü*, Ben de - Langston Hughes (1971). İstanbul : Yeditepe Yayınları.
4. *Çayhane* - Ezra Pound
5. *Gece, Şehir Uyumuş.* - Aleksandr Blok

gittikçe artmaktadır, çağımızı yakalamanın kaygısı zorunlu kılıyor bunu.” (Anday, 1994b, s. 56). Anday bu sözleriyle çevirinin birden çok alanla ilgili olduğunu da vurgular. Çevirinin önemini belirlerken Anday(1990) dünyada iki önemli çeviri dönemi yaşandığını, “(...) bunlardan ilki, sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda Arapların, Yunan biliminin büyük bir bölümünü Arapçaya aktarmaları atılımı, ikincisi ise on birinci ve on ikinci yüzyıllarda Avrupa'nın gerçekleştirdiği büyük çeviri akımıdır,” (s. 134) diyerek açıklar. Melih Cevdet, çeviriyle birlikte dünyamızın zenginleştiğini belirtir: “Çeviri yolu ile imgelemimiz, demek dünyamız daha da zenginleşiyor, renkleniyor, çeşitleniyor. Gerçekte uygarlığımız bir çeviri uygarlığıdır.” (Anday, 1994b, s. 291). Anday’a göre, çeviri ile yazın arasında sürekli bir etkileşim söz konusudur; yerli yazın kusursuzluğa doğru gider: “Yeni düşünlerin anlatımı için çeviride zorluk çekilerek aranan tümce, yerli yazında tam biçimini bulduktan sonra yeniden çeviride kullanılır. Böylece hem yerli yazın gelişir, hem de çeviri gittikçe güzelleşir.” (Anday, 1994a, s. 203). Yine yabancı şairleri tanıma şansını vermesi çevirinin bir başka önemli yararıdır: “Başka ülkelerin şairlerini çeviri yoluyla da olsa tanımak, edebiyatımız için büyük kazanç olur.” (Anday, 2002a, s. 299). Böylece bir arayış içinde olan yerli edebiyat, çevirisine ulaştığı yabancı şairlerle bu durumdan kendini kurtaracak ve seçeneksiz olmadığını görecektir.

2. Tanzimat Döneminde ve 1940 Sonrasında Türkiye’de Çeviri

Tarihimizin son bin yılına bakıldığında, çevirinin Türk edebiyatında önemli bir yeri olduğu görülecektir. Uygurlular, Selçuklular, Osmanlılar döneminde çeviri sürekli gündemde olmuştur. Bu dönemlerden biri, belki de en önemlisi olan Tanzimat yıllarında çeviri Doğu uygarlığından çıkışın ve Batı uygarlığına girişin de öncüsü olur. Modernleşme, kendini öncelikle çevirilerle gösterir. Batılı dillerden ilk felsefi metin, ilk roman, ilk şiir çevirileri Tanzimat’ta yapılır. Bunun sonucu olarak da başta roman olmak üzere, öykü, tiyatro gibi türler çeviri yoluyla Türkçeye kazandırılır.

Türk edebiyatındaki çeviriyle ilgili görüşlerini Tanzimat döneminden başlatan Melih Cevdet, Türkçedeki çevirileri irdelerken aynı zamanda çeviri yapıtlardan yararlanarak Türkçenin nasıl yalınlaştığına ve kendini bulmasına da göndermeler yapar. Çeviri şiirde aşamaların yaşandığını söyleyen Anday(1994), Tanzimat dönemi şiir çevirilerini başarısız bulurken Tanzimatçıların düzyazı alanında ise başarılı olduklarını söyler. Melih Cevdet, 1994’te çıkan *İmge Ormanları* adlı kitabındaki “Türkçe’de Düzyazının Gelişimi” başlıklı yazısını Tanzimat döneminde yapılan çevirilere ayırır. Anday (1994a), Divan edebiyatının fikirsiz, süslü, ağdalı, gösterişli bir biçemi olduğunu “Divan edebiyatının müseccâ düzyazısından kurtulmak kolay değildi, çünkü o yazıda fikirsizliği süs püs örtmeliydi,” (a. g.

-
6. *Hürriyet* - Paul Éluard
 7. *Kanun* - Wystan Hugh Auden
 8. *Pan Öldü* - Ezra Pound
 9. *Şiir Sanatı* - Paul Verlaine

b. Roman Çevirileri:

1. *Buz Sarayı* (1972- Tarjei Vesaas) 1. baskı, Cem Yayınevi. 2.baskı. Tavanarası Yayıncılık, 2002.Bu çevirisiyle 1973’te Türk Dil Kurumu Çeviri Ödülü’nü almıştır.
2. *Babalar ve Oğullar* (1983). Sosyal Yayınlar.
3. *Ölü Canlar* (1983). Sosyal Yayınlar.

e. , s. 200) diye açıklar. Anday (1994a), Divan edebiyatının dili nedeniyle kendini bulmuş, durmuş, oturmuş Batı düzyazısını Türkçede karşılamanın büyük güçlükler doğurduğunu bu yüzden de Tanzimat yazarlarının işe sıfırdan başladıklarını sözlerine ekler. Tanzimat dönemindeki çevirilere dikkat çekenlerden biri olan Ramazan Korkmaz (2011) da Avrupa'dan yapılan çevirilerin, Türk edebiyatında yeni bir yol ayrımı yarattığını belirttiikten sonra Tanzimat döneminde başlayan Türk düzyazısının tehlikeli bir eşikten de geçtiğini, "(...) ya kendisi olmak için kendi olay, izlek ve insan kaynaklarına dönme ya da uyarılma kolaylığına sığınarak kötü bir öteki kopyası olmakta," (s. 26) ifadeleriyle belirtir. Anday, Tanzimat dönemi metinlerinden örnekler verirken Cevdet Kudret'in, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*³ adlı yapıtından yararlanır. Batı edebiyatından yapılan çevirilerin dilinin bozukluğu üzerinde durur. İlk yapılan çevirilerden yola çıkarak zamanla Türkçenin gerçek kimliğine ulaştığını kanıtlamaya çalışır. Tanzimat döneminin başlangıcında ortaya çıkan öncü Batılı yapıt Yusuf Kamil Paşa'nın Fenelon'dan çevirdiği *Telemak*'tır. Anday *Telemak*'tan aşağıdaki alıntıyı yapar:

"Kalipso nâm perî-i cezîre-nişin, Ülis tesmiye olunan ma'sükunun terk ü azimet ü firkatinden hasıl olan teessür-i kalbisini ta'dil edecek teselliyi bulamamasından ve nâû-i hayat-ı sermedi olmasından kendisini bi-baht ve sitemdide-i tal-i saht add ü şûmar etmesiyle... bir bahar-ı daimi ile muhat olan ceziresinde vaki' çemenis-tan-ı şükûfezar üzerinde ekseriya münferiden ve müteesiren gezinir ise de, bu hal ve mahal ...her bâr-birlikte geşt ü güzar ettiği ma'sukunun güftar ü mişvarını ihtar etmekle sahil-i deryada mahzunane oturup eşk-i çeşmini etrafa serper ve Ma'suk-ı âşık-fedanın râkib ve zâhib olduğu sefimenin gittiği tarafa hasr-ı nazar eder idi. Nâgehân bir sefine-i kazazedenin kum üzerinde bazı edevat-ı meksu-resi gözüne ilişmesi akabinde karaya çıkmış bir pir ve bir berna iki şahs-i garabet-nüma görmesiyle, şahs-ı cüvanın hareket-i merdane ve reviş-i levendanesine dikkat ettikte 'Ülis'in oğlu Telemak'tır' deyip (...)" (Anday, 1994a, ss. 200-201).

Anday bu alıntıdan sonra "Bu dille yazılmış bir kitabın roman diye okunabileceğine bugünkü aklımız pek yatmaz. Gerçekte çevirmen de bunun bir 'ahlak kitabı' olduğunu belirtmekle bu güçlüğü ortadan kaldırmaktadır," (a.g.e., s. 201) sözlerini yazarak Tanzimat yıllarında dilin bir problem olduğunu ortaya koyar. Melih Cevdet, Tanzimat dönemiyle ilgili olarak *Telemak* dışında *Sefiller*, *Hikâye-i Robenson*, *Monte-Cristo* gibi büyük yapıtların Türkçeye çevrilmesine değinir. Aşama aşama bu çevirilerle birlikte bir ırmak gibi dilin nasıl kendi yolunu bulduğu üzerinde durur. Tanzimat'ta düzyazı açısından yapılan en büyük atılımın eski inşa tarzından vazgeçmek olduğunu vurgulayan Anday, "tümce"nin öneminiyle birlikte Şemsettin Sami'nin diğerlerinden farkı üzerinde durur. Anday (1994a), Şemsettin Sami'nin amacının ise anlatımı kitap şivesinden kurtarıp konuşma şivesine çevirmek olduğunu söyleyip şöyle devam eder: "Buradaki 'kitap şivesi' sözünden ne anlayaca-

³ Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman I*, İstanbul: Varlık Yayınlar, 1967.

ğiz? Elbetteki 'inşa' tarzını, 'müsecca' düzyazıyı. Ama artık ona düzyazı demek doğru olmayacaktır; çünkü yeni düşünceler bu 'tarz' ile anlatılmamaktadır." (a.g.e., s. 203). Anday'a göre, Tanzimatçıların peşinde koştukları Türkçe cümlelerdir: "Kısaca, bütün sorun 'tümce'yi bulmaktır. İşte Tanzimat'la başlayan, bu 'tümce' arayışıdır. (...) onu bulmak pek de kolay olmamıştır." (s. 203). Görüldüğü gibi Tanzimat dönemi edebiyatçıları sadece yeni türleri getirmekle kalmamışlar aynı zamanda Türkçe sentaksı da kurmaya çalışmışlardır. Tanzimat yazınıyla başlayan Türkçenin kendini bulma süreci, önce II. Meşrutiyet yıllarında Ulusal Edebiyat'la, devamında Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Dil Devrimi'yle birlikte yabancı dillerin boyunduruğundan kurtulmasıyla sonuçlanır. Anday, dil yalınlaşıkça yerli yazın da çeviri de yetkinleşir düşüncesini savunur. Yusuf Kâmil Paşa'nın *Telemak* çevirisinden yüz yıl sonra, Behçet Necatigil'in, Rilke'nin *Malte Laurids Brigge'nin Notları*⁴ adlı yapıtından alıntılar yaparak Türkçenin ne büyük bir gelişme kaydettiğini belirtir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk tarihi ve Anadolu daha çok işlenen konular olması nedeniyle çeviri etkinlikleri yavaş ilerlerken 1940'ların başında hızlanır. Melih Cevdet bir dönem içinde bulunduğu ve yakından tanıma fırsatına kavuştuğu *Tercüme* dergisine ve bu derginin çıkmasını sağlayan Hasan Ali Yücel'e birçok yazısında değinir. Türk çeviri tarihinde özel bir yere sahip olan "*Tercüme* dergisinin ilk sayısı 19 Mayıs 1940'ta yayımlanır. Dergi, iki ayda bir olmak üzere yılda altı defa çıkar." (Sauer, 1997, s. 37).⁵ Melih Cevdet, 1990'da yayımlanan *Sevişmenin Gündüklüğü ve Yüceliği* adlı kitabında yer alan "Dinde ve Felsefede Arap Milliyetçiliği" başlıklı yazısında Hasan Ali Yücel'in çeviriye verdiği önemi ayrıntılarıyla açıklar. Anday bu yazısında Türk tarihi açısından Hasan Ali Yücel'in öncülüğünde kurulan Tercüme Bürosu'nun önemini "Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı gününde yayımına başlanan 'Dünya Edebiyatından Tercüme' dizisi, yeni kültürümüzün en önemli atılımlarından biriydi; Köy Enstitüleri gibi, yazık ki, bu atılım da önce kuşa döndürüldü, sonra da unutturuldu," (s.134) sözleriyle vurguladıktan sonra "Dünya Edebiyatından Tercüme"le Hasan Âli Yücel'in ne amaçladığını şu şekilde açıklar: "Yücel, 'Dünya Edebiyatından Tercüme' dizisinde basılan kitapların bizde bir yeniden doğuş sağlayacağına gönülden inanmış yaman bir kültür adamı idi; biliyordu ki, bu dizi çağdaşlaşmamızın en sağlam temeli olacaktır." (a. g. e., s. 134). Bu sözler de Hasan Ali Yücel döneminde çevirinin sadece yazınsal amaçlı olmadığını net şekilde göstermektedir. Nitekim, Nedim Gürsel (1978) de "Çeviri Etkinliği ve Kültür" başlıklı yazısında yeniden doğuş düşüncesini destekler: "Ataç, Sabahattin Eyuboğlu,⁶ Vedat Günyol, Azra Erhat gibi dünya çeviri yazınında eşine az rastlanır bir topluluğun bu dönemde ortaya çıkması (...)" (s. 25) nın döneme egemen olan yenileşme düşüncesinin en somut göstergesi olduğunu, özellikle Eyuboğlu'nun

⁴ Behçet Necatigil, *Rilke'nin Malte Laurids Brigge'nin Notları*, İstanbul: De Yayınları, 1966.

⁵ Sauer'in belirttiğine göre *Tercüme* dergisi dört döneme ayrılabilir: 1. Dönem: *Tercüme* Sayı 1-38, 19 Mayıs 1940-19 Temmuz 1946 (33 dergi): Kurucusu Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel döneminde *Tercüme* dergisi

2. Dönem: *Tercüme* Sayı 39/40-49/51, 19 Kasım 1946-Ocak/Haziran 1949 (8 dergi): Çok Partili Döneme geçtikten sonra *Tercüme* dergisi

3. Dönem: *Tercüme* Sayı 52-69/70, Mayıs 1951 -Ocak/1 Haziran 1960 (12 dergi): Demokrat Parti döneminde *Tercüme* dergisi

4. Dönem: *Tercüme*, Sayı 71/72-87, Temmuz/7 Aralık 1960-Temmuz/Eylül 1966(11 dergi)" (Sauer 1997: 38).

⁶ Alıntılarda orijinal metinlere bağlı kalınmıştır.

çevresindeki aydınların çeviri imecesini, Anadolu kültürünün kaynak metinlerine yönelen çağdaş bir Yenidendoğuş hareketi olarak nitelendirebiliriz (a. g. e., s. 25) diyerek çevirideki amacı ortaya koyar. Hasan Ali Yücel, *Tercüme* dergisinin birinci sayısında çevirideki amaçlarını açıklar. Medeniyet bir bütündür diyerek sözlerine başlayan Yücel, şöyle devam eder:

"(...) Biz Türkler, tarihin türlü çağlarında ona yeni unsurlar katmış ve ondan, bizim için yeni unsurları hiç taassup göstermeden bol bol almışızdır (...) Kültür tanışkanlığının fikri manzarası, her zaman ve her yerde, dil ve yazılı eser alışverişi ile olmuştur; bizde de aynı hal vaki oluyor. Tercüme; zihnî, fikrî ve medeni bir intibak olduğuna göre, gün günden daha mütekâmil bir 'ana diline nakil' hareketi bizde de tekevün etmiştir." (Yücel, 1940, s. 1).

Görüldüğü gibi çevirinin gerekli olan kültür alışverişini sağlamakta olduğunu belirten Yücel'e göre, Türkler tarihin her döneminde yabancı kültürlerle açık olmuşlardır. Tercüme Bürosu'nda yalnızca yazınsal kitaplar çevrilmemiştir. Bilimsel içerikli yapıtların da çevirisi yapılmıştır. Edward Grant'tan Aykut Göker'in dilimize çevirdiği *Ortaçağda Fizik Bilimleri* adlı kitap bunlardan biridir.⁷

Anday hem Bağdat'taki çeviri yapılan yerde hem de Batı'da her zaman çeviri işinde Yahudilerin yer aldığını söyler. Araplar da Osmanlılar da Yahudilerden yararlanmışlardır: "Tuhaftır, Bağdat'taki çeviri bürosunda da Yahudiler vardı." (Anday, 1990, s. 134). II. Mahmut döneminde açılan Tercüme Odası'nın birinci başkanı Müslümanlaşan bir Rum iken onun yerine gelen ise Yahudi kökenlidir: "(...) 1823'te Baş Tercüman olan İshak Efendi de Yahudilik'ten Müslümanlık'a geçmiş bir zattı." (Berkes, 2002, s. 196). Bu geleneği sürdüren Hasan Ali Yücel de Tercüme Bürosu'nda başta Erol Günay olmak üzere Yahudilerin çalışmasına izin verir.

Geleceği Yaşamak adlı kitabında Anday (1994b), Tercüme Bürosu'nun yabancı edebiyatların tanınmasında ve kültür düzeyimizin yükselmesinde oynadığı role, "Tercüme Bürosu'ndan bu yana ülkemizde yabancı edebiyatlara yaklaşma için gösterilen çaba kültür düzeyimizin yükselmesinde inanılmaz başarılar sağlamıştır,"(ss. 39-40) diyerek vurgu yapar. Bu başarının temelinde ise sadece Batı edebiyatlarından değil, Doğu edebiyatlarından da çevirilerin yapılarak dünya kalıtının Türkçeye kazandırılması yatar. Ayrıca, Türkiye'de gerçek şiir çevirisinin kendileriyle başladığını da söyler: "Gerçek şiir çevirisiyse bizim kuşakta oluştu." (Anday, 2009b, s. 204). Anday'ın bu görüşlerini Tercüme Bürosu'nun önde gelen isimlerinden Azra Erhat'ın, "Dünya klasiklerinin Türkçeleştirilmesinde ortaya çıkan yapıtların çoğu ilk elde tek bir çevirmenin çabasıyla dilimize aktarılsa bile, çeviriler her zaman bir kurul tarafından geçerek denetlenmekteydi. Uzmanlık dallarına göre yan kurullar çalışır, yöntemler saptardı," (Erhat, 1978, s. 56) sözleri de hem Anday'ı doğrulamakta hem de o yıllarda devlet eliyle sistemi bir çeviri etkinliğinin yapıldığını da göstermektedir. Melih Cevdet (2012), *Tercüme* dergisinden sonra ülkemizde başarılı çevirmenlerin yetiştiğini belirtir: "Bizde klasiklerin çev-

⁷ Bkz. Anday 1990: 134-135

rilmeye başladığı yıllarda, *Tercüme* dergisi şiir çevirisi işine başarı ile öncülük etmişti. En iyi şiir çevirilerinin ilkleri orada yayımlanmıştır diyebilirim.” (s. 156). Melih Cevdet (2009b), *Tercüme* dergisinin 19 Mart 1946’da yayınlanan “Şiir Özel Sayısı”nın Türk şiir tarihi için önemini “Batı ozanlarından yapılan en başarılı çevirilerin topluca bulunduğu ilk derlemedir. Bundan ötürü de önemini hep koruyacaktır sanırım,” (s. 202) diyerek vurgular. Anday, “Şiir Özel Sayısı”nı çıkarırken Orhan Veli’nin özverisi üzerinde ayrıca durur: “Şiir özel sayısının dizgi, baskı, mizanpaj işleriyle Orhan Veli Kanık görevlendirilmişti ama onun için bir görevden çok daha başka bir iş olmuştü bu; kendi işi, *Yaprak* gibi, kendi kitaplarının baskısı gibi olmuştü. Nasıl titizlikle çalıştığını unutamam. Sayfa yapmakta üstün bir beğenisi vardı.” (Anday, 2009b, s. 202). Bu ifadelerden sonra Anday seçkinin elden geldiğince geniş kapsamlı olması için hepsini coşturduğunu, kendisinin de Edgar Allan Poe’dan çevirdiği ‘Annabell Lee’ şiirine işte bu coşku içinde sarıldığını (s. 202) belirtir. Melih Cevdet Anday *Tercüme* dergisinden söz ederken Sabahattin Eyüboğlu’na ayrıca değinir. Onun, o yıllarda kendileri için ne kadar önemli olduğunu sürekli vurgular. Çeviri yaptığımız günlerde başlıca yüreklendiricilerinin Sabahattin Eyüboğlu’nu belirten Anday (2009b), Sabahattin Eyüboğlu’nun topluca girilen işlerden çok hoşlandığını, “Şiir çevirisinde kimseyi gereksemeyecek güçteki yeteneğine karşın, sevdiği kimi şiirler üzerinde Orhan Veli’yle, Necati Cumalı’yla, benimle çalışmayı yeğlemesi hep bu imece sevgisindendi,” (s. 203) diyerek açıklar ve şöyle devam eder:

“Siz onunla çalışırken sadece bir ya da iki dize bulmuş olsanız bile Sabahattin o şiirin işbirliğiyle çevrildiğini söylemekten büyük keyif duyardı. İşin değeri anlaşılın diye kendisini bunca silmeye bakan başka birini tanımış değilim. Tercüme özel sayısından önce, ondan sonra tanık olduğum bütün çalışmalarında bunu görmüşümdür. Kendisi için hiçbir şey istemedi o gerçekten.” (a. g. e., s. 203).

Anday, Sabahattin Eyüboğlu’nun çevirideki başarısının nedenini ise şöyle açıklar: “(...) şiir çevirisindeki başarısını sanırım, onun gizli ozanlığıyla açıklayabiliriz. Paris’ten kardeşlerine yolladığı kimi mektupların koşuk (manzum) olduğunu bilirim.” (a. g. e., s. 203). Melih Cevdet Anday, 1994’te çıkan *İmge Ormanları* adlı kitabında Sabahattin Eyüboğlu’nun, Nurullah Ataç’ın çevirilerini büyük bir ilgiyle okuduğunu, vurguladıktan sonra, “(...) biz o yıllara değin, çevirinin özellikle ‘çevrilen dilde, yeniden yaratma’ yanını gereğince kurcalayamamıştık, dilimiz arınmadığı için kurcalayamazdık da,” (Anday, 1994a, s. 280) der. Bu sözleri de çeviride eksik kaldıkları yeri açığa vurur. Anday bu yetersizliklerinin nedenini, “Osmanlıca ancak işin ‘özgün metne bağlı kalma’ yanını karşılama çabası içindeydi. Konuşma dili düzyazının temeli olmamıştı. Bu konu, özellikle oyun çevirileri için önem taşıyordu,” (a. g. e., s. 280) şeklinde açıklar. Görünen o ki, *Tercüme* dergisinde çalışırken çevirmenlerin tek işi yabancı dilden kitapları Türkçeye çevirmek olmamış, onlar aynı zamanda Türkçenin de kurulmasına hizmet etmişlerdir.

Melih Cevdet, *Tercüme* dergisindeki çevirileri değerlendirirken zaman zaman kendi çeviri deneyimlerinden de söz eder. *Akan Zaman Duran Zaman* adlı anı kitabında Anday (2009b), “The Raven” adlı şiiri çevirmekten niçin vazgeçtiğini “Çalışmaya başladım ama ilk iki kıtayı bitirince anladım ki bu iş benim yıllarımı alacak. Cesaretim kırıldı. Bir süre sonra bir kıta daha çevirdim, sonra bütün bütün vazgeçtim,” (s. 205) diyerek açıklar.

Çevirinin, özellikle de şiir çevirisinin sorunlu bir konu olarak kalacağını belirten Anday, günümüzde şiir çevirisinin *Tercüme* dergisini geride bıraktığını “(...) şiir çeviri sanatı günümüzde, *Tercüme* özel sayısını epey geride bırakan aşamalara erişmiştir,” (a. g. e., s. 204) ve şairlerin bugün artık *Tercüme* özel sayısında görüldüğü gibi tek tek şiirleriyle değil, kitaplarıyla tanıma olanağına kavuştuğumuzu (a. g. e., s. 204) da sözlerine ekler.

Tercüme dergisinin dışında Anday, denemelerinde çeviri alanında söz sahibi olan *Metis Çeviri*⁸ dergisi üzerinde de durur. Derginin yeni çıkan sayılarını izlediğini söyler. *Metis Çeviri* dergisindeki çeviri şiirler iki dilde verilmiş, hatta üç dilde kimi zaman diyen Anday, şunları söyler: “Diyelim şiirin aslı İspanyolcada, İngilizce’den ya da Fransızca’dan çevrildi ise İspanyolcasını da koyarak. İkinci dilden çevirme işi ise bambaşka sorunlar çıkarıyor ortaya.” (Anday, 1994a, s. 378). Burada gerek Anday’ın üzerinde durduğu gerekse *Metis Çeviri*’de yapılan çeviriyle birlikte orijinal metnin de verilmesi gerektiğidir; böylece çevirisi yapılan dili bilen okur, iki metni de görebileceği için kendi yorumlarını da yapabilecektir.

3. Şiir Çevirisi

Melih Cevdet Anday’ın yazılarında şiir çevirisi en hassas konulardan biridir. Bu konu üzerinde ciddiyetle durur. Anday, çeviriye olumlu bakanları ve olumsuz bakanları yazılarında birlikte değerlendirir. Onların düşüncelerini yakından irdeler.

Bir şair ve çevirmen olarak Anday, şiir çevirisinin yapılacağını savunur: “(...) ‘çeviri yapılamaz’ savından yana değilim. Neden dersiniz, bu etkinlik Roma’dan beri sürüp geliyor ve insanların birbirini anlamalarında yardımcı oluyor.” (Anday, 1994b, s. 291). Bu ifadelerle şiir çevirisinin tarih boyunca yapıldığını belirten Anday, 19 Kasım 1976’da *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan ve 2012’de çıkan *Gökyüzü Haritası* adlı kitabında da yer alan “Eluard ve Rilke” başlıklı yazısında şiir çevirisini tartışmaya açar. Şiir çevirisinin zorluğunu anlatan ifadeleri belirtir: “Şiir çevirmenin güçlüğünü, belki de olanaksızlığını en iyi anlatan söz, ‘Şiir kendi diline de çevrilemez,’ sözüdür; (...)” (s. 155). Şiir çevirisinin zorluğuna değinen Berke Vardar (1978) da, “Çünkü burada ‘gösteren’ de işe karışır, sesler ve bürünsel öğeler de çevirmenin karşısına dikilir. Çevirinin olanaksızlığını öne sürecek, denli ileri gidenlere de bu düzlemde rastlanır daha çok. (s. 70) şeklinde açıklama yapar. Şiir

⁸ *Varlık* dergisindeki “Çeviribilime İhtiyaç Duyanların Çevirmenler Olması Gerekir”, başlıklı yazısında Prof. Dr. Turgay Kurultay, *Metis Çeviri* dergisinin önemini şu sözlerle açıklar: “1940’ta yayına başlayan *Tercüme* dergisiyle başlayan çeviri dergiciliği geleneği, çevirinin ayrı bir bilim dalı haline gelmesiyle birlikte bitti. Bu sert bir tez gibi dursa da ana eğilimi göstermek bakımında savunuyorum. *Metis Çeviri* dergisi *Tercüme* geleneğinin sınırlarını zorlamış olmakla ve kendisi de bu geleneği sürdürmekte zorlanmış olmakla birlikte bu geleneğin parçasıydı ve bence son halkasıydı. Ondan sonra yayınlanmaya başlayan *Tömer Çeviri* dergisi bir çevirmen atölyesi dergisi görüntüsündedir ve çeviri kültürü içinde merkezi bir konuma talip olmadı.” (*Varlık*, Haziran 2006).

çevirisinin belli bir dilde kurulmuş bir sözcükler biçiminin, başka hiçbir dilde bir karşılığı bulunamayacağını düşündürmesi bakımından çok öğretici ve düşündürücü olduğunu belirten Anday, tarihin her döneminde günümüzde olduğu gibi şiir çevirisinin zor olmadığını Homeros üzerinden verir: "(...) sözgelişi Homeros çevrilebilir ve bundan ötürü çok da yitirmez kendinden, öyküsü olan bir şiirdir, çünkü o, ayrıca koşuk ilkçağın tek anlatım aracıdır, bilimadamları da o aracı kullanmışlardır." (Anday, 2012, s. 155). Görüldüğü gibi öyküye dayanan şiirin çevirisi zor olmamaktadır. Şiir çevirisinde güçlüğün çağımızda kendini gösterdiğini belirten Anday, bu durumun nedenini şiirde geçen sözcüklerin kendileri için kullanılmasına bağlar: "(...) çünkü şiirde sözcük, kendisi için kullanılır oldu. 'Şiir sözcüklerle yazılır,' sözü, 'duygularla yazılmaz' anlamındadır. Bir sözcük büyüdür bir tür şiir. Bu açıdan bakılınca, onun başka bir dilde karşılığını bulmak olanaksızdır denebilir." (a. g. e., s. 155). Bir şair olan ve "Asıl çevrilemez olan şiirin yapısıdır," (Berk, 1978, s. 72) diyen İlhan Berk de benzer konuya dikkat çeker. İlhan Berk "(...) çeviride en iyi yaklaşım, en doğru yol çevrilecek şiirin şiir dilini bulmaktır," (a.g.e., s. 73) diyerek çözüm yöntemini de gösterir.⁹ Fakat, bu güçlüğün yenilebileceğini de ileri süren Anday(2012), şiirin gerekirse başka dilde yeniden yaratılabileceğini söyler: "Ama isteyen insan neyi başarmamıştır ki! Bu güç iş için de doğrudur bu. Ne yapıp yapıp bir dilin şiirini, başka bir dilde, gerekirse yeniden yaratacağız, (...)" (s. 155). Melih Cevdet bu vurgusuyla çevirinin kesinlikle yapılabileceğini de belirtmiş olur. Anday'ın üzerinde durduğu gerekirse yeniden yaratacağız ifadesine Tuğrul İnal da değinir. Şairin yazdığı şiiri bir buz parçasığına benzeten İnal (1991), çevirmenin yaptığını ise, "Bir buz parçasığıнын suda eriyişi gibi ikincil bir somutlama denilen çeviri de yeni bir somut tasarım haline dönüşüyor," (s. 69) biçiminde açıklayıp sözlerine, "Artık ikincil bir tasarıma dönüşen metinden haz alınıyorsa bu estetik ve son tasarımda buz ve su ayrı ayrı olmayıp tüm parçacıklar kaynaşık durumdadır," (a. g. e., s. 69) ifadeleriyle devam ederek çevirinin beğenilmesini haz vermesine bağlar. İnal, çevirmenin buz parçacıklarını kırıp kendi dilinde yeniden yaratmasına Cahit Sıtkı Tarancı'dan örnek vererek düşüncelerini somut duruma getirir.¹⁰

⁹ Berk'in görüşlerinin ayrıntısı şöyledir: " Anlam olsun, deyiş olsun, çeşitli anlatım biçimleri olsun (buna üslubu da katalım), sonunda hep şiirin yapısına gelip dayanır. Yaratının kökeni odur. Öykünülme, aktarılmayan, yansıtılmayan o yapıdır, öz-biçim ikileminin kendisi onda yatar. Yaratının bütün kesimleri onda billurlaşıp, öz-biçim sorununu o çözer; yapı denilen teke öyle dönüşür. Peki nedir bu çevrilmeyen dediğimiz yapı? Şiirin bütün ilkelerini, öğelerini, birimlerini, toplayan; seslerin, renklerin, sözcüklerin, çağrışımların, duyuların dünyasını buyruğu altına alan; öfkeleri, sevinçleri, acıları bir yaşama biçimine dönüştüren? Ozanın bütün yaşamından getirip koyduğu ben sorunu elbet. Asıl çevrilmeyen bu dil işte. Ancak yaratı halinde olan, ancak o zaman varolan." (Berk 1978: 72).

¹⁰ "Çevirmen, sezgi yoluyla 'simplex' ve 'unum', yalın ve bir olandan uzaklaşarak, gerekirse keyfi bir yaklaşımla, çeşitli çağrışımlarla, amaç dilin kullanım ve kültürel gereklerine ve deyişbiçimlerine göre bir imgeden sözcükten ötekisine ya da iki imgeyi birleştirerek yeni bir imgeye sözcük üretimine - somutlamaya geçer. Yazınsal yapıtı yeniden yazar. C.S. Tarancı, Nerval'dcn çevirdiği 'Fantazy'a' adlı şiiri sanki yeniden yazmıştı. Şiirin son dörtlüğünde Nerval'in eski bir şatonun penceresinde ne zaman ve nerede gördüğünü bir türlü kestiremediği eski giysiler içerisinde siyah gözlü sarışın bir kadın imgesi, " *puis une dame, à sa haute fenêtre, / Blonde aux yeux noirs, en ses habits anciens. / Que, dans une autre existence peut - etrel J'ai déjà vue... et dort je me souviens!* / Tarancı'nın ellerinde bağıntılı sözcüklerle yeni bir biçim almış. Tarancı, kaynak dil ile kendi dili arasında bir ilişki kurmuş. Siyah gözlü sarışın kadın 'en üst pencerede' 'kömür gözlü bir kumral' olmuş. Kadın simgesi ve görme edimiyle ilintili olarak zaman sorunsalı, yaşam ölüm diyalektiğinde düşsel bir mekâna oturtulmuş: ' *Kömür gözlü bir kumral en üst pencerede; / Eskidir geçmiş zaman esvapları eski. / Görmüşlüğüm var bu kadını! Ama başka bir hayatta belki!* / Özgün metindeki belli, işlevsel bir anlam ifade eden

Anday, şiir çevirisi konusunda Jean Cocteau ve Soupault'dan da yararlanır; onlardan alıntılar yapar. Soupault'un şiir çevirisi ve dili üzerine görüşlerini Türkçeye çeviren Anday'a göre, Soupault şiir çevirisine olumlu yaklaşmaktadır. Soupault(1978), "Şiir gerçi bir söz sanatıdır, ama bir öz sanattır da. Bu bakımdan başka bir dile çevrilebilmelidir. Ben şiirin çevrilebileceği inanıyorum," (aktaran Anday, s. 57) dedikten sonra şiir dilinin müzik gibi evrensel bir dil olduğunu söyler: "Hatta daha da fazlasına, şiir dilinin, müzik gibi uluslararası bir dil olduğuna inanıyorum. Dünya ulusları birbirlerini belki her şeyden çok şiirle anlayacaklardır." (a. g. e., s. 57). Bu konuya değinen Metin Altıok da şiirin evrenselliğini savunur. Ona göre, "(...) şiir belli bir dille yazılmakla birlikte o dilin üstüne çıkan bir söz sanatıdır." (Altıok, 2006, s. 30). Altıok sözlerine şiirin evrenselliğini sahip olduğu öze bağlayıp şu şekilde devam eder: "Gerçek şiir her zaman içinde evrensel bir öz taşır. İşte bu evrensel öz, çeviri yoluyla başka dillerde de kendine yeni yataklar açar." (a. g. e., s. 30). Bu sözler de gösteriyor ki, bir şiirin başka bir dile çevrilmesi evrenselliğiyle olabilmektedir. Anday, şiir çevirisine karşı çıkan Fransız ozan Jean Cocteau'nun(1994b), "Şiir öyle ayrı bir dildir ki, başka hiçbir dile çevrilemez. Hatta yazılmış görüldüğü dile bile," (aktaran Anday, s. 55) şeklindeki görüşlerini de ele alır. Anday, Jean Cocteau'nun ne demek istediğine 1994'te çıkan *Geleceği Yaşamak* adlı kitabında iki kez değinmiştir. Bu kitabın 55. sayfasında Cocteau'nun sözlerini, "(...) gerçekte onun niyeti, bir şiirin 'yazılmış olduğu dile' çevrilemeyeceğini belirtmek," (Anday, 1994b) şekilde yorumlarken kitabın 288-289. sayfalarında ise, Cocteau'nun sözünün birinci bölümüne katılmadığını "Eğer bir kaynak dildeki özel şiir dilini biz erek dilde gerçekleştirebilirsek şiirin çevrilemezliği savı oldukça zayıflar. Bu görüş açısına uyarak diyeceğim ki, ben Cocteau'nun sözünün ikinci bölümüne katılıyorum da, birinci bölümde söylenene pek gönüllü değilim," (Anday, 1994b) biçiminde açıklar.

Hem kötü çeviri hem de iyi çeviri diye bir şeyin var olduğunu söyleyen Anday'a göre, çevri şiirin başarılı olmasının koşulları arasında şunlar yer alır: "Çeviri şiir, çevrildiği dilde şiir tadı veriyorsa iyi çeviri ve hatta iyi şiir sayılır; öylece çevirmen bir ölçüde kendini silmiş, okuru özgün şiirle baş başa bırakmış olur." (Anday 1994a: 375). Akşit Göktürk ise, iyi bir çeviri için dil yetisini öne çıkarır: "(...) iyi çeviri, çevirmenin hem kaynak hem de amaç dildeki dil yetisiyle doğru orantılıdır. Sözün yüzey anlamı yanı sıra çağrıştırdığı anlamı, metnin satır aralarını kavrayabilecek bir dil yetisi." (Göktürk, 1978, s. 62). Görüldüğü gibi çevirmenin iki dili bilmesinin ötesinde bir de dil yetisine gereksinimi vardır. Melih Cevdet (1994b), başarısız bir şiirin çevrildiği dildeki olumsuzluklarını ise, "Kötü bir şiir çevirisi ise hiçbir dilden değildir, okuyanı şiirden soğutur, ozanların aptal olduğunu düşündürür,"(s.

sözcükler, Tarancı'nın dilinde anlam genişlemesi-zenginliği biçiminde olgunlaşıp ortaya çıkmışlar. 'Kömür gözlü', 'Esvap', 'görmüşlüğü olmak' gibi sözcükler "Fantazya"nın konumuna ve şiirsel yaratıya-yazıya için deyiş biçimleriyle yeniden ortaya çıkmışlar. Bu yeniden ortaya çıkış-yeni biçim-şiir çevirisinde çalkantılı duygunun yaratıcı, o kadar da etkili ve güçlü bir ifadeye bürünmesi halidir. 'Kömür' simgesinde olduğu gibi, sezginin sütanalığı yapıp beslediği bu imge sıradanlığını ve aktarmacılığın aşıldığı durumdur." (Inal 1991: 68).

291) sözleriyle dile getirir. Anday'a göre yeni şiirin¹¹ çevirisi yapıldığında şu durumlar ortaya çıkabilir: "Yeni şiirin çevirisinde imgeler rahatlıkla verilebilir, yiten ise yapısal özelliklerdir çoğu zaman. Buna ses düzeni de diyebiliriz." (Anday, 2001, s. 334). Anday, yeni şiirde yapısal özellikleri, ses düzenini aramaya, görmeye hazırlıklı olmayan okur için çeviride yiten şeyin ayırdına varmak olanağı yoktur. Ha aslı olmuş, ha çevirisi (a. g. e., ss. 334-335) olmuş diyerek okur açısından da çeviri şiirin algılanmasına değinir.

Çeviride her zaman bir problem olarak algılanan "Çeviri kokmamalı" sözüne Anday farklı bir açıdan yaklaşır. Ona göre, çeviri kokmamalı diyerek yapılan çeviri, şiirin aslındaki yapıyı ve biçimi yok edecek denli ileri götürülmemelidir: "Çeviri kokmamalı, evet, ama bir yabancı ozanın şiiri olduğu da anlaşılmalı. Bir yabancı ozanla karşı karşıya bulunduğumuz başka nasıl anlaşılabilir ki!" (Anday, 1994a, s. 376) diyerek tepkisini ortaya koyar ve bir başka yazısında da, "(...) deneyimlerime dayanarak diyebilirim ki, yabancı bir ozanı kendi dilimizde yenileştirmekten kaçınmalıyız, ondaki yabancı sesi duyurmalı okura (...)" (Anday, 2012, s. 156) diyerek devam ettirir düşüncesini. Zaten çevirmenin görevi, "(...) yazarın söylediğini en doğru bir şekilde aktarmak zorunda olduğu gibi aslına en yakın bir biçimde (üslup) de anlatmak zorundadır. Bilimsel bir metni masal diliyle vermek ne kadar yanlışsa, çeviride bir yazarın biçiminin yitirilmesi de o derece yanlıştır. (Doğan, 1978, s. 53). Ayrıca, "Bir yazarın biçimi, sanatçı kişiliğinin ayrılmaz bir yanıdır," (a. g. e., s. 53) bu nedenle çevirmen, bir yazarın temel özelliği olan biçimine sadık kalarak onu korumalıdır. Anday (2012), şiir çevirisinde şiirin şeklinin de korunmasının önemini üzerinde durur: "(...) ve şiirin yalnızca ruhuna değil, biçimine de bağlı kalmalıyız. Giderek yalnızca biçimine bağlılıkla başarıya erersek, merak etmeyin, o şiirin ruhunu da vermiş oluruz. İnsan gibidir şiir de, biçim gitti mi, ruh da gider, ara ki bulasın." (s. 156). Bu sözleriyle Anday şiir çevirisinde biçimi de bir kenara itmediğini söylemiş olur. Anday (2009b), çevirisi yapılan şiirden şairini tanımanın zorluğuna da değinir: "Yabancı bir ozanı çevirilerinden ne kadar tanıyabiliriz? Hele çevrilen dil başka bir dil ailesinden mi?" (s. 204). Kendisi çözümü, "Bence en iyisi, çeviriyle aslına karşılıklı koymaktır," (a. g. e., s. 204) diyerek ortaya koyar. Çeviri şiir, hele özgün metinle birlikte basılmışsa, burada, çevirmenin yaklaşımının ve başarısının da daha iyi ortaya çıkacağını belirten Anday, Tanzimatçıların çevirilerinde şiirin şairlerine ulaşamadığını vurgular. Bunun nedenini *Akan Zaman Duran Zaman* adlı yapıtında "(...) o zaman yapılan şiir çevirilerinde bir yabancı ozanı, deyişi, düşüncesi, biçimiyle bir yabancı ozanı bulmamız olanağı yoktur. Sanki o yabancı ozanlar, bizim Tanzimat ozanlarının biçimine sığınmış gibidirler," (a. g. e., s. 204) diyerek açıklar. Melih Cevdet asıl metni vermenin çeviride yapılabilecek kırpmaları da önleyeceğini belirtir. Anday'a göre asıl metinlerin verilmesiyle birlikte çevirideki en büyük sıkıntılardan biri olan orijinal metne bağlılık sorunu da ortadan kalkacaktır: "(...) 'metne bağlılık ve özgürlük' sorunu, çeviri şiirin en önemli sorunlarından biri olagelmıştır." (a. g. e., s. 375). Anday'ın bu sözleri öte yandan çevirmenin iş etiğinin de ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

¹¹ Anday, 1975'te yayımlanan *Sosyalist Bir Dünya* adlı kitabında yeni şiiri şu şekilde açıklar: "Çağdaş şiir anlayışı, şiirden öyküyü atmak amacından doğmuştur denebilir; bu ise sözgelisi, Homeros'un, Dante'nin, Fransız klasik ozanlarının ve bir anlamda romantik ozanların şiir anlayışına karşı çıkmak demektir." (Anday, 1975b, s. 309).

Şiirlerin diller arası çevirisinin dışında *şiiirin düzyazıya çevrilip çevrilmeyeceği* de çeviri konusunda sorgulanan konulardan biridir. "Bir şiiri düzyazıya çevirmekle, başka bir dile çevirmek aynıdır. Bu durumda çevirmene de yaratıcılık düşer,"(Anday, 1978, s. 81) diyen Anday'a hem " (...) çeviri yapmak da özgün yapıt yaratmak kadar yaratıcılık işidir (...) (Doğan, 1978, s. 52) diyen Mehmet H. Doğan hem de çeviride anlamı içeren ve aşan, gösterenlerin egemenliği altındaki bildirilerin söz konusu olduğunu belirten Vardar (1978) da, "Çeviri bu koşullarda özgün yaratım eylemiyle özdeşleşir bir bakıma," (s. 70) diyerek destek verirler. Çağdaş şiirin düzyazıya çevrilemeyen söz (Anday, 1994a, s. 339) olduğunu belirten Anday (1978), *Yasak* adlı kitabında yer alan "Esin" başlıklı yazısında şiirin düzyazıya niçin çevrilemeyeceğini esine, akla ve ozanın çıkış noktasına bağlayarak açıklar:

"(...) 'esin'i göklerden yeryüzüne indirdikten sonra da onun niteliği yine gizemsi bir doğada kaldı. Artık akıl ve duygu ikiliğinden çok uzaklardayız. Öyle bir ikilik bize hiçbir şeyi açıklayamaz. Konu, esinin dışardan gelir gibi olduğu konusudur. Kimi şiirlerin düzyazıya çevrilememesi bundandır; çünkü onu ozan da kafasında düzyazı ile düşünmemiştir." (ss. 80-81).

Anday'ın bu sözleri de şairin şiirine başlamasının önemini göstermektedir. Çünkü şair aklına gelen konuyu yazmadan önce birçok şekilde kalıba dökülebilir; roman ve öykü olarak, tiyatro eseri vb. Fakat şair şiir biçimini seçtikten sonra yazdığı eser diğer biçimlerden uzaklaşmış oluyor. Bu nedenle düzyazıya çevrilmesi de zorlaşır.

Çeviride üzerinde tartışılan konulardan biri de *çevirinin kim tarafından yapılacağıdır*. Şiir çevirisini ozanların yapması isteği yaygın bir anlayış olarak kabul edilmektedir. Bir ozan olarak Anday, bu tartışmaya katılır ve yazılarında düşüncelerini açıklar. Anday (2009a), "Bence her ozan şiir çevirmelidir zaman zaman; böylece hem kendi geleneğinden kurtulmak, hem de anadili üzerinde düşünmek olanağını bulur," (s. 46) düşüncesine sahiptir. Bu sözler şairin çeviri sırasında elde ettiklerini de göstermektedir. Anday'a göre, türler içerisinde başarı şiir çevirisinde yatar ve çeviriyi ozanlar yapmalıdır: "Çeviride başarı olasılığı, en çok şiir çevirisi için söz konusu edilebilir çünkü şiir dili başka bir dildir ve hangi ulustan olurlarsa olsunlar ozanlar bu dili bilen kişilerdir. Demek şiir çevirisini ozanlar yapmalıdır."(Anday, 1994b, s. 291). Fakat, Melih Cevdet, iyi ozanların iyi şiir çevirisi yapacağı görüşüne katılmaz. Çünkü ona göre, iyi ozanlar, "(...) kendilerini silmeye, gözden yitirmeye katlanamayacak kadar bencildirler, başka bir ozanın şiiri için yeteneklerini harcamayı her zaman göze almazlar." (Anday, 2009a, s. 46). Görüldüğü gibi iyi ozanlar çeviri yaparken kendilerini de düşünmektedirler. Bu davranış da şiir çevirisine olumsuz yansımaktadır.

4. Anday'a Göre Çevirmenler ve Onlara Düşen Görevler

Anday'ın düşünce yazılarında çevirmenler iki şekilde karşımıza çıkar: Bunlardan birincisi çevirmenlik mesleğidir; ikincisi ise takip ettiği çevirmenlerdir. Onların adlarını da vererek yaptıkları çevirilerle ilgili düşüncelerini açıklar. Melih Cevdet (2012), "Ben de şiirler çevirdim kimilerinde başarılı da olmuşumdur, öyle derler, (...) " (s. 156) dedikten sonra başarılı bir çevirmenin kendisini sileceğini, "Şiir çevirisi ayrıca çok da nankör bir iştir; neden dersiniz başarılı çevirmen, başardığı ölçüde ken-

dini siler ortadan, bir aferin bile almaz okurdan, onu ozanla baş başa bırakır. Okuyan da beğendi mi, çevirmeni değil, ozanı över artık,” (a. g. e., s. 156) sözleriyle açıklar. Anday (1994a) bir başka yazısında da, “(...) çevirmen bir ölçüde kendini silmiş, okuru özgün şiirle baş başa bırakmış olur,” (s. 375) ifadesiyle yine çevirmenin başarısına değinerek iyi bir çevirmenin kendini ortadan kaldırdığını söyler. Anday, 2009’da çıkan *Bakır Çağı* adlı kitabında da bu konuya değinerek benzer düşünceleri yineler.¹² Ona göre, şiir çevirisinde çevirmenin yaşadığı en büyük problemin şiirin aslındaki güzelliği aktarmaktan çok, içindeki gizi aktarmaktır: “(...) çeviri sırasında karşılaştığı en büyük güçlük, şiirin aslındaki güzelliği aktarmak güçlüğü değildi; belki daha çok, o güzelliği yaratan gizli bildiri idi.” (Anday, 1975b, s. 314). Anday sözlerine, “Mallarme'nin o şiirleri niçin yazdığı bilinmeden, yarattığı güzellik de aktarılamazdı,” (a. g. e., s. 314) ifadesiyle devam ederek çevirmenin aslında iyi bir şiir çevirisi için şiirin yazılma nedenine ulaşması gerektiğini de vurgular. Anday, çeviride yabancı yazarın çevrildiği dile benzetilmesine, “(...) onun bizden başkalığını, daha doğrusu özgünlüğünü bütün gücünüzle vermeye çalışacaksınız,” (Anday, 1994a, s. 378) sözleriyle karşı çıktıktan sonra Türkiye’de *Nermin Menemencioğlu* ve *Cevat Çapan*’ın bu güçlüğü yenen birkaç kişiden biri olduklarını belirtir.

“Dilimizin özleşmesi çevirinin başarılı olmasında büyük yarar sağlamıştır,” diyen Anday, 1999’da çıkan *Geçmişin Geleceği* adlı kitabında çeviride başarılı olanları tek tek söyleyerek Batı yazınının Türkiye’ye gelmesinde oynadıkları rollere dikkat çeker: “Ahmet Muhip Dranas’ın, Cahit Sıtkı Tarancı’nın, Sabahattin Eyuboğlu’nun, Orhan Veli’nin, Oktay Rifat’ın, Sabahattin Kudret Aksal’ın, Necati Cumalı’nın, Cevat Çapan’ın...çevirileri, artık bize Batı şiirini tanıtacak, sevdirecek kadar başarılıdır.” (s. 11). Melih Cevdet yazılarında bu çevirmenlerin dışında Türkiye’de çeviri alanında söz sahibi olan *Nermin Menemencioğlu*, *Nermi Uygur*, *Talât Sait Halman*, *Özdemir İnce*’ye de değinir. Bunların çeviri alanındaki etkinliklerini somut örneklerle açıklar.

Melih Cevdet’in üzerinde durduğu çevirmenlerin başında *Talât Sait Halman* (1931-2014) gelir. Talât Sait Halman’ın Shakespeare’in sonelerini¹³ Türkçeye çevirdiğini belirten Melih Cevdet (1994b), onun kitabını tanıtır: “Talât Sait Halman bu sonelerle uğraşmaya yıllar önce başlamıştı; kitap olarak ilk ürünü, 1964 yılında Yeditepe Yayınevi’nce basılmıştı, 40 sone’den oluşan bir kitap bu. Sayın Halman o günden bugüne uğraşmış didinmiş, sonelerin tümünü (154 sone) dilimize kazandırmış.” (s. 57). Anday, Halman’ın çeviri tekniğine de değinir. Buna göre, “Talât Sait Halman, çeviriyi yaparken anlam, duyarlık, düşünce, benzetme ve eğretileme, söyleyiş, ses ve söz uyuşumu, ritm, uyak ve biçim bakımından Shakespeare’e bağlı kalmaya çalışmıştır.” (a. g. e., s. 57). Bu alıntılara göre Anday, Talât Sait Halman’ın çevirideki başarısını şiirin ahenk unsurlarına bağlı kalmasına, Türkçeyi dikkate almasına ve ozanlığına bağlar. Anday, kendisinin sürekli savunduğu çeviri yaparken şiirlerin aslının verilmesine Halman’ın uyduğunu belirtir: “(...) başarısı, sadece İngilizceyi iyi bilmesinden değil, ozan olmasından da kaynaklanıyor. Çevirilerin İngilizce asılları ile karşılıklı basıl-

¹² “Şiir çevirisi hem güç, hem de nankör bir iştir; o güçlüğü yenen, sonunda kendine değil, gene de çevirdiği şiirin yararına alkış toplar. Bundan ötürü de şiir çevirmeye kalkanın, çevirdiği şiirle okuru baş başa bırakmakta, kendini onların arasından çekip almakta mutluluk bulacak kadar şiir sevmesi gerekir.” (Anday 2009a: 46).

¹³ Talât Sait Halman, *Shakespeare - Tüm Soneler*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1989.

ması, meraklı okura, çeviri ilkelerinin nasıl uygulandığı üstüne düşünme olanağını da verecektir.” (a. g. e., s. 58). Bu son alıntılar da Halman’ın, Melih Cevdet’in kafasındaki çevirmenin özelliklerini taşıdığını göstermektedir. Anday çevirmenleri ele alırken *Nermin Menemencioğlu* (1910-1994)’nun görüşlerine de yer verir. Nermin Menemencioğlu’nun yıllardan beri Londra’da oturduğunu ve orada bütün gücünü Türk şiirini, hikâyesini ve romanını İngilizlere tanıtmak için harcadığını belirtir. Anday, Menemencioğlu’nun görüşlerini açıklarken *Metis Çeviri* dergisinde çıkan söyleşisinden¹⁴ yararlanır. Benim epey şiirimi İngilizceye çevirdi dediği Menemencioğlu’nun çeviriye yaklaşımını da değerlendirir. Onun çeviri anlayışını vermeye çalışır. Anday’a göre, Menemencioğlu’nun çeviride dikkat çektiği noktalar şunlardır: “Özgürlük, Nermin Menemencioğlu için ‘metne sadık kalan bir özgürlüktür’, bunun yanında ‘şekli de korumak’ gerekir? İçerik elbette çok önemlidir, fakat dil, deyim gibi öteki öğeleri yok sayarsanız işin içinden çıkamazsınız. Biçemi korumak başta gelir.” (Anday, 1994a, ss. 377-378). Menemencioğlu’ndan sonra Anday, *Cevat Çapan* (1933-)’a da Archibald MacLeish’in bir şiirinin çevirisi nedeniyle değinir. Bu şiiri hem Anday hem de Çapan Türkçeye çevirmişlerdir; fakat farklı iki şiir ortaya çıkmıştır. Bir şiirin çeviri sonucunda farklı iki şiire dönüşmesinde çeviri işinde çevirmenlerin dünyaya bakışları, eğitim düzeyleri, bilgi birikimleri ve mesleklerinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu duruma dikkat çeken Anday, aynı şiiri kendisinin ve Cevat Çapan’ın nasıl farklı iki şiir olarak çevirdiklerini ele alır:

“Ben bir zamanlar, Archibald MacLeish’in bir şiirini ‘İspanyol Ölüsü’ adı altında dilimize çevirmiştım; ‘Tercüme’ dergisinin Şiir Özel Sayısı’nda çıkmıştı. Dostum Cevat Çapan’ın Çağdaş Amerikan Şiir Antolojisi adlı yeni kitabında bu ozandan yapılan çevirileri okurken aklıma geldi, buldum o çevirimi, okudum; baktım ki Archibald MacLeish bende başka, Cevat Çapan’da başka bir ozan. Düşüne düşünene buldum, ben o çeviriye aslında olmayan uyaklar katmıştım, uyum değil de, bir tür müzik elde etmek için.” (a. g. e., s. 375).

Anday, Çapan’ın çevirisini kendi yaptığı çeviriden başarılı bulur. Onun çevirisiyle Archibald MacLeish’in vermek istediği iletiyi daha iyi anladığını vurgular: “Ben Cevat Çapan’ın çevirilerinden Archibald MacLeish’in modernizmini daha iyi anladım ve onu daha çok sevdim.” (a. g. e., s. 376). Anday, Cevat Çapan’ın çevirisini yaptığı kitapları da belirtir: “*Kökler* (Arnold Wesker), *Şeytanlar* (John Whiting), *Savaş ve Barış*.” (Anday, 1992a, s. 431). Anday bu çeviriler içerisinde Arnold Wesker’in *Kökler*’ine hayran olduğunu sözlerine ekler. *Nermin Uygur* (1925-2005) da Melih Cevdet’in dikkatini çekmiştir. Anday, *Nermin Uygur*’un çeviri üzerine görüşlerini *Metis Çeviri* dergisinin 1989 Bahar sayısından yararlanarak açıklar. Yaşamının çevirmek olduğunu ileri süren Nermin Uygur,

¹⁴ “Nermin Menemencioğlu’yla Söyleşi”, *Metis Çeviri* Dergisi, sayı: 4, 1988.

Metis Çeviri dergisine çeviri konusundaki düşüncelerini açıklamıştır. Melih Cevdet, Nermi Uygur'dan şu sözleri alıntılar:

“Çevirerek yaşar insan: Çevirmeden yaşam yok. Daha biyolojik, fizyolojik aşama bir çeviri. Alınan besin ile içe çekilen havanın nasıl enerjiye dönüştüğünü şöyle bir düşünmek yeter. Bir havanız sanki biz. Aldığımızı, karıştırıp öğütterek sindiririz. Kesin sınırlarla birbirinden ayırt edilmese de, biyolojik aşamanın ötesi, insan - toplum-kültür-tarih boyutumuzsa: Algılar, duyumlar, kavramlaştırmalar, düşünceler, insanlararası ilişkiler, toplumsal algılar, hukuktan ekonomiye, eğitimden yönetime her türlü kurmalar, kuramlar, kurgular, kuruluşlar, hepsi hepsi; karışık, karmaşık, kat kat, boğum boğum bir çeviri.” (Anday, 1994b, s. 56).

Bu sözleriyle Nermi Uygur yaşamın temelinde çevirinin bulunduğunu, artık dünyanın bir çeviriler yeri olduğunu vurgular. Melih Cevdet'in çeviri üzerinde dururken ele aldığı isimlerden biri de *Özdemir İnce (1936-)*'dir. Isidore Ducasse'ın *Maldorur'un Şarkıları*'ni¹⁵ Türkçeye çevirmesi nedeniyle İnce'ye değinen Anday, bu çeviriyi uzun yıllardır beklediğini söyler: “Bu dileğim gerçekleşmiş bulunuyor artık; ozan Özdemir İnce birkaç yıl süren bir çalışma sonunda *Maldorur'un Şarkıları*'ni Türkçeye çevirdi. Ama ne güzel çeviri!” (Anday, 1994b, s. 119).

Anday yukarıdaki çevirmenler dışında *Memet Fuat* üzerinde de durur. 2008'de çıkan *Açık Pencere* adlı kitabında Memet Fuat'ın çeviriden ne anladığını, “(...) çevirilerin bir amacı da şairin şiir anlayışını vermektir, düşüncesinde. O nesir gibi yazıyor, şiirin öyle de yazılabileceğine inanıyorsa bunu belirtmek gerekir, saklamak yanlıştır, diyor,” (s. 114) biçiminde açıklar. Görüldüğü gibi Melih Cevdet çevirmenlere değinirken genellikle onların yaptıkları çeviriler ve çeviri hakkındaki düşüncelerinden yola çıkmıştır.

5. Sonuç

Çeviri dünya tarihinde yeni dönemlerin, uygarlıkların ortaya çıkmasında başat rol oynamıştır. Gerek Doğu dünyasında gerekse Batı dünyasında çevirinin ulusların tazelenmesini sağladığı IX-X. yüzyıllarda Araplarda, XV-XVI. yüzyıllarda Avrupalı ülkelerde net şekilde görülmüştür. Çeviriye sırtını dönen uygarlıkların kendilerini koruyamadıklarını da tarihin sayfaları yazmıştır. Bu nedenlerden ötürü çeviri zorunlu bir eylemdir. Türk tarihine bakıldığında yabancı uluslarla sürekli bir etkileşim yaşadığı görülmektedir. Sadece Tanzimat dönemine bile bakıldığında Türklerin gereksinim duyduklarında yabancı kültürleri almakta hiç tereddüt göstermedikleri görülür. Fakat, Tanzimat yıllarında yapılan çeviriler, bir sisteme dayanmadığı için ve döneme egemen olan yazı dili nedeniyle beklenen sonuçları verememiştir. Çünkü, 16. yüzyılla birlikte kendini göstermeye başlayan ulusal diller Türkiye'de 1860'larda çeviriler başladığında artık oturmuş, kendi kimliklerini bulmuş durumdaydı. Bu dillerden yapılan çevirilerinin karşısında bugünkü anlamda bir Türkçe yoktu. Bu nedenle Tanzimat

¹⁵ Isidore Ducasse, *Maldorur'un Şarkıları*. (Özdemir İnce, Çev.) İstanbul: Gece Yayınları, 1989.

dönemi edebiyatçılarının işe sıfırdan değil, eksiden başladıklarını söylemek gerekir. Onlar çevirilerle birlikte yalnızca yeni türleri tanıtmamışlar aynı zamanda Türkçeyi de kurmaya çalışmışlardır. İki işi birden yapmak zorunda kalmaları da nitelikli çeviriler yapmalarını engellemiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra 1940'ta Hasan Ali Yücel'in yönetiminde kurulan Tercüme Bürosu'nda da çeviri yapılırken dil sorunu yaşanmış; ama dönemin Sabahattin Eyüboğlu, Nurullah Ataç, Melih Cevdet, Orhan Veli gibi yazarları imece yöntemiyle çalıştıkları için Tanzimat dönemine göre daha başarılı çeviriler yaptıkları gibi devam eden Dil Devrimi doğrultusunda da Türkçenin özleşmesinde büyük rol oynamışlardır. Ayrıca Tercüme Bürosu'yla birlikte çeviriye bir çeki düzen verilmiş, Türkiye'de çevirinin bilimsel olarak yerleşmesi sağlanmıştır. Tercüme Bürosu'nda yalnızca Batı'nın değil, Doğu'nun da klasikleri Türkçeye kazandırılmıştır. Montaigne'in denemeleri ilk kez, yaklaşık 400 sene sonra, Türkçeye çevrilmiştir. Tek başına bu yapının çevirisi bile Tercüme Bürosu'nun oynadığı büyük rolü göstermeye yeter. Yine bu yıllarda, Anday'ın da içinde bulunduğu yazarlarca, Türk edebiyat tarihinde ilk kez yabancı dillerden topluca şiir çevirisi yapılmış ve *Tercüme* dergisinin "Şiir Özel Sayısı" adıyla yayımlanmıştır. Bu çeviri etkinlikleri sonucunda Türkiye'ye yeni ve farklı bakış açılarının girmesi sağlanmıştır.

Şiir çevirisinin yapılabileceğini savunan Anday, konuyu ikiye ayırarak ele alır. Ona göre, şiir öykü anlatan ve günümüzde imgeye dayanan şiir olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Öyküye dayanan, eski şiirin çevirisi sorun olmazken yeni şiirin yapısal özellikleri nedeniyle çevirisinde sıkıntılar çıkmaktadır. Bu nedenle bir başka dile çevrilen yapıt anlamını korumakla birlikte ses düzeni gibi yapısal özelliklerini yitirmektedir. Anday'a göre, çevrilmiş metinlerin yanında orijinal metinlerin de yer alması çevirinin güvenilirliğini arttıracaktır.

Çevirmenler her konuda çeviri yapamazlar. Bir çevirmenin çevirisini yapacağı yazarla benzer duygu, düşünce ve dünyaya bakışta ortak özellikler taşıması gerekir. Eğer çevirmen bu ortak noktaları barındırmıyorsa başarılı olamaz. Anday için başarılı bir çeviride çevirmenin kendi kimliğini silmesi, yeterli değildir, aynı zamanda çevirmen çevirisini yapacağı yazarın biçimini de korumak zorundadır.

Kaynaklar

Altıok, M. (2006). *Şiirin İlk Atlası*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Anday, M. C. (1975b). *Sosyalist Bir Dünya*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Anday, M. C. (1978). *Yasak*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Anday, M. C. (1990). *Sevişmenin Güdüklüğü ve Yüceliği*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Anday, M. C. (1992a). *Yiten Söz*. İstanbul: Adam Yayınları.

Anday, M. C. (1994a). *İmge Ormanları*. İstanbul: Adam Yayınları.

Anday, M. C. (1994b). *Geleceği Yaşamak*. İstanbul: Adam yayınları.

- Anday, M. C. (2001).** *Çok Sesli Toplum*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Anday, M. C. (2002a).** *Felsefesiz Yaşamak*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Anday, M. C. (2008).** *Açık Pencere "Toplu Yazılar 1"*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Anday, M. C. (2009a).** *Bakır Çağı "Toplu Yazılar 2"*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Anday, M. C. (2009b).** *Akan Zaman Duran Zaman*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Anday, M. C. (2012).** *Gökyüzü Haritası "Toplu Yazılar 3"*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Berk, İ. (1978, Temmuz).** Çeviride Şiir Dili, *Türk Dili*. "Çeviri sorunları Özel Sayısı", 322, 72.
- Berkes, N. (2002).** *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Braudel, F. (2001).** *Uygurılıkların Grameri*. (M. Ali Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Doğan, M. H. (1978, Temmuz).** Serbest Çeviri Üzerine. *Türk Dili*, "Çeviri sorunları Özel Sayısı", 322, 52-53.
- Erhat, A. (1978, Temmuz).** Ortak Çeviri. *Türk Dili*, "Çeviri sorunları Özel Sayısı", 322, 56-57.
- Göktürk, A. (1978, Temmuz).** Yazınsal Çeviride Metin-Ötesi Anlam İlişkileri. *Türk Dili*, "Çeviri Sorunları Özel Sayısı", 322, 62.
- Gürsel, N. (1978, Temmuz).** Çeviri Etkinliği ve Kültür, *Türk Dili*. "Çeviri sorunları Özel Sayısı", 322, 25.
- İnal, T. (1991).** Şiir Çevirisi Estetik Bir İfadedir. *Frankofoni Özel Sayısı Ortak Kitap*, 3, 68-69.
- Karataş, T. (2001).** *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri sözlüğü*. İstanbul: Perşembe Kitapları.
- Kızıltan, R. (2000).** Tarihte Çeviri: Antik çağdan 19. yüzyıl sonuna kadar edebi çeviri kuramları -1 Antik Çağdan Barok Çağın Sonuna Kadar. Ankara Üniversitesi *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* Cilt 40, 2, 71-88.
- Korkmaz, R. (2005).** *Yeni Türk Edebiyatı 1839-2000*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özdoğan, M. A. (2005).** Abbasiler Dönemi Tercüme Faaliyetlerinin Arap Edebiyatına Etkisi. *Nüsha*, 16, 35-49.
- Sauer, Jutta (1997).** Türkiye'de ilk çeviri dergisi: Tercüme. (Mustafa Çıkar, Çev.) *Kebikeç*, 5, 35-49.
- Vardar, Berke (1978, Temmuz).** Dilbilim Açısından Çeviri, *Türk Dili* Dergisi. "Çeviri sorunları Özel Sayısı", 322, 66; 70.
- Yücel, H. A. (1940).** Önsöz. *Tercüme* dergisi, Cilt 1, 1, 1.
- Ülken, Hilmi Ziya (2007).** *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Konfüçyüs'ün Kadın Görüşü Üzerine

Semine İmge AZERTÜRK, Tuğçe AKMAN*

Konfüçyüs'ün Kadın Görüşü Üzerine

Özet

Toplumun temeli ailedir. İnsanoğlu kadın ve erkeğin ortak çabasıyla varlığını sürdürmüştür fakat onlar farklı değerlere sahip olmuşlardır. İlk çağlarda kadın, doğurganlığı ve toplumun temel taşı olan ailedeki idareci, yönetici rolüyle sistemin merkezinde olmuştur ki böylece anaerlik bir dönem geçirilmiştir. Fakat zamanla değişen kültür ve yaşam olgularından ötürü erkek daha ön plana çıkmış, kadının yeri de çok daha gerilere itilmiştir. Günümüzde dahi birçok toplumda kadın sorunu mevcuttur. Bu kadın sorununun temelinde her toplum için çeşitli nedenler var ise de biz bu soruna özellikle Çin toplumunda önemli bir yeri olan Konfüçyüs düşüncesi açısından bakacak, onun ve kadın görüşünün Çin toplumundaki kadının uzun yıllar geri planda kalmasında, bu durumun toplum tarafından kanıksanmasında ve kadının ilerleme çabalarının gecikmesinde nasıl bir rol oynadığını inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Konfüçyüs'ün Kadın Görüşü, Antik Çin'de Kadın, Konfüçyüs

Confucius' Stance on Women

Abstract

Family are the foundation of society. Humankind has maintained its existence with the collaboration of women and men however, they have carried different values. During the ancient times, women were the center of the system forming the matriarchal period by being fertile and undertaking the role of managing society. However in the changing time, aspects of culture and life have given men prominence. Even today there are many women issues in society. They encounter many difficulties in various fields. The basic factor behind the issue has for each society varies. We shall assess the Confucian thought and how women in the Chinese society have taken a backseat throughout society for many years, and how their progression has deferred.

Key Words: Confucius' Stance on Women, Women in Ancient China, Confucius

1. Giriş

Çin dünyanın en eski medeniyetlerinden biridir. Böylesine uzun ve köklü tarihinde, dünya tarihine mal olmuş birçok önemli isimler yetiştirmiştir. Konfüçyüs, bu önemli isimlerden biri olup, Çin toplumunun, aynı zamanda Güney Doğu Asya toplumlarının da düşünce yapısını derinden etkilemiştir. Sadece yaşadığı dönem içinde değil günümüze kadar gelen süreçte de birçok insanı peşinden sürüklemiştir.

Kadın dünya tarihi boyunca her toplumda farklı inanç, görüş ve düşünce tarzlarından ötürü, bazen baş üstünde tutulduysa da çoğunlukla ikinci sınıf insan muamelesi görmüş, farklı davranışla-

* Semine İmge AZERTÜRK, Dr.Öğr.Üyesi., Erciyes Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, azerturkimge@hotmail.com , ORCID ID orcid.org / 0000-0002-3954-2400, Tuğçe AKMAN, Yük.Lis.Öğr., Erciyes Üniversitesi, Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, tugceakman88@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-4609-8977

ra maruz kalmıştır. Her toplum için bu davranışların, toplumun bakış açısını etkileyen önemli sebepleri mevcuttur. Kimi toplumlar için inanç, kimi toplumlar için örf ve adetler gibi ciddi etkenler görülmektedir.

Örneğin, kadının eski toplumdaki konumuna dair bazı örnekler vermek gerekirse, Eski Hint döneminde kadın gereksiz, kötü ve zayıf görülmüş erkek merkezli bir toplum benimsenmiştir. Hitit toplumunda ise baba merkezli bir toplum benimsenmiş erkek çocuğu koşulsuz şartsız ilgi görürken kız çocuğunun ailedeki yeri babanın imtiyazında kalmıştır. Eskiden Fransa’da da durum çok da farklı olmamıştır kadının varlığının erkeğe hizmet etmek için olduğu düşünülmüş erkeğin sahip olduğu bir eşya gibi erkeğin gölgesinde bir hayat sürmesi sağlanmıştır. Sekizinci Henri zamanında İngiltere’de ise kadın o kadar kötü görülmüştür ki bir dönem kadınların Kutsal kitabı okumaları hatta dokunmaları dahi yasaklanmıştır (Yılmaz, 2017, s.17-21).

Çin toplumunun tarihinde de, kadına verilen değer ve kadına karşı sahip olunan tutumun temelindeki en önemli etkenin Konfüçyüs düşünce öğretisi olduğu düşünülmektedir. Ünlü düşünür Konfüçyüs’ün kurucusu olduğu Ru Düşünce Ekolü¹, Çin Tarihinde ortaya çıkmış olan en önemli ve etkili düşünce ekollerinden biridir. Bu sebeple de kültürü ve toplum yapısını derinden etkilemiştir.

Konfüçyüs’ün temel aldığı Li Kuralları²’nın etkileriyle öğrencilerine verdiği öğütlerden, kendinden sonra yazıya dökülen konuşmalarından birçok konudaki fikrini ve bakış açısını öğrenebiliyoruz. Bu durumda Konfüçyüs’ün insanlığın var olmasında büyük bir payı olan kadına bakışı nasıldır? Çin toplumunun tarihinde kadın farklı dönemlere de denk gelse toplumda veya evlilik hayatında daha çok değer görebilmek adına birçok zulme maruz kalmıştır ve bu zulümler uzun yıllar etkilerini sürdürmüşlerdir. “Ayak bağlama geleneği”³, Çin’de kadınların yaşamlarının ciddi derecede kısıtlanması sonucunda ortaya çıkmış olan “Kadın Yazısı”⁴ bu sıkıntıların sonuçlarına birer örnektir. Bu sıkıntılara neden olan kadının erkekten aşağıda görülmesinin sebeplerinden biri de Konfüçyüs düşünce öğretisi midir? Konfüçyüs düşünce ekolünün ortaya çıktığı dönemde ve sonrasında kadının toplumdaki yeri nasıldır?

¹ Ru Düşünce Ekolü (Ru Jia Sixiang 儒家思想): Konfüçyüs’ün kurucusu olduğu düşünce ekolüdür.

² Li 礼 : Ritüeller anlamına gelir. (礼经 Lijing) Ritüeller Klasikinde geçen ritüel kurallarıdır.

³ Ayak bağlama geleneği, Çin’e özgü bir geleneksel uygulamadır. 4-7 yaş arasındaki bir kız çocuğunun ayak parmaklarının ayağın altına gelecek biçimde kıvrılması, tarak kemiğinin kırılarak, ayak tabanının topuğa yaklaştırılıp sıkıca bağlanmasıdır. Bir kızın iyi bir evlilik yapıp, iyi bir geleceğe sahip olması için büyükleri tarafından yapılır ki o dönemde ayakların bağlanarak elde edilen küçük ayaklar güzelliğin bir simgesidir. (Chiang 2011, s. 148)

⁴ Kadın yazısı Nüshu 女书, Hunan Eyaletinde (湖南省) bulunan, Jiangyong ilçesi (江永县) ve Dao ilçesinde (道县) yaşayan Han milletine mensup bayanlar tarafından icat edilip nesilden nesile aktararak günümüze kadar gelmiş Çin’in yazılış olarak farklı fakat anlam olarak aynı şekilde yazıldığı bir yazı türüdür. (Erdoğan, 2011, 142)

Bu çalışmamızda öncelikle Çin Tarihini ve toplumun kültürel yapısını derinden etkileyen ünlü düşünür Konfüçyüs'ün hayatına, öğretisine kısaca değinildikten sonra, Konfüçyüs öncesi Çin toplumunda kadının konumu, Konfüçyüs'ün yaşadığı toplumda kadının yeri ve Konfüçyüs'ün kadına karşı bakışının ne olduğu incelenmiştir. Bu amaçla, Konfüçyüs'ün öğretisini, öğrencileriyle yaptığı sohbetleri içeren Konuşmalar (Lunyu) kitabı temelinde Konfüçyüs ve o dönem toplum yapısı üzerine yapılan farklı çalışmalar da incelenerek, Konfüçyüs'ün kadına olan bakışının nasıl olduğu, kadının toplumdaki yeri ve konumuna olan etkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. Konfüçyüs Kimdir?

Konfüçyüs (M.Ö. 551-479) Çin'in doğusunda bulunan Shandong Eyaletinin Qu Fu şehrindedir. İlkbahar Sonbahar dönemi⁵ sonlarında yaşamış ünlü düşünür ve eğitmandir. Asıl adı Kong Qiu'dur (Eberhard, 2007, s.70). Babasını çok küçük yaşında kaybetmiş gençlik yıllarında kendini araştırmaya vermiştir. Genel olarak Lao Zi (老子)'nin ilkeleri üzerinden kendini geliştirmiştir. Belli bir süre sonra adı bilinir bir âlim olmuş ve eğitime başlamıştır, eğitim verdiği öğrencilerine civar bölgelerden de gelip dâhil olanlar olunca bir okul açılmasının temelleri atılmıştır. Orta yaşlarında bir süre kendi memleketinden ayrılmasına rağmen yine tekrar topraklarına dönüp çalışmalarına devam etmiş ve yetmiş üç yaşında yine burada vefat etmiştir. Konfüçyüs'ün hayatı boyunca yaklaşık 3000 civarında müridi olduğu söylenir. (<http://baike.baidu.com/item/%E5%AD%94%E5%AD%90/1584>)

Konfüçyüs, kadim Çin tarihinin en ünlü düşünürlerinden biridir. Genel olarak bilinenin aksine ne bir din kurucusu, ne de bir reformcu olarak ortaya çıkmıştır. O bozulmuş, yıkılmak üzere bulduğu toplumu canlandırmaya çalışmış, insanların barış ve huzur içinde yaşamlarını sürdürmeleri için çabalamıştır. Konfüçyüs'ün misyonunu Muhaddere Nabi Özerdim⁶'in çevirisini yaptığı Konuşmalar adlı kitaptaki şu cümlede görebiliriz, "Üstat dedi ki: 'Ben yaratıcı olmaktan çok aktarıcıyım. Eskiye sever ve ona inanırım. Bunun için yaşlı Pang ile kendimi karşılaştırmayı göze alabilirim.'" (Özerdim, <http://kisi.edu.tr/binnur.kavlak/kitaplar/konusmalar.html>)

3. Konuşmalar (Lunyu 论语)

Konfüçyüs kendini eğitime adayıp büyük bir âlim oluşuyla kendisinden önce yazılmış olan önemli kitapları yeniden inceleyip derlemiştir ki bunlara "Beş Klasik" (Wujing 五经) denir (Eberhard, 2007, s.72). Kendi yazdığı herhangi bir eseri yoktur. Fakat kendi sözlerini içeren bir kitap mevcuttur. Konfüçyüs'ün ölümünden sonra öğrencileri ve onların müritleri tarafından yazılmıştır. Konfüçyüs'ün öğrencileriyle ya da o dönemde yakınında bulunan bazı insanlarla yaptığı konuşmaları içermektedir. Bu eser Konfüçyüs'ün vefatından uzun yıllar sonra çok büyük ilgi görüp Çin tarihinin önemli eserleri arasına girmiştir. Cai'a (1994) göre "Sadece 12,000 karakterle, kısa özlü ama

⁵ İlkbahar Sonbahar dönemi (Chun Qiu Shidai 春秋时代): Çin tarihinde M.Ö. 770 - M.Ö. 476 yılları arasına denk gelen dönemdir.

⁶ Prof. Dr. Muhaddere Nabi Özerdim (1916-1991), Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesinin yetiştirmiş olduğu ilk Sinolog'dur.

kapsamlı, içeriği oldukça zengin ve derin bir eserdir, Çin toplumunu 2000 yıldan fazla bir süredir etkilemektedir.”(s.4)

4. Düşünce Ekollerinin Ortaya Çıkışı ve Ru (儒) Düşünce Ekolü

“Çin’de M.Ö. 1046 – M.Ö. 256 tarihleri arasında hüküm süren Zhou (周) Hanedanlığı iki dönemde ele alınır: Batı Zhou (Xi Zhou 西周) ve Doğu Zhou (Dong Zhou 东周) Hanedanlığı. Doğu Zhou Hanedanlığı da iki döneme ayrılmaktadır. İlkbahar Sonbahar Dönemi (Chun Qiu 春秋) ve Savaşan Beylikler Dönemi (Zhan Guo 战国). İlkbahar Sonbahar Dönemi ve Savaşan Beylikler Dönemi ülkede siyasi, sosyal ve ekonomik birçok alanda sıkıntıların olduğu bir dönemdir. Beyliklerin merkezi yönetimi dinlemeyip birbirleriyle savaş halinde olduğu bu dönemde ciddi bir kargaşa ortamı hâkimdir ve bu buhranlı dönemin sonunu getirip refaha ulaşılmasını sağlayabilmek için birçok düşünür ortaya çıkıp farklı ilkeler ileri sürmüşlerdir. Bunların sonucunda çok sayıda düşünce ekolü oluşmuştur. Bu düşünce ekolleri içerisinde Çin felsefe tarihinin bilinen ilk düşünce akımı Dao (道) düşünce ekolüdür (Sertdemir, 2012, s.38), en etkili olanı da Ru düşünce ekolüdür. (Okay, 2004, s.25)”

“Dao düşünce ekolünün kurucusu Lao Zi’dir. Konfüçyüs öncesi Çin’de var olan düşünce sistemleri de Lao Zi’nin temsilcisi olduğu Dao düşünce ekolü ve bağlı olan ilkeler Konfüçyüs’ün düşünce yapısının biçimlenmesine vesile olmuştur.” (Sertdemir, 2012, s.40)

Ru düşünce ekolü Çin tarihinde oldukça fazla ilgi gören bir felsefi akımdır. Kurucusu Konfüçyüs’tur. Ru düşünce ekolü başından sonuna “Beş Klasik”⁷ desteklemektedir, bu beş klasik “Şarkılar Klasik”⁸, “Belgeler Klasik”⁹, “Törenler / Ritüeller Klasik”¹⁰, “Değişimler Klasik”¹¹ ve “İlkbahar - Sonbahar Yıllıkları”¹² dir (Jia, 2006, s.89). Konfüçyüs’ün yazdığı iddia edilen birçok eser olmuştur fakat bu konu oldukça tartışmalıdır. Bildiğimiz kadarıyla Konfüçyüs var olan bazı eski metinleri inceleyip tekrar derlemiştir. Konfüçyüs geçmişin yoluna önem veren bir düşünürdü ve onu hep korumaktan yanaydı (Keay, 2011, s.72-73). Hatta şöyle bir sözü vardır, “Yayıp ilerletirim, ama yenilik yaratmam. Sözlerimde samimiyim ve kendimi eski uygarlıklara adamışım.” (Keay, 2011, s.73)

⁷ Beş Klasik Wujing 五经: Shi 诗, Shu 书, Li 礼, Yi 易, Chunqiu 春秋’in tamamıdır. Bu beş eserin bir araya getirilip tamamına verilmiş isimdir.

⁸ Şarkılar Klasik, Shijing 诗经, Konfüçyüs tarafından yeniden derlenmiş olan antik dönem şarkılarının bulunduğu kitaptır.

⁹ Belgeler Klasik Shujing 书经, diğer adı Shangshu 尚书 dur.

¹⁰ Törenler, Ritüeller Klasik Lijing 礼经, Liji 礼记 de denir.

¹¹ Değişimler Klasik Yijing 易经, diğer bir adı Zhouyi 周易 dir.

¹² İlkbahar Sonbahar Yıllıkları Chunqiu 春秋

Konfüçyüs'un üzerinde çalışıp yeniden derlediği eserler ve Beş Klasik Konfüçyüs için önemli bir yere sahiptir ki Konuşmalar adlı eserde öğrencileriyle aralarında geçen konuşmalarda da bu eserlerin ara ara adları geçmektedir (Bkz. Cai, 1994, s.10, s.24, s.333). Konfüçyüs'un eskiye inanan bir bilgin olması ve atalarının yolunu izlemenin insanları refaha kavuşturacağını düşünmesi onun buna uygun ilkeler ortaya koymasını sağlamıştır ve eğittiği öğrencilerine de bu yönde bir eğitim vermiştir. Böylelikle de Ru düşünce ekolünün temelleri oluşmuştur.

Öğretisi, değişik zamanlarda farklı nitelikte, ahlaki ve siyasi bir öğreti olarak öne çıkmıştır. Konfüçyüs'ün kendisinden önce var olan bilgileri ve gelenekleri derlemesi, bu bilgileri öğrencilerine aktarması, onların da yorumlayarak tekrar yazıya dökmesi sonucunda zaman içinde yeniden düzenlenen bu öğretiye Konfüçyüs öğretisi veya Ru düşünce ekolü adı verilmiştir. Konfüçyüs düşünce yapısını oluşturan kavram ve ilkeleri yerine getirmek, toplumun birliğini, halkın huzurunun ve varlığının devamını; bireysel olarak düşünürsek de insanın erdemli ve ahlaki olmasını sağlayacaktır.

5. Konfüçyüs'ün Düşünce Yapısını Oluşturan Temel Kavramlar ve İlkeler

Konfüçyüs öğretisinin yani Ru düşünce ekolünün temelini oluşturan bazı kavram ve ilkeler vardır. Prof. Dr. Bülent Okay Konfüçyüs adlı kitabında bu kavram ve ilkeleri detaylı bir şekilde açıklamıştır. Genel olarak bahsetmek gerekirse bunlar; "Junzi 君子 (İdeal insan/ erdemli insan), Daode 道德(erdem, ahlak, erdemli olmak), Ren 仁 (insanları sevmek), Xiao 孝 (örnek evlat olmak), Li 禮 (adetlere, kurallara uymak), Zhongyong 中庸 (aşırılıktan kaçınmak), Zhengming 正名 (adına yakışır yaşamak), Yi 义(doğru, dürüst olmak), Zhi 知(Bilgili Olmak), Lizhi 理智 (akılcılık), Zhong 忠 (sadakat), Shu 恕 (bağışlayıcı olmak), Yong 勇 (cesur olmak), Tian 天 (gökyüzü, yaratıcı, yönetici), Tianming 天命 (göğün emri), Tiandao 天道 (evrenin düzeni)dir." (Bkz. Okay, 2004, s.38-52)

Bu kavramlar, Konfüçyüs öğretisinin temel taşlarıdır ve hakkında yazılmış hemen hemen her metinde bulunur. Prof. Dr. Bülent Okay'ın Konfüçyüs adlı kitabında yaptığı açıklamalardan faydalanarak konumuz için önemli olan dört kavramı ve açıklamasını vermek yararlı olacaktır.

Junzi 君子: " 'İdeal İnsan', 'Üstün İnsan', 'Erdemli İnsan', 'Örnek İnsan'. Konfüçyüs özellikle, yöneticilerin 'İdeal İnsan' olmalarını ister. Yönetici ideal insan olacak ki, çevresindekiler ve halk da onu örnek alabilsin. Konfüçyüs öğretisinin temelindeki üç kural olan Ren, Li ve Xiao kavramlarını eksiksiz yerine getiriyorsanız Konfüçyüs'a göre erdemli, ideal kişisinizdir." (Okay, 2004, s.38).

Ren 仁: " 'İnsanları Sevmek', 'İnsan Sevgisi'. Konfüçyüs'e göre insan önce kendisini sevmelidir. Daha sonra da sırasıyla, aile bireylerini, akrabalarını, komşularını ve diğer insanları sevmelidir. Kişi kendisini sevgi merkezinin ortasına yerleştirmeli, sonra da sevgisini dalga dalga etrafına yaymalıdır." (Okay, 2004, s.40).

Xiao 孝: " 'Örnek evlat olmak', 'Hayırlı evlat olmak', 'İyi çocuk olmak'. 'Xiao' terimi, ana-babaya olan görevlerin eksiksiz yerine getirilmesi anlamına gelir. Aslında, büyüklerin de küçüklere karşı olan görevlerini kapsar. Ancak, küçüklerin büyüklere karşı olan görevleri ön plana çıkartılmıştır." (Okay, 2004, s.41).

Li 禮: “ ‘Adetlere Uymak’, ‘Kurallara Uymak’, ‘Adetlere ve Kurallara Uymak’, ‘Töreye Uymak’. ‘Li’nin asıl anlamı ‘Tören’, ‘Tören Kuralları’, ‘Tapınaklarda Uyulması Gereken Kurallardır’. Ancak sonraları, sadece soylular için “Uyulması Gereken Kurallar” olarak anlam kazanmıştır. Soylular için ‘Li’ adı verilen kurallar, halk için ise yasalar geçerliydi.” (Okay, 2004, s.42).

6. Zhou Dönemi Toplumunda ve Evlilikte Kadının Yeri

Konfüçyüs’un yaşadığı dönemde ve öncesinde kadının toplumdaki yerinin ve sahip olduğu değerinin, Konfüçyüs’ün kadın görüşünü etkileyip etkilemediğini anlamak için oldukça önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu sebeple o dönemde ve öncesinde toplumdaki kadın görüşünü anlamamız yararlı olacaktır.

İnsanlık tarihinde kadın ilk avcı, ilk düşünür, ilk öğretmen, ilk yöneticidir. Anaerkil toplumda, kadın sadece özgür bir yere sahip değildi, aynı zamanda yüksek bir saygı da görmekteydi. Kadının insanlığa hayat veriyor oluşu ona kendiliğinden gelen bir kahramanlık kazandırmıştır. İnsanlığın anası, toplum hayatının da atası olmuştur. (Wu, 2004, s.20) Kadın, ilkel toplumda evini, ailesini idare eden, çocuk doğuran, toplayıcılık yapan, toplanılan ve yaşam idamesini sağlayan malzemelerin aileye dağıtımını yapan güçlü bir figürdür. Genel itibarıyla bakıldığında nasıl bir devlet idarecisi tarafından titizlikle yönetiliyorsa bu dönemde aileyi idare edip yöneten de kadın olmuştur. Hatta o dönem kadını için şöyle bir ifade kullanılmıştır, “O, bebekler, çocuklar ve hastalarla ilgilenirdi; şifalı otlar ve zehirler (öldürücü ve iyileştirici) hakkında bilgi sahibiydi; bunları çevresindekilere sunma, gerektiği yerde de silah olarak kullanma yeteneğine sahipti.”(Erbil, 2016, s.39). İkel toplum döneminde insanlar arasında bir iş bölümü vardı, yaşlılar çocuklara bakar, erkekler avlanmaya ya da savaşa gider, kadınlar toplayıcılık yapar, çanak çömlek yapar, dokuma, örme ve takas işleriyle uğraşır, kabilenin idaresiyle ilgilenirdi. Erkeklerin üstelendiği avcılık ve savaşa katılma hayati tehlikesi yüksek iki görevdir, hayatta kalma şansları oldukça düşüktür. Fakat kadınlar için durum tam tersiydi bitkiler her anlamda ulaşımı çok kolaydı ve kabilenin idaresinde en önemli vazifeler kadındı, erkek geri dönmese dahi bu kabilenin yaşantısını çok da fazla etkilemiyordu fakat erkek karnını doyurmak için kadına muhtaçtı. Bir anlamda, kabilelerin can damarı kadınlar idi. Kadınlar olmazsa, kabileler yaşamlarını daha fazla sürdüremezlerdi. (Hao, Zhou, 2007,93).

“İkel kabile topluluğunda tek eşli evlilik düzeni yoktu. Dolayısıyla grup evlilikler gerçekleştirilmekteydi. Cinsel ilişkilerin de kadınların birçok erkekle birlikte olduğu ve babalık konumunun belirsiz olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ana soylu bir devamlılıktan söz edilmektedir. Böyle bir durumda babaların çocuklar üzerinde güç ve otoritesinden bahsetmek pek mümkün değildir.” (Serinken, 2016, s.1072)

“Eski soy sisteminde soy gelimi ana soy çizgisi içinde izlenen soy gelimi olarak sınırlanmış bulunuyordu. Soy, kendi soy gelimlerinin farazi bir ortak kadın atadan geldiğini kabul eden kimseleri kapsamakta; soy gelimi kadın soyuyla inmekte; aynı soy gelimini ortaya koyan ortak adın varlığı da bunu kanıtlamaktaydı. Çocukların babalarının açıklık ve kesin bir biçimde bilinemediği, soy geliminde yalnızca analığın geçerli olabildiğini gösteren özellikler bunlardı.” (Morgan, 1877/1994, s.156)

Çin'in ilkel toplumuna dair "anne bilinir baba bilinmez"¹³ tabiri de soyun anneden geçtiğini ifade etmek için kullanılmaktadır. Çinli araştırmacılar bu ifadeyi temel alarak soyun anneden geçtiğini üç farklı sebebe dayandırmaktadırlar. Birincisi dönemin karma eşlilik sistemidir ki Morgan'da bu teoriyi savunmaktadır. İkincisi doğumla ilgili bilginin çok zayıf olup babanın rolünün bilinmiyor olması. Üçüncüsü ise dönem inancı olan totemlerle alakalıdır ki doğumla ilgili çeşitli efsanelerin kökeni de buna dayanır. Örneğin; Yinshang (殷商)¹⁴'ın atası Xie (契)'nin doğumu tanrıça olan annesinin doğüstü bir kuşun yumurtasını yemesiyle gerçekleşmiştir, Zhou (周)'nun atası imparator Ji'nin annesi Jiang Yuan (姜嫄) bilinmekte, fakat babasına dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Soy anneden geçtiği için o dönemle ilgili ata olarak erkek isimlerinden çok kadın isimlerine bu sebeple rastlanmaktadır. (Wu, 2004, s.20) Bunlardan yola çıkarak anaerkil toplumda kadının ata oluşunu, yöneten, idare eden, doğurup, büyüten oluşunu ve ciddi bir saygıya sahip olduğunu anlayabiliyoruz.

Duman'a göre (2015, 26) yerleşik yaşama geçiş birçok anlamda dönüm noktası olmuştur. Yerleşik yaşama geçip, tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya başlamak ataerkil döneme geçişe neden olmuştur. Belki de kadının uzun yıllar boyunca içinde bulunmak zorunda kalacağı kötü şartlara ve toplumun geri planına itilerek sahip olduğu yeri bu dönemde kaybetmiştir.

"Kadının ve kadınlığın toplumsal bellekte, tanrıça analığa yükseldiği dönemler olan: insanın biyolojik ve toplumsal yapıları ve iş bölümünün şekillendiği paleolitik dönem (yontma taş çağı / İÖ 2 milyon yıl – İÖ 12000), anaerkil toplum yapısının oluştuğu mezolitik dönem (Orta Taş / İÖ 12000 – İÖ 6000) ve anaerkil düzenin yapılandırıldığı erken Neolitik (Yeni Taş Çağı / İÖ 6000 – İÖ 3000) dönemler, İÖ 3000'lerde son bulmaya başlamıştır. Bu dönemden sonra, günümüze dek gelişen toplumsal düzen, anaerkil toplum yapısının ataerkil toplum yapısına doğru evrilmesinin koşullarını oluşturmuştur." (Erdem, Sayılğan, 2011, s.104)

"Sosyo-ekonomik bakımdan kadın, sosyal üretimde ve tarımsal üretimde bir yere sahipti. Kadınların toplayıcılığı Xia¹⁵, Shang¹⁶, ve Zhou¹⁷ dönemi üretimi ve sosyal hayatının mecburi bir kısmıydı. Şarkılar Klasiklerinde toplama anlamındaki 'cai 采' otuz üç kere görülür, kadınlar içki yapmakla sorumludurlar, küçüklüklerinden itibaren 'sadece yeme ve içmeyle alakalı işlerle ilgilenmektedirler.' Kadınların aktif olarak toplum üretim hayatına katılmasına rağmen, iş güçleri kabul görmemekteydi. 'Şarkılar Klasiklerinde de evlenip baba evinden ayrılan kadınların durumları şu şekilde anlatılır,

¹³ Zhi mu buzhi fu 知母不知父 anne soyunun bilinebilmesi fakat baba soyunun bilinmemesi.

¹⁴ Yinshang 殷商 M.Ö. 1600- M.Ö. 1046 aynı zamanda Shang (商) Hanedanlığı da denir. Shang Hanedanlığının bugünkü Henan eyaletinde bulunan Yinxu (殷墟)'ya taşınmasından sonra aldığı addir.

¹⁵ Xia 夏 M.Ö. 2070-1600 arasındaki dönemdir. Antik Çin'in bilinen ilk hanedanlığıdır.

¹⁶ Shang 商 M.Ö. 1600-1046 arasındaki dönemdir. Çinin doğusunda kurulmuş bir hanedanlıktır. Tamamen toprağa bağlı tarımcı bir toplumdur.

¹⁷ Zhou 周 M.Ö. 1046- M.Ö. 256 arasındaki dönemdir. Antik dönemin bilinen üçüncü hanedanlığıdır.

'bu kadınların kendilerine ait bir mal varlıkları yoktur'. 'Törenler ve Ritüeller Klasliğinde ise şöyle der: 'Gelinin malı olmaz, hayvanı olmaz, kişisel önerisi de olmaz"' (Wu, 2010, s.18).

Xia, Shang dönemindeki yerini yavaş yavaş kaybetmeye başlayan kadın, Zhou döneminin ardından gelen ilkbahar Sonbahar ve Savaşan Beylikler döneminde kadın erkek ayrımıyla yerini erkeğe kaptırmıştır. Toplumun gelişmesiyle birlikte tarımın gelişmesi, demir aletlerin ağır iş gücü gerektiren işlerin çoğalmasıyla erkek ön plana çıkmış "erkek tarla sürer kadın örgü örür"¹⁸ görüşü kendini göstermeye başlamıştır. (Li, 2014,s.151) Zhou döneminde tarımsal üretimin de gelişmesi kölelik sisteminden feodal toplum sistemine geçişi tetikledi. Bu dönemin en önemli üretim alanı tarımdı, çiftçi ise toplumun en önemli kesimi olan üreticilerdi. Çiftçi aileleri yerleşik toplumun en temel ekonomik yapısıydı. Bu yapının etkili bir şekilde üretim gerçekleştirmesini koordine etmek gerekiyordu ayrıca antik dönem tarım üretiminin fiziksel iş gücü gerektirmesi erkeğin ailenin başı konumuna getirdi ve ataerkillik toplumda belirgin bir hal aldı. (Wang, 2004, s.4-5) Kadının da evin kapılarının ardına itildiği ve erkeğe bağımlı bir hayat sürmesini bir gereklilik olarak görülmeye başlandığı dönem de bu döneme denk gelir. Bu dönemde toplumda düzenin var olması için uyulması gereken kurallar vardır ve bu kurallar genel olarak kadını erkeğe karşı itaatkâr ve aile içinde bile idare edilmesi gereken, erkek tarafından yönetilen konumuna getirir.

Kadının toplumda yitirmeye başladığı değerle beraber gelen kadın erkek ayrımı sonucunda kadın doğduğu andan itibaren hayatının her aşamasında kendini bu ayrımın içinde buluyordu. Evlilik hayatı, eğitim hayatı, aile hayatı hepsinde bu ayrım kadını kısıtlamaktaydı. Kadın erkek arasındaki ayrım, kadının hayatını erkeğe bağımlı hale getiren üç itaat ilkesinin oluşmasına da neden olmuştur. "Güven insan işidir, güven kadın ahlakıdır. Ayrılamaz, tüm hayatı boyunca değişemez, kocası ölünce tekrar evlenemez. Kadının itaat edeceği kişiler: çocukken abisi ve babası, evlenince kocası, kocası ölünce de oğludur. Koca kocadır, bilgili olandır. Kadın asaletten yoksundur, asalet kocasından gelir. Kadın kocasının yanında durur.' der Li kuralları." (Wu, 2010, s.19) Yukarıda verdiğimiz bu açıklama "üç itaat" kuralının temelini anlatır. Burada çok kesin bir şekilde ortaya konan, her konumda kadın ile erkek arasında bir yöneten ve itaat eden ilişkisi olmasıdır. Peki, bunun sebebi nedir? "Törenler ve Ritüeller Klasliğinde şöyle geçer; 'Göğün iki sahibi yok, yerin iki hükümdarı yok, ailenin iki idarecisi yok, kıdemli olanın üstünde iki kişi olmaz.'" (Wu, 2010, s.19) Buradan da açıkça anlaşılıyor ki bir evde iki idareci olamayacağı için toplumun her alanında ön plandaki yerini almış olan erkek yani koca evin idarecisi olacak kadın da itaat eden olacaktır. Bu kural kadın için sadece karı koca ilişkisinde bu şekilde değildir. Kadın doğumundan itibaren evinde babasına, babası yoksa abisine ya da erkek kardeşine itaat eder, evlendiğinde kocasına itaatiyle bu kuralı yaşamaya devam eder, eğer kocası ölürse de bu sefer oğluna itaat edip onu takip etmeye başlar ve tekrar evlenmek gibi bir şansı da yoktur. O dönemin düzeninde kanıksanan bu görüşle beraber kadının hayatı evin duvarlarının arkasında kalmış, oldukça sınırlandırılmıştır.

¹⁸ Nan geng nü zhi 男耕女织

Bu denli erkek egemenliğinde süren bir hayatta tabi ki kadının evliliği de ataerkil kurullarla ilerlemekteydi “ailelerin kararıyla bir evlilik akdinde bulunma” olgusu (Wu, 2010, s.15) ortaya çıkmıştır. Bundan da anlaşılacağı üzere evlilikler karşılıklı iki ailenin anlaşmaları yoluyla gerçekleştiriliyor ve iki tarafın kendi rızalarıyla evlenme kararı almaları kesinlikle hoş karşılanmıyordu. Tabi karşılıklı iki ailenin anlaşması genellikle aile çıkarlarını gözeten bir ilişki olduğundan iki aile içinde büyük önem taşımaktaydı. Bu sebeple bu evlilik adımları büyük bir titizlikle atılırdı. Bu adımlar zaman içerisinde Çin gelenekleri içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Evliliğin gerçekleşmesi için atılan bu adımlara “Altı Geleneksel Kural¹⁹” (Kapanoğlu, 2006, s.73) denmektedir. Evlilik erkek tarafı için soyun devamlılığı anlamına gelen önemli bir durumdu. Kız tarafı da bu altı geleneksel kuralı saygıyla kabul ederdi. Bu kurullar bir ritüel gibi, büyük bir özen ve dikkatle gerçekleştirilirdi.

Zhou dönemi evliliklerinde esas amaçlardan biri çoğalma, neslin devamlılığını sağlamaktır. Zhou dönemi ataerkil toplumunda yalnızca “birey” yoktur, bireyin halkı için bir varoluş amacı vardır. Kadının varoluş amacıysa neslin devamlılığını sağlayan doğum görevini yerine getirmektir. Eğer bu görevi doğru şekilde yerine getiremezse, kadın çevresi tarafından aşağılanır, hor görülür ve dışlanırdı. (Wu, 2004, s.35)

7. Konfüçyüs Dönemi Kadın Görüşü

Konfüçyüs’ün sözlerinden oluşan “Konuşmalar” kitabı, birçok konuda Konfüçyüsçülere (Keay, 2011, s.59) ve kendisi hakkında araştırma yapan araştırmacılara onun görüş ve düşüncelerini öğrenme olanağı sağlar. Bu bağlamda bulunduğu dönemdeki kadın görüşü ve kendisinin fikirlerini anlamamızda bizlere de yardımcı olacağı inancındayız. “Konuşmalar” adlı kitapta Konfüçyüs’ün içinde kadından bahsettiği iki önemli sözü bulunmaktadır. Fakat buna geçmeden önce Konfüçyüs’ün kadın görüşünü kavrayabilmemiz için öncelikle feodal toplum temelinde ve Konfüçyüs’ün yaşadığı toplumda var olan “üç yol gösterici ve beş erdem”²⁰ ve “üç itaat dört ahlak”²¹ görüşlerini anlamamız gerekmektedir.

“Üç yol gösterici ve beş erdem” görüşü Çin feodal toplumunun ahlak sistemidir, aynı zamanda dünya medeniyetler tarihinde tarım toplumlarında oldukça yoğun bir şekilde görülen feodal sistem ideolojisidir. Çin kültürünün kendine özgü yeri, uzun tarihindeki ataerkil kan bağının karakteristik

¹⁹ Altı Geleneksel Kural, Liuli 六礼: Çin’in evlilik ritüelleridir. Evlilik sürecinin başından sonuna gerçekleşen altı aşamadır. Bunlar, teklif götürme, ailelerin uyumunu araştırma, çiftin astrolojik uyumuna bakma, nişan hediyelerini sunma, düğün tarihini belirleme ve düğün hazırlıklarıdır. (<https://baike.baidu.com/item/%E5%85%AD%E7%A4%BC>)

²⁰ Üç Yol Gösterici Beş Erdem, Sangang Wuchang 三纲五常: Üç ana yol gösterici; yönetici tebaasını, baba oğlunu, kocası karısını yönetir. Feodal döneme göre beş değişmez ahlak kuralı, insan sevgisi, dürüstlük, görgü kuralları, bilgelik ve sadakattır.

²¹ Üç İtaat Dört Ahlak, Sancong Side 三从四德: Konfüçyüs’ün ahlak görüşüne göre kadınlar için; evlenmeden önce babaya, evlendikten sonra kocaya, kocası öldükten sonra oğluna itaati, üç kuralı; ahlakı, düzgün konuşması, mütevazı tavır ve şevkle çalışması da dört ahlak kuralını ifade eder.

özelliği olan insan ilişkileri yani “üç yol gösterici ve beş erdem” kuralına ve 2000 yıllık feodal toplum yapısına bağlıdır.” (Q. Wang, 2004, s.3)

Buradaki üç yol gösterici ve beş erdem kuralı feodal toplum sistemi içerisinde oldukça geniş bir kitleye hitap eder. Buradaki Üç yol göstericiden kasıt şudur; “yönetici tebaası için yol göstericidir”, “baba oğlu için yol göstericidir”, “koca karısı için yol göstericidir.” “Koca karısı için yol göstericidir” ifadesi de yine üç itaat dört ahlak kuralı temelindeki “üç itaat” e değinir ki bu yukarıda da bahsettiğimiz kadının önce babasına, evlendiğinde kocasına, kocası öldükten sonra da oğlunu takip etmeli kuralını ifade eder. Açıkça ortada olan da kadın erkek arasında var olan ciddi cinsiyet ayrımıdır. Kadın bir nevi erkeğe ait bir eşya olarak görülür. “Evlendikten sonra kadın eşini dinlemek zorundadır, kaderden kaçılmaz, kocanın emrinden çıkılmaz” şeklindeki görüşe göre kadın erkeğin özel eşyasıdır. Kocalar eşlerini reddedebilir (boşayabilir), fakat kadın asla kocasını reddedemez (boşayamaz). Kadınlar kocalarının namusunu korumalıdır, bunun için şöyle bir söz vardır; “açlıktan ölmek önemli değil, önemli olan namusunu kaybetmemektir” denilir. (Meng, 2013, s.98)

Kadın erkek ayrımı ve kadına dair oluşan bu görüşlerin de etkisiyle Çince’de kadın erkek ilişkisinde erkeğin üstünlüğünü gösteren bir deyim oluşmuştur “erkeği kadından üstün saymak.”²²

Ru düşünce ekolü içinde birçok konuyu barındıran bir düşünce ekolüdür. Birçok konuyu içinde barındırdığı için zamanla farklı yönlere doğru gelişim göstermiştir. Bu ekolü en iyi şekilde kavrayabilmek için süreci iyi analiz etmek gerekir. Ru düşünce ekolünün tarihi uzun olduğu için her dönemde etkisi de farklı olmuştur. Dönemin yapısına ve Ru düşünce ekolünün o dönemdeki gelişimine göre değişiklik göstermektedir. Wu’ya (2010) göre “2000 yıllık feodal sistemde, Han²³, Song²⁴, Ming²⁵ ve Qing²⁶ bu dört dönem kadının yerinin ve değerinin daha temsili olduğu bir dönemdir.” Yani Ru düşünce ekolünün kadın görüşünün en etkili olduğu dönemlerin bu dört dönem olduğunu düşünmektedir.

Çin’in antik döneminde kadının toplumdaki yerini anlamak oldukça zordur. Bunun sebebi hem dokümanların yetersiz oluşu hem de bu materyallerin Çin’in uzun tarihindeki farklı topluluklarda farklılık ve çelişiklere sebebiyet vermiş olmasıdır. Bu bahsettiğimiz farklılıklara örnek olarak şunları verebiliriz. Kadın bir dönem imparatoriçe olup saygı görmüşken başka bir dönem sadece ev içinde itaatkâr bir hayat sürmek zorunda bırakılmıştır. Aynı şekilde bir dönem kadın eğitim almakta güçlü çekerken başka bir dönem yetenekli bilgili kadınlar yetişmiştir. Kadın-erkek ilişkisi konusunda insan-

²² Nan zun nü bei 男尊女卑

²³ Han Hanedanlığı Hanchao 汉朝 M.Ö. 206-M.S. 220 yılları arasında hüküm sürmüştür.

²⁴ Song Hanedanlığı Songchao 宋朝 M.S. 960-1279 yılları arasında hüküm sürmüştür.

²⁵ Ming Hanedanlığı Mingchao 明朝 M.S. 1368-1644 yılları arasında hüküm sürmüştür.

²⁶ Qing Hanedanlığı Qingchao 清朝 M.S. 1616-1911 yılları arasında hüküm sürmüştür.

ların rahat olduğu dönemler olduğu gibi de kadının namusunun hayatından daha önemli görüldüğü dönemler de vardır. Bunca çelişkilerin, dönemlere göre farklılıklara rağmen kadının itaatkâr olmak zorunda oluşuna dair görüş, kaybolmak yerine toplumda gittikçe derin bir etki oluşturmuş, kurtulması zor bir kadın erkek ayırımını önemli bir boyuta ulaştırmıştır. (Wu, 2010, s.35)

8. Konfüçyüs'ün Kadına Dair Düşünceleri

Konfüçyüs dönemi toplumundaki kadının durumu ve o dönemde Konfüçyüs düşünce sisteminde kanıksanmış olan kadın görüşünü genel olarak inceledikten sonra bu bilgilerden yola çıkarak Konfüçyüs'ün kadına dair görüşlerini Konuşmalar adlı eserdeki sözleri ışığında dört ana başlıkta incelemeye çalışacağız.

8.1. Kadının Evlilikte Yeri

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi kadının Zhou döneminde evin içine çekilen ve eviyle sınırlı kalan hayatı, kadının sadece aile içinde değerli olabilmesine izin veriyordu. Bu oluşan toplum düzeninde kadın evinden, ailesinden sorumluydu. Erkek ise evin dışında etkin, aktif bir rol oynuyordu.

Kadının kocasına tabi olması ile ilgili düşünceler kadının Çin toplumundaki yerinin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Konfüçyüs'ün kadın ile ilgili dikkat çeken ve araştırmalara konu olmuş olan bir sözü vardır ki "Konuşmalar"ın 17. bölümü Yanhuo'da şöyle geçer: "子曰：唯女子与小人²⁷为难养也、近之则不逊，远之则怨 (Zi yue: Wei Nü zi yu xiao ren wei nan yang ye, jin zhi ze bu xun, yuan zhi ze yuan)" (Cai, 1994, s.345) "Bu cümle Çin'de herkes tarafından bilindiği söylenebilir, ayrıca birçok erkeğin de zihninde derin bir yer etmiştir. Burada "Kadın" erdemli insan olan "Junzi"²⁸ın zıttı "erdemsiz insan" ile aynı yere konulmuştur." (Z. Wang, 2004, s.73) Buradan da Konfüçyüs'ün kadına karşı bakışını görebiliriz. Bu sözün çevirisi şu şekildedir; "Konfüçyüs dedi ki: Sadece kadın ve erdemsiz insanı idare etmek zordur. Yakınlaştıkça nezaketsizleşir, uzaklaştığında da senden şikâyetçi olur, seni suçlar."

Prof. Dr. Muhaddere Nabi Özerdim'in Konuşmalar çevirisinde ise şu şekilde geçer; "Üstat dedi ki: İnsanlar arasında, genç kızlara ve hizmetçilere²⁹ nasıl davranılacağını kestirmek, en güç şeydir. Onlara yakınlık gösterecek olursanız, alçakgönüllülüklerini yitirirler; uzak duracak olursanız, kızarlar." (Özerdim, 2000: <http://kisi.deu.edu.tr/binnur.kavlak/kitaplar/konusmalar.html>)

Yukarıda geçmekte olan "Erdemsiz insan" kelimesi "Konuşmalar"da toplamda 24 kez geçmektedir. Burada Konfüçyüs'ün "Küçük/ erdemsiz insan"ı ile "kadın" bir arada ilişki içindedir. (Zhang,

²⁷ Xiaoren 小人 bire bir çevirisi "küçük insan" anlamına gelmektedir. Bu kelimeyi, burada "erdemsiz insan" olarak çevirmeyi uygun gördük.

²⁸ Junzi 君子 erdemli insan anlamına gelir. Ru düşünce ekolüne yani Konfüçyüsçü düşünceye göre ideal insan modelidir. Herkes erdemli insan olabilmek için çabalamalıdır. Bkz. s. 5.

²⁹ Burada Prof. Dr. Muhaddere Nabi Özerdim hizmetçi olarak çevirmiş olsa da orijinalinde geçen 小人 (xiaoren) ifadesini biz erdemli insan Junzi'nin zıttı erdemsiz insan olarak kabul ediyoruz.

2012, s.156) Bu cümle Konuşmalar adlı kitapta Konfüçyus'un doğrudan kadına ithafen kullandığı nadir sözlerden biridir ve Konfüçyüs'un kadın görüşünü anlayabilmek için Çinli birçok araştırmacı tarafından önemsenip üzerinde çalışılmıştır.

Konfüçyüs'ün öğrencileriyle görüşmelerinde söylediği bilinen bu sözü, Konfüçyüs'ün nasıl bir amaçla, hangi anlamda söylediği tam olarak bilinmez. Bazı araştırmacıların ve yazarların bu cümle hakkındaki yorumları şöyledir;

Zhu Xiaomin ve Mei Yanling'in makalesinde Konfüçyüs'un bu sözü için dört farklı açıklama verilir. En yaygın olanı, yukarıda verdiğimiz açıklama şeklindedir ve şöyle söyler "Konfüçyüs 'kadın 女子' dan genel bir ifadeyle söz eder, böylece kadın da "erdemsiz insan 小人" ile aynı yere konulur, doğrudan açık bir şekilde kadına ayrımcı bir tavırla yaklaşır." (Zhu, Mei, 2016, s.68) der.

Yu Dan³⁰ Lunyü Xinde (论语心得) adlı Konuşmalar eseri hakkında yaptığı çalışmasında şöyle der: "Küçük insan (小人 xiaoren) erdemli insanın karşıtı olan erdemsiz insan' anlamına gelir. Neden kadını ve erdemsiz insanı beslemenin zor olduğu söylenir? Önceki eğitim sistemlerinde, kadının yetenezsiz olması erdemdir, kadının tamamıyla eğitim alma ihtimali yoktur. Doğa görüşü, bilgisi yoktur. Özgür ekonomik bir yeri yoktur, bu yüzden kadın ve erdemsiz insan aynı kategoriye girer." (Wu, 2010, s.7)

Bao Pengshan³¹ ise Lunyü Xindu (论语新读) adlı eserinde geçmişten günümüze dünya tarihinde birçok düşünce yapısının kadını hor görmesinin sık karşılaşılan bir durum olduğunu ve Konfüçyüs'un da bu durum dışında kalmayarak kadını hor gördüğünü öne sürmektedir. Bao bu sözün, bu görüşler içinde en ağır olanlarından biri olduğunu söyler. (Wu, 2010, s.7)

Qian Xun³² ise Lunyü Duben (论语读本) adlı eserinde bu sözle ilgili bambaşka bir yorumda bulunur. Ona göre birçok araştırmacı bu sözden sadece Konfüçyüs'ün kadını hor gördüğü sonucuna varmakta fakat bir kelimedeki yanlış anlama olduğunu aslında orda "nü 女" kadın karakterinin "ru 汝" sen anlamına gelen karakter olduğunu düşünerek "sizler erdemsiz insanlarsınız" diyerek müritlerine seslendiğini düşünmektedir. Fakat her ne kadar böyle bir karakter hatası mümkünmüş gibi görünse de gramer açısından yapılan araştırmalar bunun mümkün olmadığını ortaya koyar. (Wu, 2010, s.7)

³⁰ Yu Dan 于丹, Çin Pekin Normal Üniversitesi Profesörü, Antik dönem Çin edebiyatı üstüne yüksek lisans ve televizyon ve sinema üzerine doktora yapmıştır. Birçok kitabı mevcuttur.

³¹ Bao Pengshan 鲍鹏山, Open Üniversitesi profesörüdür. Özellikle antik dönem edebiyatı ve kültürü üzerine çalışmalar yapmıştır.

³² Qian Xun 钱逊, Qing Hua Üniversitesi profesörü, düşünce kültürü araştırmaları profesörü, antik dönem felsefe hayatı üzerine özellikle Ru Jia Konfüçyüs düşünce sistemi üzerine çalışmıştır.

Burada örnek verdiklerimiz gibi birçok araştırmacı hemen hemen aynı sonuca varmış, bu cümlede Konfüçyüs'un da kadını hor gördüğü, örnek insan olan erdemli insanın tam tersi karakterdeki erdemsiz insanla bir tutulduğunu düşünmektedir. Bunun sebebi sanıyoruz ki Konfüçyüs'un sıkı sıkıya bağlı olduğunu bildiğimiz eski metinlerin ve o dönemin toplum ahlak kurallarının bu düşüncenin alt yapısında önemli bir yer edinmesidir.

8.2. Kadının Yönetimde Yeri

Konfüçyüs'un yukarıda bahsettiğimiz sözünün yanı sıra Konuşmalar da geçen başka bir sözü daha mevcuttur ki kadınla ilgili görüşünü, özellikle yönetimdeki yerini anlamakta bizi bir ikileme düşürmektedir. Bu söz Konuşmalar kitabının sekizinci bölümü olan 'Taibo' da şu şekilde geçmektedir.

舜有臣五个人而天下治。武王曰：“予有乱臣十人。”孔子曰：“才难，不其然乎？唐虞之际，于斯为盛，有妇人焉，九人而已。三分天下有其二，以服事殷。周之德，其可谓至德也已矣。”

Wu you chen wu ge ren er tian xia zhi. Wu wang yue: “Yu you luan chen shi ren. “Kong zi yue: ‘Cai nan, bu qi ran hu? Tang yu zhi ji, yu si wei sheng, you fu ren yan, jiu ren er yi. San fen tian xia you qi'er, yi fu shi yin. Zhou zhi de, qi ke wei zhi de yi yi.”

“Shun'un 5 iyi bakanı vardı ve hanedanlık çok iyi yönetiliyordu. Zhou'nun hükümdarı Wu bir gün dedi ki 'benim 10 yetenekli bakanım var.' Bunun üzerine Konfüçyüs dedi ki, 'Yetenekli insanları bulmak zordur. Yao ve Shun döneminden beri, Zhou Hükümdarı Wu'nun zamanı yetenekli insanların en çok olduğu zamandır. Fakat onun bakanlarından biri kadındı, bu yüzden gerçekte o sadece dokuz bakana sahipti. Zhou Hükümdarı Wen (Hükümdar Wu'nun babası) hanedanlığın üçte ikisine sahipti, fakat o Yin Hanedanlığına bağlı kalmaya devam etti. O gerçekten en yüksek değere sahipti.’”(Cai, 1994, s.139)

Bu sözünde Konfüçyüs kadına doğrudan bir atıfta bulunmamış, fakat cümleyle alakalı iki farklı yorum ortaya çıkmıştır. Biri “Hükümdar Wu'nun on yetenekli bakanından biri kadındı, bu sebeple dokuz bakan sayılır” anlamına geldiği yönündeki açıklamadır, diğeri ise “Hükümdar Wu'nun ülkeyi yöneten on önemli bakanından biri bayandı” şeklindedir. Bu iki yorum birbirinden tamamen farklı iki düşünceyi ifade eder. İlkinde kadın hor görülmüş bu sebeple ne kadar yetenekli olursa olsun bakanlar arasında sayılmamış izlenimi vermektedir. İkincisinde ise tam tersi kadının yeteneği ve başarısı kabul görmüştür. (Zhu, Mei, 2016, s.68) Araştırmacılar tarafından ortaya iki farklı görüş atılmış olsa da her zaman ilki baskın gelmiş ve Konfüçyüs'ün kadını hor gördüğü ve kadını on bakanı arasında bayan olduğu için saymadığı düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Böyle olmasının da en büyük nedenlerinden biri Konfüçyüs dönemi öncesinde de kadının yönetimde söz sahibi olmasının kötü sonuçlar doğurduğuna dair bulunan inançtır. Hatta tarihte buna dair birkaç örnek vardır. Bu kadınların hükümdarın yanında bulunup ülkeyi felakete götürdüğü, yıkılmasına ya da büyük felaketlere uğramasına sebebiyet verdiği inanılır. “Xia, Shang, Zhou üç hanedanlığın yok olmasının talihsizli-

ğinin üç kadınla ilişkisi olduğu düşünülür; Xia Hanedanlığı'ndan Meixi 妹喜³³, Shang Hanedanlığı'ndan Daji 妲己³⁴, Zhou Hanedanlığı'ndan Baosi 褒姒³⁵ bu kadınlara örnektir”(Zhu, Mei, 2016, s.68)

“唯女子与小人为难养也 (Wei nü zi yu xiao ren wei nan yang ye.)” sözü, döneminde ‘kadınla iletişimin erdemsiz insanla anlaşmak kadar zor olduğu’ anlamında, daha sonraki zamanlarda ise ‘女人是祸水 (Nü ren shi huo shui)’, ‘kadın bela kaynağıdır’ görüşüne dönüşmüştür.” (Z. Wang, 2004, s.74) Bu görüşün varlığını gösteren birçok edebi eser de mevcuttur. “Tanrının Evreni Yaratışı³⁶ndaki Daji 妲己 ‘Doğu Zhou Hanedanlığının Tarih Kayıtları’³⁷daki BaoSi 褒姒, ayrıca ‘Üç Söz İki Vuruş³⁸’daki sayısız kadın.”(Z. Wang, 2004, s.74)

Tarihte bilinen örneklerden en önemlisi de Tang dönemi hükümdarı Tang Xuanzong ve cariyesi Yang Guifei’dir. Onların hikâyesinin konu edildiği birçok eserde, ülkeyi felakete sürüklediğine dair iddialar mevcuttur. Yang Guifei çok güzel bir kadındır ve Tang Xuanzong’un ilerki yaşlarında cariye olarak ortaya çıkar, hükümdara çok yakın olmayı başaran Yang Guifei, bunu kendi açısından kullanarak akrabalarından birçok kişiyi önemli pozisyonlara getirtirir. Tabi bu durum yönetimde çekişmelere sebebiyet verir ve ülkenin düştüğü durumdan Yang Guifei sorumlu tutulur. (Eberhard, 2007, s.211-212)

8.3. Eğitimde Kadının Yeri

Konfüçyüs’un sosyal hayatta ve yönetimde olduğu gibi eğitim hayatında da kadına karşı cinsiyet ayrımı yaptığı düşünülür.

Zhou dönemi toplumunda kadının yeri ailesi ve evi ile sınırlı olduğundan eğitim durumu da sınırlıdır. Bu dönemde var olan erkek kadın cinsiyet ayrımından ve kadına yönelik bulunan itaat ahlakı nedeni ile kadın oldukça kısıtlı bir hayat sürmektedir. Fakat “Zhou ritüellerinde, kadının özellikle

³³ Meixi (妹喜): Xia Hanedanlığının son hükümdarı Jie’nin güzel eşidir.

³⁴ Daji (妲己): Shang Hanedanlığı hükümdarı Zhou’nun cariyesidir.

³⁵ BaoSi (褒姒): Zhou Hükümdarı You’nun cariyesi-ünlü Çinli güzellerinden biridir.

³⁶ Tanrının Evreni Yaratışı (Fengshen Yanyi 封神演义): Çin’in Ming hanedanlığı dönemi klasik fantastik romanıdır. Lu Xixing (陆西星) ve Xu Zhonglin (许仲琳) tarafından yazılmıştır.

³⁷ Doğu Zhou Hanedanlığının Tarihi Kayıtları (Dongzhou Lieguo Zhi 东周列国志): Tarihi bir romandır. Feng MengLong (冯梦龙) tarafından yazılmıştır.

³⁸ Üç Söz İki Vuruş (Sanyan Erpai 三言二拍) Ming Hanedanlığı döneminde yazılmış beş ünlü romanın bir araya gelmiş halidir. Feng Menglong (冯梦龙), Ling Mengchu (凌濛初) tarafından yazılmıştır.

ahlak kuralları ve üç itaat dört ahlak üzerine eğitildiği, bunun anne tarafından kızlara gelinlere verildiği ve sarayda da bu tarz eğitimler için kadınların görevlendirildiği zikredilir” (Wu, 2010, s.16)

Konfüçyüs oldukça saygın bir öğretmendi ve 3000 civarında öğrencisi olduğu söylenir. Hatta Konuşmalar kitabının 15. Bölümünde Wei Lin Gong da şöyle bir sözü vardır “有教无类 (You jiao wu lei)”, “Eğitimde ayırım yoktur” denir. Bu sözünü Cai Xiçin şu şekilde açıklamıştır. “Konfüçyüs dedi ki, ‘Eğitimde insanların hepsine eşit davranırım’ şu şekilde de çevrilebilir ‘insanların hepsi eğitilmeyi hak eder.’” (Cai, 1994, s.304) Burada kadınla ilgili özel bir ifade yoktur fakat bu sözünü kadın görüşünün gündemine koyan, bazı araştırmacıların Konfüçyüs’ün cinsiyet ayrımı yaptığı ve bu sözdeki ‘ayırım yoktur’ kategorisine kadını dâhil etmediği görüşüdür. Hatta Konfüçyüs’ün 3000 e yakın müridinin içinde bir tane bile kadın olmayışını da bunu destekleyen bir durum olarak düşünmüşlerdir. (Zhu, Mei, 2016, s.68)

Konfüçyüs de öğrencilerine eğitim verdiği, insanlara yol gösterdiği bu süreçte belki bilerek belki de toplumun ahlak yapısından ötürü günümüz araştırmacılarında bu düşüncüyü oluşturacak bir ortam hazırlamış olabilir fakat gerçekte bunu savunduğuna dair net bir kayıt bulunmamaktadır.

Konfüçyüs’un yaşadığı dönemde kadının sadece aile içerisinde var olduğunu ve kendini çocuklarına ailesine ve eşine adadığı bilinen bir gerçektir. Kadın o dönemin ahlak kurallarına göre eğitim almış, ama bu, genelde annesi ve ananesi gibi bir aile büyüğünden, ahlak kuralları ve kadınlık görevlerini öğrenmesi şeklinde olmuştur. Bu da kadının aslında hayat felsefesi ve yaşam amacı içinde bulunan aileye hizmet için aldığı bir eğitimidir.

8.4. İyi Evlat “Xiao 孝” Kavramındaki Kadın Görüşü, Kadının Ailedeki Yeri

Konfüçyüs hayırlı evlat olma yani Xiao kavramı üzerinde dikkatle durur. Konuşmalar’ın birinci bölümü Xü’e’er’da şu şekilde birkaç sözü geçer;

“子游问孝。子曰：‘今之孝者、是谓能养。至于犬马、皆能有养。不敬、何以别乎？’”

Zi you wen xiao. Zi yue: ‘Jin zhi xiao zhe, shi wei neng yang. Zhi yu quan ma, jie neng you yang. Bu jing, he yi bie hu?’

“Zi You “iyi evladın” ne anlama geldiğini sorar. Konfüçyüs der ki: ‘Günümüzde bir evlada sırf ailesine bakıyor diye iyi evlat deniyor fakat aslında köpekler ve atlar bile bunu yapabiliyor. Eğer biri ailesine saygı göstermezse, onun hayvanlardan ne farkı kalır?’” (Cai, 1994, s.16)

Ayrıca dördüncü bölüm Liren’da der ki;

“子曰：‘父母在、不远游、游必有方。’ (Zi yue: ‘fu mu zai, bu yuan you, you bi you fang’)”

“Konfüçyüs dedi ki : ‘kişi ailesi hayattayken, uzağa gitmesin. Eğer gitmek zorunda kalırsa, nereye gittiğini mutlaka ailesine bildirsin.’”(Cai, 1994, s.56-57)

Konfüçyüs'ün bu ve buna benzer birçok sözünde "hayırlı evlat" kavramı geçer. Buradan da anlıyoruz ki Konfüçyüs anne, babaya saygı ve onlarla ilgilenme konusuna özenle dikkat çekmek istemiştir. Burada anne baba arasında bir ayırım yaptığına dair bir ize rastlamıyoruz. Konfüçyüs'ün sözlerinden yola çıkarak bazı öğrencilerinin anne kavramını kadından ayrı tuttuklarını, "anne" kavramını cinsiyetleştirilmeyen bir olgu olarak algıladıkları da düşünülmektedir. Çünkü o dönemde "kadın 'çocukluğunda babasına, evlendiğinde kocasına, kocası öldüğünde oğluna bağlıdır, tekrar evlenmesi mümkün değildir' şeklinde bir yargı vardır ki bu tam olarak üç itaat dört ahlak anlayışında mevcuttur, kadın duruma göre oğluna bile itaatkâr olmak durumunda kalabilir. Yani bir evlat tarafından anne saygı gösterilmesi gereken bir olgu iken aynı zamanda toplum tarafından bir kadın olarak gerekirse oğluna itaat etmesi gereken bir varlıktır. Yukarıda bahsi geçen sözden de anladığımız üzere kadın doğumundan itibaren her anında bir erkeğe aittir. Kadının hayatı, onuru, yaşamının anlamı bağlı olduğu erkekle birebir ilişkilidir. "Törenler ve Ritüeller Klasiklerinde 'kadının toplum içine girip kendine yer edinme şansı yoktur, toplumdaki yeri erkeğe bağlıdır ve bağlı olduğu erkek hata yaptığında kadın da aynı şekilde cezalandırılır' der. (共车而食同尊卑也、故妇人无爵从夫之爵、坐以失之齿 (Gong che er shi tong zun bei ye, gu fu ren wu jue cong fu zhi jue, zuo yi shi zhi chi))" (Zhu, Mei, 2016, s.68). Bu cümleden de kadının değerinin bağlı olduğu erkekle ölçüldüğünü anlayabiliyoruz. Ayrıca o dönemdeki toplumda kadın aile soyunun devamı için önemliydi ve ancak çocuk sahibi olduğunda evde bir yer ve saygınlık elde edebilirdi. O dönem ailelerinde de ailenin yaşça en büyük erkekinden sonra en büyük kadına saygı duyulurdu. Kadın da ancak çocuk sahibi oldukça ve yaş ilerledikçe gördüğü saygı ve aile içindeki yeri yükselebilirdi. Fakat bu onun hayatı boyunca bir erkeğe bağlı olması gerekliliğini değiştirmemektiydi. Eğer eşi ölmüşse ne kadar büyük de olsa, anne de olsa oğluna itaat etmesi, oğlunun izinden gitmesi gerekmektedir. Bir evladin annesine saygılı olması, hayırlı bir evlat olması bir erdem kuralı olsa da, toplum için kadın, kadındır ve hayatını yaşarken uyması gereken kurallara uymak zorundadır.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere, Konfüçyüs düşüncesinde ve feodal sistemde var olan ast üst ilişkilerinin temel gayesi erdemli insana ulaşmaktır, erdemli insan doğru insan olur bu da "Ren, 仁" dan yani insan sevgisinden geçer. Bu sevgi sadece insanı değil her şeyi kapsar. Bunu sağlayabilmek için de kadının kocasına, küçük kardeşin büyük kardeşe, halkın yöneticiye tabi olması lazımdır. Çünkü toplumun huzuru için küçüğün her zaman büyüğe itaat ediyor olması gerekmektedir.

9. Sonuç

Konfüçyüs'ün ne kadar etkili ve önemli bir düşünür olduğunu, bugün halen hakkında yapılan araştırmaların çeşitliliği ve çokluğundan anlayabiliyoruz. Birçok konuda ne düşündüğü ne söylediği ya da nasıl bir tutum sergilediği, sözlerinde ne demek istediğinin bu denli önemsenmesi de bunu yeterince açıklar. Fakat Konfüçyüs'ün kadına bakışı, yukarıdaki açıklamalardan ve yorumlardan da anlaşıldığı gibi tam olarak net değildir. Konfüçyüs'ün herhangi bir kadına ithafen, kadını ikinci sınıf gördüğünü söyleyen ya da kadını tanımlayan bir sözü bulunmamaktadır. Sadece yukarıda bahset-

tiğimiz gibi içinde kadın geçen birkaç sözü mevcuttur ki bizler de birçok Çinli araştırmacı gibi sadece onların üzerinden Konfüçyüs'ün kadın görüşünü yorumlayabiliyoruz. Yazılı kaynağımız olan Konuşmalar adlı kitapta geçen iki sözünden ve bu konuda yapılan araştırmalardan yola çıkarak, Konfüçyüs'ün, döneminin de etkisiyle kadının arka planda kalışını normal gördüğünü, kendi döneminin kanıksanmış görüşünü sürdürmeye devam etmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Genel olarak feodal dönem sistemine, Konfüçyüs öğretisine ve etkilerine baktığımızda kadının öncelikle bir erkeğe bağlı, itaat etmek zorunda görüldüğünü, bunun o dönem toplum yapısında kabul edilmiş bir görüş halini almış olduğunu görmekteyiz. Ünlü düşünürün kadın hakkında net bir şekilde ikinci sınıf insandır gibi bir sözü olmamasına rağmen kadınla alakalı söylediği sözlerinden kadının yetenekli, erdemli bir insan kategorisine sokulmadığını da anlayabiliyoruz. Nitekim bu görüşün normal koşullar altında Konfüçyüs'ün ortaya attığı bir görüş olmadığı bellidir. Konfüçyüs'ün sözlerinden yola çıkarak edindiğimiz çıkarımlar Konfüçyüs dönemi toplumunda da var olan görüşle birebir örtüştüğünden bu görüşü Konfüçyüs'e mal edemeyiz. Bizim kanaatimiz, Konfüçyüs kendi tabiriyle bir aktarıcıydı ve doğduğu, büyüdüğü toplum yapısındaki kanıksanmış kadın görüşünü benimseyip, daha önceden varılmış bu dışlayıcı, ezici yargıları aktarmıştır. Feodal sistemin, Konfüçyüs öncesine ait Çin kültürünün temelinde bulunan Beş Klasiğin ve Konfüçyüs öğretisinin, Çin toplum yapısını ve kadının yerini derinden etkilediği görülmektedir. Elbette ki kadına bakış sürekli bu şekilde gitmemiştir dönem dönem kadınlara daha çok değer verildiği de görülmüştür. Fakat binlerce yıllık Çin toplumunda kadınların yaşamış olduğu birçok zorlukların temelinde bu görüşlerin, bu kültürün etkisi çok büyüktür.

Makalenin başında da bahsettiğimiz *ayak bağlama geleneği* ve *kadın yazısı* aslında kadının nasıl arka plana atıldığına her zaman olmasa da dönem dönem ciddi bir baskı gördüklerinin önemli bir kanıtıdır. Elbette ki bu baskı ve zulümleri sadece Konfüçyüs'ün kadın görüşüne bağlayamayız. Fakat kadının yitirdiği saygı ve değerine, erkeğin gölgesinde kalışına karşı kadının yanında olan bir görüşü de bulunmamaktadır. Konfüçyüs'ün, kendi döneminde gördüğü, öğrendiği, yaşadığı toplum yapısının etkisiyle kadının varlığı ve konumu hakkında net bir şey söyleme gereği duymadığını da düşünebiliriz. O kendinden önce var olan inancı, kuralları toplamış ve bunu öğrencilerine aktarmıştır. Kadın'ın gölgede kalmış olan varlığı da bu şekilde sonraki dönemlerde de devam ettirilmiştir. Çin toplum yapısının temelini oluşturan feodal dönem toplumu ve onun içinde oldukça önemli bir yere sahip olan Konfüçyüs düşünce sistemi, o dönem kabul görülen bu düşünce tarzının çok uzun yıllar sürmesinin ve Çin kadınının sıkıntılar çekmesinin önemli etkenlerinden biri olmuştur.

Kaynaklar

Cai, X. (1994). *Lunyu 论语*. Beijing: Huayu Jiaoxue Chubanshe.

Duman, M. Z. (2012). *Aile Kurumu Üzerine Tarihsel Bir Okuma Girişimi ve Muhafazakâr İdeolojinin Aileye Bakışı*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Sayı 4.

Eberhard, W. (2007). *Çin Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Erbil, P. (2016). *Kibele'den Pandora'ya Kadının Tarihsel Yenilgisi*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.

- Hao, J., Zhou, D., (2007).** *Cong “Nüshen”, “Nüren” dao “Nünu” 从“女神”“女人”到“女奴”* Shenyang Shifan Daxue Xuebao (Shehui Kexueban) Cilt 31, Sayı 5.
- İnce Erdoğan, İ. (2011).** *Çin’de Yalnızca Kadınların Kullandığı Yazı Nüzi (女字)*. Kayseri: ADES I, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Jia, Q. (2006).** *“Wujing” zhongde “Li” Jiuwu “五经”中的“礼”纠误*, Xinyang Shifan Xueyuan Xuebao (Zhexue Shehui Kexueban). Cilt.26, Sayı 3.
- Kapanoğlu, S. (2006).** *Çin’de Kadın İmgesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaya E. B., Baydaş S. Ö., (2011).** *Ataerkil ve Anaerkil Toplumun Tarihsel Savaşımının “Avatar” Filmi Bağlamında İncelenmesi*, AR-EL Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1.
- Keay, J. (2011).** *Çin Tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Li, C. (2014).** *Zhong Guo Gu Dai Fu Nu Di Wei Tan Jiu 中国古代妇女地位探究*, Wenxue Lishi Yanjiu, Sayı 2.
- Meng, Q., Zhang, L. (2013).** *Cong “San Cong Si De” Dao “Junei” 从“三从四德”到“惧内”*. Zhonghua Wenhua Luntan, Sayı 3.
- Morgan, L. H. (1994).** *Eski Toplum I*. Çev. Ünsal Oskay. İstanbul: Panel Yayınları.
- Okay, B. (2004).** *Konfüçyüs*. İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- Serinken D., N. (2016).** *Anaerkil Toplumun Sonu*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 9, Sayı 42.
- Sertdemir, İ. (2012).** *Mevlana ile Konfüçyüs’ün Evren ve Ahlak Görüşleri Üzerine Bir Karşılaştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ünal Chiang, G. (2011).** *Çin’de Ayak Bağlama Geleneği*. Kayseri: ADES I, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Wang, Q. (2004).** *“San Gang Wu Chang” Zai Pipan “三纲五常”再批判*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi) Heilongjiang Daxue, Harbin.
- Wang, Z. (2004).** *Kong Zi De Nüxing Guan 孔子的女性观*. Yunnan Shifan Daxue Xuebao, Cilt 36, Sayı 1.
- Wu, X. (2004).** *Zhongguo Gudai Nüxing Yishi – Cong Yuanshi Zouxian Fengjian Lijiao 中国古代女性意识– 从原始走向封建礼教*(Yayımlanmamış Doktora Tezi) Suzhou Daxue, Suzhou.
- Wu, Y. (2010).** *Kong Zi Funü Guan Yanjiu 孔子妇女观研究*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi) Qufu Shifan Daxue, Qufu.

- Yılmaz, M. (2017).** *Kadının Yeniden Doğuşu Tarihte Kadınlar. İstanbul: Türdav Yayın Grubu.*
- Zhang, C. (2012).** *Cong Lunyu Kan Kong Zi de Nüxing Guan 从论语看孔子的女性观. Theory Reserch, Sayı 30.*
- Zhu, X., Mei, Y. (2016).** *Kong Zi De Nüxing Guan Tanxi 孔子的女性观探析. Jiamusi Zhiye Xueyuan Xuebao, Cilt 168, Sayı 11.*
- <http://baike.baidu.com/item/%E5%94%AF%E5%A5%B3%E5%AD%90%E4%B8%8E%E5%B0%8F%E4%BA%BA%E9%9A%BE%E5%85%BB%E4%B9%9F> Erişim Tarihi: 18.08.2017
- <http://baike.baidu.com/item/%E5%AD%94%E5%AD%90/1584> Erişim Tarihi: 18.08.2017
- <http://kisi.deu.edu.tr/binnur.kavlak/kitaplar/konusmalar.html> Erişim Tarihi: 20.05.2017
- <https://baike.baidu.com/item/%E5%85%AD%E7%A4%BC> Erişim Tarihi: 31.05.2018

Determinants of the Informal Economy in MENA Economies

Orhan Erem ATEŞAĞAOĞLU, Ceyhun ELGİN, Oğuz ÖZTUNALI*

Determinants of the Informal Economy in MENA Economies

MENA Ekonomilerinde Kayıt Dışı Ekonominin Belirleyicileri

Abstract

Özet

Using data from a panel of 23 Middle East and North African (MENA) economies over the years between 1999-2015, this paper examines the determinants of the shadow economy in this region. Specifically, we reexamine the economic and social variables used in the cross-country empirical literature on the shadow economy and compare them with those of the MENA economies to identify similarities and differences between MENA countries and the rest of the world. Moreover, we discuss key implications of the shadow economy in this setting.

Bu makalede 23 MENA (Ortadoğu ve Kuzey Afrika) ülkesinden 1999-2015 yılları arasında bir panel veri tabanı kullanılarak kayıt dışı ekonominin belirleyicileri incelenmektedir. Spesifik olarak, iktisat yazınında ampirik analizde sıklıkla kullanılan ekonomik ve sosyal değişkenlerin kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü belirleyicilikleri MENA ülkeleri için incelenmekte ve sonuçlar MENA ülkeleri dışındaki ülkeler ile karşılaştırılmakta ve ayrıca kayıt dışılığın sonuçları ortaya konulmaktadır. Ayrıca kayıtdışılığın ekonomi politikasına etkileri de tartışılmaktadır.

Key Words: Informal Sector, Panel Data, MENA Countries

Anahtar Kelimeler : Kayıt dışı Ekonomi, Panel Veri Analizi, MENA Ülkeleri

1. Introduction

Informal sector, also called underground or hidden economy, is generally defined to include all types of economic activities that occur outside of the public and private establishments under record. In another example from the literature Ihrig & Moe (2004) define it as a sector that produces legal goods without complying with formal regulations.

While the existence of informality generates serious, social, cultural, political as well as economic problems, the source and consequences of informal sector remain largely under-explored. In the existing literature, no consensus has been established on the determinants of informality. Some of the existing open questions in the literature are as follows: (i) why the size of informal

* Orhan Erem ATEŞAĞAOĞLU, Dr.Öğr.Üyesi., Bilgi Üniversitesi, İşletme Bölümü, ORCID ID [orcid.org / 0000-0003-4308-0138](https://orcid.org/0000-0003-4308-0138), erem.atesagaoglu@bilgi.edu.tr; Ceyhun ELGİN, Doç.Dr., Boğaziçi Üniversitesi, Ekonomi Bölümü, ORCID ID [orcid.org / 0000-0001-8796-2429](https://orcid.org/0000-0001-8796-2429), ceyhunelgin@boun.edu.tr; Oğuz ÖZTUNALI, Dr.Öğr.Üyesi., Bilgi Üniversitesi, Ekonomi Bölümü, ORCID ID [orcid.org / 0000-0003-3833-0956](https://orcid.org/0000-0003-3833-0956), oguz.oztunali@bilgi.edu.tr

sector is bigger in low-income countries? (ii) whether taxes are positively correlated with the size of informality, and (iii) is there a correlation between the size of informality and corruption.

There exists an established literature on the causes and the consequences of informal economy. The existing papers mainly focus on factors such as income level, unemployment rate, formal tax burden, government expenditures, trade openness, and other institutional/cultural factors as possible determinants of informal economy. The institutional factors that are generally considered are law and order enforcement, corruption, and the quality of bureaucratic system. The main cultural/social factors that are considered are trust, religious factors, polarization and ethnic unity.

In the existing literature, there are several papers that focus on the effects of the informal economy. For example, these studies argue that the existence of the informal economy affects (i) the social security system and the labor force participation behavior of individuals (Schneider & Enste, 2000), (ii) the cyclicity of tax policy (Elgin, 2012), (iii) the distribution of income (Hatipoglu & Ozbek, 2011), the monetary policy (Tanzi, 1980, 1983), the volatility - business cycles - of the economy (Elgin, 2012), and the total factor productivity.

In this study, we aim to contribute to the informal sector literature by investigating the determinants of the informal sector in the Middle East and North Africa (MENA) region, a particularly understudied geographical region despite the presence of a sizable shadow economy. Loayza and Wada (2010) provides a review of the fact that the size of informal sector in MENA countries are significantly larger compared to rest of the world developing/underdeveloped countries. Rodman (2007) argues that the decline in the employment in public sector in MENA countries is one of main factors for the existing high levels of informal employment in MENA countries. Wahba (2009a, 2009b) argues that the rise in youth population and the decline in both the fertility rates and mortality rates are key factors that contributed to the expansion of informal economy among MENA countries. Moreover according to Looney (2006), in some MENA countries, the increase in recent armed conflicts led to a larger informal sector. As it can be understood from the summaries of the studies provided above, the proposed determinants for the existence of informal sector are quite different when we compare MENA region to the rest of the world. For example Wahba (2009a) also argues that the main cause of informality in the rest of the world is due to the rise in urbanization, the increase in the size of labor force, the constraints on entrepreneurship, and the decline in public sector employment. Our paper contributes to this literature by providing answers to the following questions: What drives households, entrepreneurs and businesses underground in this region? What are the key social, political and economic determinants of the shadow economy? How does this compare with the rest of the world? What are the implications?

The MENA region is home to 6-9 % of the world population; produces 3-4 % of the world GDP; has 43% of the natural gas reserves of the world. Furthermore, with 8 out of 12 OPEC members within its borders, the region has 50-60 % of the global oil reserves and has an approximately 30 % share in the total annual supply of oil in the world. It is particularly because of this last charac-

teristic that maintenance of social harmony and political and macroeconomic stability in the region is important not only for individual countries or the broader region itself, but also for the global economy as a whole. This, in turn, hinges largely upon maintenance of high rates of uninterrupted economic growth needed to create jobs for the rapidly growing population and the labor force, and a sustained pace for economic development in the region. Considering how significantly the shadow economy might affect prospects for growth in the region, MENA is an especially deserving place to be studied in search of answers to critical questions.

We employ data from a panel of 23 MENA economies over the years between 1999-2015 to examine determinants of the informal economy in this region. Specifically, we reexamine the economic/social variables used in the cross-country empirical literature on the shadow economy and compare them with those of the MENA economies to identify similarities and also the differences between MENA countries and the rest of the world. The 23 MENA countries covered in this study are Algeria, Armenia, Azerbaijan, Egypt, Cyprus, Mauritania, Malta, Turkey, Bahrain, Iran, Kuwait, Jordan, Israel, Oman, Lebanon, Libya, Qatar, Syria, Saudi Arabia, Yemen, United Arab Emirates, Tunisia, and Morocco.

In the rest of the paper, Section 2 provides a review of MENA economies with special emphasis on their relative standing with respect to the size of the informal economy. Section 3 summarizes of the empirical analysis and the data. Next, we summarize the results of the empirical analysis. Finally, we conclude.

2. MENA Countries

As the World Bank website specifically devoted to this region¹ states, MENA is an economically quite diverse region with fortunes generally determined by the oil prices as well as the heavy government intervention in the economy. These characteristics along with the structural deficiencies present in the MENA economies give rise to a significant informal sector.

To illustrate, Table 1 documents the GDP-weighted average informal sector size as % of official GDP² over the 1999-2015 period across different regions of the world.

¹ <http://go.worldbank.org/7UEP77ZCB0>

² See the next section for data sources.

Table 1. Informal Sector Size throughout the World (% GDP)

<i>Countries</i>	<i>Average Size (1999-2015)</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>
MENA	28.49	16.80	61.00
European Union	22.06	9.40	37.30
Latin American and Caribbean	40.21	18.50	67.70
Subsaharan Africa	40.91	21.90	63.70
World	33.14	8.10	68.30
Less Developed Countries ^a	37.89	11.90	68.30

^a In this categorization, countries that has a high human development index are excluded. See UNDP (2010).

Source: Elgin and Oztunali (2012) and authors' own calculations.

We observe from Table 1 that compared to the world, the average informal sector size is somewhat smaller in MENA economies compared to the World, less-developed economies, Latin America and Subsaharan regions. However, MENA economies still have a significantly larger informal sector size than the advanced economies including OECD and EU members.

Moreover, Table 2 presents average shadow economy size as percentage of official GDP in the MENA countries in a country-by-country basis. Table 2 shows that, for MENA countries, the average size of informal sector over the period of 1999-2015 is %28.3, with averages of minimum and maximum about 17% and 60%, respectively. One should notice that the averages of Tables 1 and 2 are somewhat different as Table 1 reports GDP-weighted regional averages; whereas Table 2 reports plain averages for each specific country. Moreover, Table 2 also indicates that there is a significant variation of informal sector size across different MENA economies, ranging from about 17 % of GDP to 60%. This further motivates one's interest in understanding the determinants of informality in the region. Moreover, informal sector's profound effects on economic policy as well as macroeconomic outcomes, further spurs one's interest in the results of the current paper.

Table 2. The size of Informal Sector in MENA Economies (% GDP)

<i>Countries</i>	<i>Average Size % (1999-2015)</i>	<i>Minimum</i>	<i>Maximum</i>
Algeria	32.54	31.00	34.20
Bahrain	17.70	16.80	18.60
Egypt	34.88	33.10	35.70
Iran	18.32	17.30	19.10
Israel	22.02	20.70	22.70
Jordan	18.51	17.20	19.40
Kuwait	19.18	17.80	20.30
Lebanon	33.13	32.00	34.10
Libya	33.66	30.90	35.10
Morocco	34.93	33.10	36.50
Oman	18.29	17.30	18.90
Qatar	18.78	17.40	19.60
Saudi Arabia	18.07	16.80	19.20
Syria	19.06	18.50	19.30
Tunisia	37.22	35.40	38.70
United Arab Emirates	25.56	23.00	27.40
Yemen	27.09	26.80	27.70
Armenia	44.02	41.10	46.60
Azerbaijan	58.03	52.00	61.00
Cyprus	27.97	26.50	29.20
Malta	27.20	27.00	27.60
Mauritania	34.61	31.10	36.10
Turkey	31.27	29.20	32.80

3. Empirical Analysis

3.1. Methodology

Utilizing a annual cross-country highly balanced panel dataset in this paper we use a fixed-effects estimation approach in a static panel data setting.

The equation that we estimate takes the form of:

$$IS_{i,t} = f(Economy_{i,t}, Institutions_{i,t}, Regulation_{i,t}, Geography_{i,t}, Culture/History_i) \quad (1)$$

where in country-*i* and year-*t*, the term “IS” denotes the size of informal activity as % of formal economic activity, that is GDP. Moreover, we use five sets of explanatory variables in our regressions. These are economic factors ($Economy_{i,t}$), institutional quality indices ($Institutions_{i,t}$), variables related to government regulation ($Regulation_{i,t}$), geographical variables ($Geography_{i,t}$), and finally cultural-historical factors ($Culture/History_i$). Considering that the time-span of our sample is rather short (9 years), we report heteroskedasticity-consistent ordinary least squares estimates. In our

regressions, we use fixed effects estimator with country and also year fixed effects as also indicated and supported by the Hausman test for specification.

Furthermore, to address issues regarding persistence and also aiming to account for the potential existence of mean-reverting dynamics in informal sector size, we also use the GMM method developed by Arellano and Bond (1991) where one-period lagged values of the independent variables are used as instruments and one period lagged dependent variable is also used as a regressor. Generalized Method of Moments (GMM) estimation results will be reported only for one specification as a robustness check.

3.2. Data

As one might expect, it is not that straightforward to measure the scope of informal activity. However, there are a couple well-established and frequently used methods to estimate the size of informal activity. Among these, we use the one with the largest time-series dimension, panel estimates of Elgin & Oztunali (2012). Originally, their reported series end in 2010; however we have used their dynamic general equilibrium (DGE) model with two sectors to extend the dataset up to 2015. Even though, from a methodological perspective, the DGE model differs from the MIMIC (multiple-indicators multiple-causes) in its approach to estimate the extent of the informal economic activities,³ the two methods produce remarkably similar series. (Elgin & Schneider, 2016) However, the DGE method is said to be superior compared to its alternatives (See, Elgin & Oztunali, 2012 for details). This dataset allows us to use data for all 23 countries listed in the introduction between the years 1999 and 2015.

The explanatory variables used in regressions come from five categories. These are economic, cultural-historical, institutional, regulatory and geographical factors.

3.3. Economic Factors

We use three variables representing economic factors. These are real GDP per capita, capital-output ratio and the unemployment rate. We obtained real GDP per capita through PWT 9.1; the unemployment rate from the World Development Indicators, (all in years from 1999 to 2015) published by the World Bank and we have constructed the ratio of physical capital stock to total output by using the following capital accumulation equations:

$$K_{t+1} = (1 - \delta)K_t + I_t \quad (2)$$

³ See Schneider (2005) for details.

$$\frac{K_{1998}}{Y_{1998}} = \frac{\sum_{i=1998}^{2015} \frac{I_t}{Y_t}}{\delta + g_Y} \quad (3)$$

Equation (2) denotes the accumulation of physical capital stock in time, where δ is the depreciation rate, K_t denotes the aggregate level of capital stock, and I_t stands for the aggregate investment in year- t .⁴ Moreover, it is assumed that the economy is initially at the steady state. (1998 is taken as the initial first period) and Equation (3) is constructed based on this assumption, where g_Y denotes the GDP growth rate. As a first step, by using equation (3), we calculate the capital stock in the year 1998. Secondly, by using the equation (2), we generate series for the physical capital stock for the period of 1998-2005. At the final step, we generate the capital-income ratios (for the period of interest) by using the generated capital stock series as well as GDP series.

Once the capital series has been constructed and IS_{it} has been regressed on the explanatory variables in Equation (1), we expect to observe a negative correlation between the size of informal activity and the Gross Domestic Product per capita. Moreover, considering that the informal sector is highly labor-intensive compared to the formal sector (see Celestin, 1989; Ihrig & Moe, 2004, and Thomas, 1992), we also expect the size of the informal sector to be negatively correlated with capital-output ratio. Capital intensity (i.e. the ratio of physical capital stock to total output) is an indicator for capital accumulation. As informal sector is generally assumed to be labor-intensive, we expect to be it negatively associated with informal sector size. A higher capital-output ratio is also a proxy for the level of capital accumulation that the economy in question has achieved. The higher this level is, the lower the share of traditional informal activities expected to be observed in that economy would be. Finally, the informal sector size is usually reported to be countercyclical to domestic business cycle of the country in question. (Elgin, 2012) Thus, the unemployment rate is expected to be positively correlated with informal sector size, as workers would be accepting low-wage informal jobs when unemployment rates run high.

3.4. Cultural and Historical Factors

To account for the possibility that different religious structures and historical legacies from the colonial past might affect informality, we also use two variables to control for cultural and historical factors. These are fraction of Muslims in the country and whether the country inherited the British law system or not. We obtained both of these variables from LaPorta et al. (1999).

3.5. Institutional Factors

We also use three different institutional quality indices in our analysis. These are bureaucratic quality, law and order as well as the corruption control indices of the International Country Risk Guide (ICRG) a subsidiary of the Political Risk Services. Since higher values for these indices imply

⁴ We set the depreciation rate to 0.05 to match the observed investment rate reported in PWT 7.0.

better institutions, we would expect to observe a negative relationship between these indices and informal sector size. This expectation follows from the fact that lower institutional quality places a burden on formal firms, producers and households through the uncertainties and various costs it creates. Furthermore, low values for these indices are also likely to point to a lower capacity to enforce laws and regulations passed to prevent informality.

3.6. Regulatory Factors

As for regulatory factors, we mostly follow Goel & Nelson (2010) and use three measures: The first is the “trade openness”, where it is specifically defined as the ratio of the total trade volume (exports plus imports) to GDP. The second one is the size of government, which is measured as the government expenditures-to-GDP ratio. We obtained both measures from the Penn World Tables. Finally, the third measure we use is the tax burden, defined as the ratio of total tax revenue to GDP as reported in the Government Finance Statistics published by the IMF.

Our expectation about the sign of the government size coefficient is ambiguous. The intuition behind this ambiguity is that a larger government could, on the one hand, potentially create a bottleneck (through the crowding-out effect of government spending) for (formal) households and firms, thereby creating or strengthening incentives to go informal. On the other hand, a larger amount of government expenditure resulting from increased spending on certain activities such as law enforcement, subsidies etc., might make the formal sector more attractive for firms and households.

Likewise, we don't have a clear expectation regarding the coefficient of trade openness. From a structural point of view, one should expect that the formal businesses engage in activities with the informal ones to be able to reduce their cost of production and as well as increase the flexibility of their labor input. Since “trade openness” is an indicator that serves to indicate the dependence of informal activity to formal activity, one can safely assume to end up with a positive correlation between the size of informal activity and the trade openness. On the other hand, “trade openness” can also increase sophistication level of products produced/production techniques employed and require adherence to higher quality standards, thereby feeding to formality. Trade openness can also improve a government's ability to track the informal activity. Moreover, households and firms in more open countries would have fewer financial and production constraints. Based on this, we might observe a negative correlation between the size of informal activity and the trade openness.

Finally, since higher taxes are among the key drivers of informality pushing households and firms to informal activities, we expect to observe a positive correlation.

3.7. Geographical Factors

Finally, the two geographical factors we use are urbanization (defined as the ratio of the urban regions to the total population of a country) and population density. The data for these series are from the WDI. A larger density of population would create a larger room for the labor supply as well as for informal economic activity. Therefore, it is reasonable to end up with a positive correlation between population density and the size of informal sector. On the other hand, the indicator “urbanization” is usually treated as a proxy for the level of development of an economy. Therefore, we expect a negative coefficient for urbanization.

3.8. Data Sources

The descriptive statics of all the variables are provided in Table 3. Over the period of sample, for the MENA region, (i) the average informal sector size is 28.5%, (ii) the average urbanization rate is 70.3%, (iii) the average government spending as a share of GDP is 16.1%, and (iv) the average unemployment rate is 8.9%. Table 3 also provides details about the sources of each data series.

4. Results

We report the estimation results in Table 4. We run 8 different regressions with different sets of independent variables in each using the fixed-effects estimator and one final 9th regression using the GMM estimator. (In the GMM estimator we also report the results the of an AR(2) test to check for autocorrelation and J-test for exogeneity of instruments at the bottom of the table.) We do this to see the robustness of our estimates to the inclusion of different sets of control variables. We do not include the same variables in each regression as we exclude independent variables that are highly correlated (more than 0.80 in absolute value) with each other. Moreover, the GMM regression does not include institutional and cultural variables as they do not vary significantly over time.

Regarding economic factors, we observe that GDP per capita is significantly negatively correlated with informal sector size in the MENA region as expected. The empirical literature on informality also yields similar results on the relationship between GDP per-capita and informal sector size. In 6 out of 9 regressions, a lower (higher) capital-output ratio is associated with a larger (smaller) informal sector size, except in regression 5 where we control for the tax burden, which turns the coefficient of capital-output ratio insignificant. As informal sector is generally seen a highly labor intensive (rather than capital intensive) this result is also not surprising. Finally, unemployment is also significantly positively correlated with informality. This is again consistent with the literature as unemployment provides a labor resource for the informal sector.

Among the cultural and historical factors both of the variables are highly significant in all of the regressions. Both fractions of Muslims in a country and the inheritance of British law (mostly as opposed to French) seem to reduce informal sector size. British law is generally associated with a more sophisticated political and institutional infrastructure and thereby might be affecting our results.

Moreover, out of the three institutional variables used in the regressions, corruption control index is the one, which is significant in 7 out of 8 fixed effects regressions. It loses its significance when the tax burden is included among the explanatory variables.

Out of the three regulatory variables we controlled for, taxes turn out to be highly positively associated to informal sector size even though the inclusion of this variable largely reduces the sample size. When significant (in 2 out of 4 regressions), openness is negatively correlated with informality. Finally, both of the geographical factors are significant whenever they are included and seem to have the expected signs.

Table 3. MENA (The Summary Statistics for 23-Countries)

	<i>Mean</i>	<i>Std. Dev.</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>Source</i>
The Size of Informal Sector (in %)	28.49	9,96	16.00	61.00	Elgin and Oztunali (2012), author's own calculations
Urbanization	70.33	19.24	25.06	98.32	WDI
GDP per-capita	7.18	8,14	0.32	34.96	PWT 7.0
Law and Order	4.38	0.96	2.00	6.00	ICRG
Corruption Control	2.44	0.80	1.00	4.83	ICRG
Capital-Output Ratio	2.59	1.05	0.88	5.70	Constructed
Openness	93.33	36.84	38.73	194.76	PWT 7.0
Muslim Dummy	77.77	35.19	0.00	99.50	La Porta et. al (1999)
British Law Dummy	0.22	0.41	0.00	1.00	La Porta et. al (1999)
Tax Burden	18.12	7.46	5.52	33.20	GFS
Gov. spending to GDP	16.12	5.34	4.51	28.70	WDI
Population Density (log)	4.39	1.45	1.09	7.15	WDI
Unemployment Rate	8.87	6.00	2.50	36.00	WDI

Table 4. Informal Sector and Its Determinants in MENA Countries

<i>Dep. Var. : IS</i>	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
Lagged IS									0.75*
									(0.11)
Econ. Factors									
GDP per-cap	-0.46*	-0.22**	-0.25**	-0.18**	-	-			-
	(0.07)	(0.10)	(0.10)	(0.09)	(0.12)	(0.06)			0.09***
Capital	-1.76**	-1.94**	-2.84*	-2.37*	1.02	-2.19*			-1.90*
	(0.78)	(0.77)	(0.81)	(0.74)	(0.65)	(0.67)			(0.54)
Unemploy.							0.25*	0.43**	
							(0.09)	(0.21)	
Culture& Hist.									
Muslim Fract.		-0.07*	-0.07*	-0.06*	-0.05*	-0.09*	-0.09*	-0.06*	
		(0.01)	(0.01)	(0.01)	(0.01)	(0.01)	(0.01)	(0.02)	
British Law Dummy		-6.62*	-7.52*	-7.44*	-5.54*	-6.48*	-5.01*	-5.83	
		(1.43)	(1.72)	(1.52)	(0.95)	(1.09)	(0.96)	(2.13)	
Inst. Factors									
Bureaucratic Quality		0.38	1.23						
		(1.27)	(1.32)						
Corruption Control		-2.22*	-1.57***	-1.24***	1.05	-2.25**	-2.50*	-	
		(0.81)	(0.85)	(0.68)	(1.05)	(0.90)	(0.92)	1.58***	
Law & Order		-1.69*	-2.28*	-2.93*	-	-0.78	0.60		
		(0.63)	(0.58)	(0.62)	3.41*	(1.50)	(0.87)	(0.83)	
Regulation									
Openness			-0.03**			0.001	0.03	-0.04**	0.02***
			(0.02)			(0.02)	(0.02)	(0.02)	(0.01)
Gov. Size				-0.96					
				(0.12)					
Tax Burden					0.70*			0.46*	
					(0.15)			(0.13)	
Geo. Factors									
Urbanization						-0.19*	-0.37*		-0.09**
						(0.05)	(0.06)		(0.05)
Pop. Density			1.64*	1.47*		1.28*	1.26*		0.46**
			(0.22)	(0.49)		(0.23)	(0.24)		(0.27)
R-Square	0.14	0.30	0.35	0.35	0.66	0.41	0.63	0.50	
Observations	408	386	386	378	194	386	240	144	294
F-Test	21.98*	68.48*	37.81*	43.38*	29.76*	46.32*	55.61*	8.47*	
AR (2) Test									0.01*
J-test									0.00*

Parenttheses report robust (i.e. heteroskedasticity-corrected) standard errors. Moreover, 1, 5 and 10% levels of confidences are indicated by *, **, *** denote, respectively. All regressions also include an unreported constant term.

5. Discussion and Conclusion

Throughout this paper, we have studied the determinants of relative size of the shadow or informal economy in GDPs of the MENA economies. Concerning economic variables that could potentially serve as determinants, two observations emerge from our findings. First, the informal economy tends to be relatively larger in countries with higher rates of unemployment as expected. Secondly, the GDP share of informal activities is likely to be larger in countries with lower levels of per capita income where productive activities are typically carried out at relatively higher capital-output ratios, or when the production technology to produce GDP of the country is more (less) capital- (labor-) intensive. This generally intuitive finding seems to be driven largely by the leading oil producers in our sample. As can be observed from Table 2, with the exception of Jordan and Syria, all countries where informal economy's share is less than 20 per cent are major oil exporters: 5 of the 6 Arab countries in the GCC plus Iran. Relatively low size of the informal economy in these countries is in line with the capital-intensive and high value-added nature of the oil production, their major economic activity. A notable exception to this is the sixth member of the GCC, namely United Arab Emirates (where the share of informal economy is more than %25) and Libya. In the latter, the share of informal economy exceeds %30 like in other Arab countries in North Africa. It is interesting to note that Arab countries are separated along 30% line as North African countries with informal sector shares above, and others below this line, regardless of whether they are oil exporters or not. This seems like an observation making further investigation of the role of other country characteristics like geographical and cultural/historical factors worthwhile. Yet, this will require considering other variables than the ones we have already used within these categories, as estimates of coefficients for neither of these variables have enabled us to produce an answer to this empirical puzzle concerning the difference between relative sizes of the informal sectors.

Cultural/historical factors we have already incorporated into our analysis are the existence or non-existence of (indicated by a dummy variable titled British Legal Dummy) legal tradition, and the fraction of Muslims in total population. While our estimates indicate that the existence of British legal tradition seems to reduce the size of informal economy, this does not explain the similarly large sizes of informal sector of Arab countries of North Africa. Likewise, most of the countries in the sample have predominantly large Muslim populations, making it difficult to explain why some of these countries have larger informal sectors despite the significance of the (positive) coefficient associated with this variable.

While our analysis has been of limited help in resolving the differences between relative sizes of informal sectors in the Arab countries in and outside North Africa despite common languages,

more or less similar cultures and religious compositions of populations, it has been useful in identifying determinants of informal sector size in the MENA region. It must be noted that statistically significant coefficient estimates retain their sign across different regressions, and never switch signs while remaining significant (though they turn insignificant in a few instances). This increases reliability of our estimates, as identifiers of determinants of the shadow economy. Still, we need to consider other likely determinants, such as the average education level of the population in the versions of this paper to be written. Lastly, we should mention that MENA countries could potentially differ from others in terms the underlying effects of informal sector and, thus, our results may differ if it is conducted for different country groups.

References

- Arellano, Manuel. & Bond, Steve. (1991).** *“Some specification tests for panel data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations”*, Review of Economic Studies, 58, pp. 277–98.
- Celestin, Jane. (1989).** *“Urban Informal Sector Information - Needs and Methods”*, Working Paper, ILO.
- Elgin, Ceyhun. (2010).** *“Political Turnover, Taxes, and the Shadow Economy”*, Working Papers, Department of Economics, Bogazici University.
- Elgin, Ceyhun. & Solis-Garcia, M. (2011).** *“Public Trust, Taxes and the Informal Sector”*, Working Papers, Department of Economics, Bogazici University.
- Elgin, Ceyhun. (2012).** *“Cyclicality of the Informal Economy”*, Working Papers, Department of Economics, Bogazici University.
- Elgin, Ceyhun. & Schneider, Friedrich. (2016).** *“Shadow Economies in OECD Countries: DGE vs. MIMIC Approaches”*. Bogazici Journal. 30-1, pg. 51-75.
- Friedman, Eric., Johnson, Simon., Kaufman, Daniel. & Zoldo-Lobaton, Pablo. (2000).** *“Dodging the Grabbing Hand: The Determinants of Unofficial Activity in 69 Countries”*, Journal of Public Economics, 76-3: pg. 459-493.
- Goel, Rajeev. & Michael. Nelson, (2010).** *“Causes of Corruption: History, Geography and Government”*, Journal of Policy Modeling, 32, pg. 433-447.
- Hatipoglu, Ozan. & Ozbek, Gulenay. (2007).** *“On the Political Economy of the Informal Sector & Income Redistribution”*, Working Papers, Department of Economics, Bogazici University.
- Ihrig, Jane, and Moe, Karine. (2004).** *“Lurking in the Shadows: The Informal Sector and Government Policy”*. Journal of Development Economics, 73, pg. 541-77.
- Johnson, Simon, Kaufman, Daniel. & Shleifer, Andrei. (1997).** *“The Unofficial Economy in Transition”*, Brookings Papers on Economic Activity, 2, pg. 159-221.

- Johnson, Simon., Kaufman, Daniel., & Zoido-Lobaton, Pablo. (1998).** *“Regulatory Discretion and the Unofficial Economy”*, American Economic Review, 88, pg. 387-392.
- LaPorta, Rafael., Fernando Lopez de Silanes, Andrei Shleifer, & Robert Vishny, (1999).** *“The Quality of Government”*, Journal of Law, Economics, and Organization, 15, pg. 222-279.
- Loayza, Norman. & Wada, Tarik. (2010).** *“Informal Labor in the Middle East and North Africa: Basic Measures and Determinants”*, Working Paper, World Bank, Washington D.C.
- Looney, Robert. (2006).** *“Economic Consequences of Conflict: The Rise of Iraq’s Informal Economy”*, Journal of Economic Issues, 40-4.
- Portes, Alejandro, Castells, Manuel, & Benton, Lauren., eds. (1989).** *“The informal economy - Studies in Advanced and Less Developed Countries”*, Johns Hopkins University Press.
- Rodman, Samuel. (2007).** *“Good Jobs, Bad Jobs, and Economic Performance: A View from the MENA Region”*, Employment and Shared Growth, ed. by Pierella Pace and Pieter Serneels. World Bank, Washington D.C.
- Schneider, Friedrich. (2005).** *“Shadow Economies Around the World: What do We Really Know?”*, European Journal of Political Economy, 21, pg. 598-642.
- Schneider Friedrich, & Enste, Dominique. H. (2000).** *“Shadow Economies: Sizes, Causes and Consequences”*. Journal of Economic Perspectives, 38: 77-114.
- Tanzi, Vito. (1980).** *“Underground Economy and Tax Evasion in the United States: Estimates and Implications”*, Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review, vol 32. pp. 427-453.
- Tanzi, Vito. (1983).** *“The Underground Economy in the U.S.: Annual Estimates”*, 1930-80, IMF Staff Papers, 30 (2), 283-305.
- Thomas, James J. (1992).** *“Informal Economic Activity”*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- UNDP (2010).** *“Human Development Report: The Real Wealth of Nations - Pathways to Human Development”*. UNDP: New York.
- Wahba, Jackline. (2009a).** *“Labor Markets Performance and Migration Flows in Egypt”*. European University Institute, Firenze.
- Wahba, Jackline. (2009b).** *“The Impact of Labor Market Reforms on Informality in Egypt”*. The Population Council, Cairo.

Kamu Sektörü Dinamikleri Çerçevesinde İletişim Taktiği Olarak Stratejik Muğlaklığın Değerlendirilmesi

Özlem ARACI*

Kamu Sektörü Dinamikleri Çerçevesinde İletişim Taktiği Olarak Stratejik Muğlaklığın Değerlendirilmesi

Evaluation of Strategic Ambiguity as a Communication Tactic within the Dynamics of the Public Sector

Özet

Abstract

Stratejik muğlaklık, farklı görüşlerin ve yorumların ortaya çıkmasını tetikleyen muğlak mesajları içeren bir iletişim taktiği olarak kabul edilir. Bu çalışmanın amacı kamu sektörünün dinamikleri içinde iletişim taktiği olarak stratejik muğlaklığın değerlendirilmesidir. Kamu sektöründe faaliyet gösteren kurumların paydaş çeşitliliğinin özel sektörde faaliyet gösteren kurumlara göre daha fazla olması sonucu, birbirleri ile çelişen paydaş çıkarlarının dengelenme gerekliliği stratejik muğlaklığın bir iletişim taktiği olarak kullanımı ile karşılanabilir. Öte yandan, kamu sektörünün tarafsızlık, eşitlik, hesap verebilirlik, şeffaflık gibi kendine özgü diğer dinamikleri ise iletişim taktiği olarak stratejik muğlaklığın sorgulanmasına neden olmaktadır. Çalışma, stratejik muğlaklığı bu ikilem arasında değerlendirerek literatüre katkı sağlamaktadır. Konunun ulusal literatürde, özellikle de kamu sektörü ile ilişkilendirilerek incelenmemiş olması gelecek çalışmalar için yeni araştırma sorularının ortaya çıkmasını tetiklemektedir.

Strategic ambiguity is considered as a communication tactic involving ambiguous messages that trigger to emergence of different opinions and interpretations. The purpose of this study is to evaluate strategic ambiguity as a communication tactic within the dynamics of the public sector. As a result of the stakeholder diversity of organizations operating in the public sector is greater than those operating in the private sector, necessity to balance multiple competing interests of stakeholders can be met by the use of strategic ambiguity as a communication tactic. On the other hand, public sector dynamics such as impartiality, equality, accountability, transparency cause strategic ambiguity to be questioned as a communication tactic. This study contributes to the literature by assessing strategic ambiguity among these dilemmas. The fact that it has not been examined in the national literature, especially in relation to public sector, has triggered to emergence of new research questions for future studies.

Anahtar Kelimeler: Stratejik Muğlaklık, Kamu Sektörü, Paydaşlar ile İletişim

Key Words: Strategic Ambiguity, Public Sector, Communication with Stakeholders

1. Giriş

Organizasyonlar çevreyi etkileyen ve çevreden etkilenen bir yapıya sahiptir. Organizasyonun kararları, uygulamaları bu çevrede varlık gösteren paydaşlarını etkiler. Paydaşları da kendilerini etkileyecek olan konular karşısında organizasyonun tutumlarını, kararlarını öğrenmek ister. Öte yandan paydaşlar da organizasyonun kararlarını ve uygulamalarını etkileme potansiyeline sahiptir.

* Özlem ARACI, Dr.Öğr.Üyesi., İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ozlem.araci@istanbul.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0003-1205-4383

Bu durum her iki tarafın birbirleri ile iletişim kurmasını zorunlu kılmaktadır. İletişim, tarafların davranışlarını etkileme fonksiyonu dışında motivasyon ve ikna etme amacı ile de kullanılan, bilginin değiş tokuş edildiği bir süreçtir (Daft, 2010,s.537).Bu süreç, organizasyon ve paydaşlarına içinde bulunulan koşullara göre gönderici ve alıcı rolleri biçer. Organizasyondan paydaşlarına doğru bir iletişim yönü olabileceği gibi, paydaşlardan organizasyona doğru bir iletişim yönü olabilir.

İletişimin gerekliliği ve önemi, etkin bir iletişim sağlanması gerekliliğini de beraberinde getirmektedir. Göndericinin anlatmak istediği ile alıcının anladığının örtüşmesi önemli bir etkin iletişim ölçütüdür. Konu ile ilgili çalışmalarda iletişim sürecinde açık ve net mesajların kullanılması gerektiği, aksi halde karşılıklı bir anlayış geliştirilemeyeceği etkin iletişim yolu olarak ifade edilmiştir. Ancak daha sonraki çalışmalarda, içinde bulunulan koşullara bağlı olarak, açık ve net mesajlar kullanmak yerine bilinçli bir şekilde muğlak mesajlar kullanmanın da bir iletişim taktiği olabileceği ifade edilmiştir (ör. Eisenberg, 1984; Paul ve Strbiak, 1997). İletişim sürecinde açık ve net olmak bazen kişisel yaratıcılığı ve girişimciliği kısıtlamak gibi istenmeyen sonuçlar yaratabilir (Leitch ve Davenport,2003). Belirsiz bir içerik anlaşılmaya çalışılırken yaratıcılığı teşvik ederek çok çeşitli yorumların ortaya çıkmasını tetikleyebilir. Contractor ve Ehrlich (1993) organizasyonları açıklamayı amaçlayan birçok kuramda “iletişimin” bir problem olarak değerlendirilmediğini, oysaki organizasyonların başarılı bir şekilde doğması, oluşması sürecinde muğlak iletişim taktiğinin önemli bir role sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle, belirsizliğin ve hızlı değişimlerin hakim olduğu süreçte, paydaşların gözünde ne tür stratejilerin uygun olduğunu teşhis etmede, muğlak iletişim daha fazla yarar sağlayabilir(Eisenberg,1984).

Bu kavram literatürde “stratejik muğlaklık (strategic ambiguity)” olarak yer bulmuştur. Stratejik muğlaklık, iletişim sürecinde açık ve net olmanın önemini göz ardı etmeden, içinde bulunulan koşullara göre farklı anlamların çıkarılabileceği muğlak mesajları içeren bir iletişim taktiği olarak kabul edilebilir (Eisenberg, 1984, s.229). Stratejik muğlaklık, iletişim sürecinde açık ve net olmanın faydaları kadar, farklı görüşlerin ortaya çıkmasının yaratacağı faydaları da göz önünde bulundurur. Stratejik muğlaklık, Davenport ve Leitch (2005, s.1604) tarafından, paydaş yorumlarını çeşitlendirmek ve olası tepkilerini belirlemek amacı ile stratejik iletişimde muğlaklığın bilinçli şekilde kullanılması şeklinde tanımlanmıştır. Bu doğrultuda stratejik muğlaklık sadece görüş çeşitliliğini artırarak değil, nihai karar ya da faaliyet öncesinde paydaşların ne tür tepkiler geliştireceğini göstererek organizasyonun gerekli önlemleri alması, düzeltmeleri yapması için alan yaratmış olur. Paydaşlar oluşturdukları çeşitli görüşler ile, geliştirdikleri tepkiler ile sürece dahil olurlar. Muğlaklığın stratejik olarak kullanılması, paydaşlara yetki devri sağlayarak gücün, kurum ve paydaşlar arasında paylaşılmasını mümkün kılan bir fayda yaratmaktadır (Davenport ve Leitch, 2005, s.1604).

Bu çalışmanın amacı kamu sektörünün dinamikleri içinde iletişim taktiği olarak stratejik muğlaklığın değerlendirilmesidir. Kamu yönetiminin etki alanının genişliği çok çeşitli paydaşların dahil olduğu bu alanda etkin iletişimi gerekli kılmaktadır. Öyle ki, iletişim hatalarının bir ülkenin güvenilirliğini, prestijini kaybetmesine neden olma potansiyeli iletişim meselesinin stratejik önemini artırmaktadır (Goodall, Trethewey ve McDonald, 2006). Kamu sektöründe faaliyet gösteren kurumlara

rın, birbirleri ile çelişen paydaş çıkarlarını dengeleme gerekliliği stratejik muğlaklığın bir iletişim taktiği olarak kullanımı ile karşılanabilir. Öte yandan, kamu hizmeti bilinci, tarafsızlık, eşitlik, hesap verebilirlik, şeffaflık gibi kamu sektörünün kendine özgü dinamikleri iletişim taktiği olarak stratejik muğlaklığın kullanımını sorgulatmaktadır.

Çalışma, stratejik muğlaklığı bu ikilem arasında değerlendirerek literatüre katkı sağlayacaktır. Konunun ulusal literatürde, özellikle de kamu sektörü ile ilişkilendirilerek incelenmemiş olması gelecek çalışmalar için yeni araştırma sorularının ortaya çıkmasını tetikleyecektir.

Çalışmanın içeriğinde öncelikli olarak stratejik muğlaklığın literatürdeki yeri yapılan çalışmalara dayalı olarak incelenecektir. İletişim taktiği olarak stratejik muğlaklık kamu sektörü dinamikleri içinde değerlendirilecektir. Stratejik muğlaklığın etik olup olmadığı, hangi koşullarda etik olacağı hususundaki farklı görüşlere yer verilerek değerlendirilmesi yapılacaktır. Sonuç ve öneriler kısmı, stratejik muğlaklık ile ilgili ikilemlere dikkat çekerek, gelecek çalışma önerilerini içerecektir.

2. İletişim Taktiği Olarak Stratejik Muğlaklık

Stratejik muğlaklık kavramı Eisenberg (1984) öncesinde, birebir “stratejik muğlaklık” olarak ifade edilmese de Aristotle söylemlerinde, kelimelerin tek bir anlamının olmadığına, anlamın insanlarda gizli olduğuna yer vermiştir (Tarbet, 2010, s.4). 1980’li yılların öncesinde iletişimde muğlaklık; Zimbardo (1960) tarafından incelenmiş ve konu ile ilgili pozitif tutuma sahip bireylerin muğlak mesajları daha tatminkâr buldukları ifade edilmiştir. Samovar (1962) muğlak bir paragrafın okunması sonucunda ortaya çıkan yorumların (ortalama 15,5); açık ve net bir paragrafın okunması sonucunda ortaya çıkan yorumlardan (ortalama 6,6) daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Williams ve Goss (1975) organizasyonların, paydaşlar ile anlaşma sağlanan konular üzerinde açık iletişimi tercih etmeleri gerektiğini, çıkar çatışmalarının olduğu konular üzerinde muğlak mesajları tercih ederek anlaşmazlık kaynaklarının artmasını engelleyeceklerini savunmuşlardır.

Eisenberg (1984,s.229) tarafından muğlaklık (ambiguity), anlamdaki görecelilik olarak tanımlanırken, Weick (1995,s.91-92) muğlaklığı, birbirinden farklı yorumların eşanlı olduğu bir durum olarak tanımlamıştır. Muğlak bir mesajın özellikleri; soyut bir dil kullanımı, spesifik detayların eksikliği, belirli bir hareket tarzını desteklememesi, mesajın belirsiz olarak algılanması şeklinde sıralanabilir (Putnam, 1981,s.9).

Stratejik muğlaklığın tanımlarında ise stratejik muğlaklığın fonksiyonlarına odaklanıldığı görülmektedir. Eisenberg (1984,s.229) stratejik muğlaklığı “birbiri ile çelişen amaçları tatmin etme yolu” olarak tanımlayarak stratejik muğlaklığın, paydaşları tatmin etme fonksiyonunu vurgulamıştır. Kline, Simunich ve Weber (2008,s.786) stratejik muğlaklığı, bilginin paydaşların endişeleri dikkate alınarak yönetilmesi şeklinde tanımlayarak stratejik muğlaklığın bilgi yönetimi fonksiyonuna dikkat çekmiştir. Stratejik muğlaklığın vurgulanan diğer fonksiyonu ise kriz dönemlerinde kurum itibarını korumayı sağlamasıdır. Özellikle krizin başlangıç zamanlarında potansiyel çıkar çatışmalarının daha yoğun olduğu dönemde, muğlak mesaj kullanımının daha uygun bulunduğu ifade edilmiştir (Kline vd., 2008). Organizasyon düzeyindeki fonksiyonlarının yanı sıra, stratejik muğlaklık bireysel düzey-

de de yaratıcılığı ortaya çıkarmak için alan yaratmaktadır (Leitch ve Davenport, 2003, s.130). Muğlak mesajlar anlaşılmaya çalışılırken farklı yorumlar ve görüşler ortaya çıkmaktadır.

Stratejik olarak muğlak mesajlar “tam olarak bilgilendirilmiş şekilde karar vermek” için gerekli standartların tümünü veya birkaçını zedeleyebilir (Millner, 2011, s.27). Ulmer, Sellnow ve Seeger (2011, s.195) belirtilen bu standartları; 1- Paydaşlar fiziki ve mental zorlama altında değildir, 2- Seçim mevcut olan tüm bilgiye dayalı olarak yapılır, 3-Makul tüm alternatifler tartışılır, 4-Kısa dönemli ve uzun dönemli sonuçlar tartışılır, 5-Göndericiler ve alıcılar kararlarında etkili olan kişisel gerekçeleri konusunda açıktır şeklinde vurgulamıştır. Muğlaklığın stratejik olarak kullanımında bu standartlar zedelenir. Örneğin, organizasyon, makul tüm alternatiflerin kısa veya uzun dönemli sonuçlarını tartışmayarak mesajını açık ve net olmaktan uzaklaştırmış olur.

Organizasyonlar, paydaşların taleplerini karşılayarak, çıkarlarını koruyarak amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırlar. İletişim taktiği olarak stratejik muğlaklığın uygulanması, tek bir amacı maksimize etmek için değil, birbirleri ile çelişen çıkarları olan farklı paydaşları tatmin etme çabası olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla, muğlaklığın, stratejik muğlaklık olarak değerlendirilmesi iletişim taktiği olarak kasten, bilerek kullanılmasını gerektirir (Leitch ve Davenport, 2007; Eisenberg, 1984). Muğlaklığın kasten, bilerek kullanılmasının amacı da, istenen davranışların oluşmasını sağlamak amacıyla paydaşlar üzerinde etki yaratılmaya çalışılmasıdır (Davenport ve Leitch, 2005, s.1619). Smith, Atkin ve Roznowski (2006) stratejik muğlaklığın manipülatif yönü üzerinde durmuştur. Alkol üreticilerinin reklamlarında bilinçli olarak kullandıkları muğlaklık dolayısıyla toplumda sosyal sorumlu olarak algılanmaları sağlanmış ve birçok paydaşın ihtiyaçlarına ve isteklerine duyarlı çeşitli yorumların ortaya çıkması tetiklenmiştir(Smith vd.,2006).

Organizasyonların paydaşlarının farklı çıkarlarını eş anlı ve eşit şekilde yönetmesi ve birbirleri ile çelişen çıkarların koordinasyonunu sağlamaları gerekir (Donaldson ve Preston, 1995). Bu doğrultuda stratejik muğlaklık organizasyonların içinde bulunan koşullara bağlı olarak paydaş çıkarları arasında denge kurmasına, bir paydaşın çıkarını diğerinden üstün tutmadığını göstermesine olanak sağlar. Bu durum, birbirleri ile çelişen çıkarları olan farklı grupların birlikteliğini mümkün kılar (Leitch ve Davenport, 2007,s.44). Anlamdaki göreceliliği besleyecek şekilde müphem mesajların kullanılması, paydaşların konu ile ilgili görüşlerini, yorumlarını çeşitlendirerek, paydaşların organizasyon karar ve süreçlerine katılımı desteklenmiş olur. Paydaş çıkarlarının dengelenmesi, paydaş katılımı için alan yaratılması organizasyona duyulan güven seviyesini de olumlu yönde etkileyecektir. Organizasyonların iletişim taktiği olarak muğlaklığı yönetebilmeleri, güvenilirlik ve meşruluk kazandıracak bir kimlik oluşturmaları için de gerekli görülmektedir (Cheney ve Christensen, 2001)

Stratejik muğlaklık katılımıcılığın sağlanması, organizasyonun algıyı yönetmesi için alan yaratması, faaliyet gerçekleşmeden önce olası tepkilerin öngörülmesi gibi faydalar yaratsa da, bu faydaların ortaya çıkması için paydaşların muğlak olan durumu pozitif olarak değerlendirme eğilimi, paydaşların kaynakları ve yetenekleri, muğlaklık ile mücadele motivasyonu, organizasyona karşı duydukları güven önemli öncüllerdir (Leitch ve Davenport, 2003). Williams ve Goss (1975) muğlak

iletişimi tercih eden gönderici ile açık iletişimi tercih eden gönderici karşılaştırmasında yetkinlik açısından fark olmamasına rağmen, muğlak iletişimi tercih eden kaynağın daha güvenilir bulunduğu sonucuna erişmiştir. Markham (1996) ise örgüt içi iletişimde stratejik muğlaklığın çalışanlar üzerindeki etkisini incelenmiştir. Bu çalışmada yöneticiler stratejik muğlaklığı yaratıcılığı teşvik etmek için kullanmış olsalar da, bu tutum çalışanlar tarafından “çelişkili ve kısıtlayıcı” olarak algılanmıştır.

2.1. İletişim Taktiği Olarak Stratejik Muğlaklığın Fonksiyonları ve Riskleri

Stratejik muğlaklığın 4 temel fonksiyonu bulunmaktadır (Eisenberg,1984); “farklı görüşleri içeren ortak bir taban oluşturması”, “organizasyon düzeyinde değişimi kolaylaştırması”, “var olan kaynak özelliklerini güçlendirmesi ve ayrıcalıklı pozisyonları koruması”, “gelecek alternatifleri korumasıdır”. Leitch ve Davenport (2003,s.133) “organizasyona zaman ve olayları değerlendirmek için bir alan kazandırma” olmak üzere beşinci bir fonksiyon eklenmiştir. Bu fonksiyon istenen değişim karşısında tüm prosedürlerin tamamlanmasını beklemek yerine stratejik muğlaklığın değişimi hızlandıracağına işaret etmektedir (Leitch ve Davenport, 2003).

Farklı görüşleri içeren ortak bir taban oluşturması: Farklı görüşlerin ortaya çıkmasının sağlanması, soyutluğun beslenmesi konu ile ilgili yorumlarda bir çeşitlilik yaratır (Eisenberg ve Goodall, 1997). Çevresel değişimlere uyum sağlamanın organizasyonun yaşamı üzerindeki etkisi daha esnek ve yaratıcı olmayı gerektirmektedir. Stratejik olarak kullanılan muğlak mesajlar da hem fikir olma izlenimi yaratırken eş anlamlı olarak farklı yorumların, görüşlerin ortaya çıkmasını (Eisenberg, 1984) tetikleyerek organizasyonu esnek ve yaratıcı olma konusunda güçlendirebilir. Organizasyonlar misyonlarını muğlak bir şekilde ifade edebilirler, böylelikle çok çeşitli yorumlamaların ortaya çıkmasını tetiklerken, öte yandan açık ve net olmadığı için insanlara uyum içinde bulunduğu izlenimi yaratır (Contractor ve Ehrlich, 1993). Örneğin, kamu sektöründeki paydaşların çeşitliliği dikkate alındığında her birinin ayrı endişesi ve çıkarı var. Kurum bir grubu diğerinden üstün tutmayacak şekilde mesajlar ileterek her bir paydaşın o mesajdan kendi lehine çıkarımlarda bulunmasını sağlar.

Organizasyon düzeyinde değişimi kolaylaştırması: Stratejik muğlaklık sonucu oluşan farklı görüşler, yorumlar organizasyonlara değişim için serbestlik sağlar (Eisenberg, 1984). Organizasyon, muğlaklığın yarattığı bu farklı görüş açılarını organizasyonun hedeflerine ve stratejilerine yaklaştırabilir ya da bu çeşitlilik sayesinde hedeflerin, stratejilerin zamanla yanlış olduğunu fark edip değiştirebilir (Eisenberg, 1984). Değişim sürecinde paydaşların farklı görüşleri ve yorumları ile sürecin bir parçası olarak fayda sağlayacaklarını düşünmeleri de stratejik muğlaklığın etkinliğini olumlu etkileyecektir (Leitch ve Davenport, 2003). Öte yandan, muğlak iletişim altındaki paydaşlar muğlaklığı ortadan kaldırma motivasyonu ile birbirleri ile daha fazla etkileşim halinde olarak değişime destek verebilir (Eisenberg,1984). Denilebilir ki, muğlaklık bir taraftan sürekliliği korurken, diğer taraftan yorumların, görüşlerin zamanla değişmesine olanak sağlar (Eisenberg,1984).

Varolan kaynak özelliklerini güçlendirmesi ve ayrıcalıklı pozisyonları koruması: Stratejik muğlaklığın ayrıcalıklı pozisyonları koruma fonksiyonu özellikle paydaşların organizasyona karşı negatif bir tepki geliştirme durumunda anlamlı olacaktır (Eisenberg,1984). Örneğin, organizasyon

kriz zamanlarında iletişim kurmaktan kaçınabilir, ancak bu durum paydaşların organizasyona karşı güvenini zedeleyebilir, organizasyonun şeffaf olmadığı izlenimini yaratabilir. Ancak, kriz zamanlarında, stratejik muğlaklığın iletişim taktiği olarak kullanılması, paydaşların organizasyona karşı olumsuz duygular geliştirmesini, güveninin azalmasını engelleyebilir. Güvenilir olan organizasyonlar da kendileri ile ilgili pozitif izlenimleri koruyabilir (Eisenberg, 1984). Birey düzeyinde de aynı durum geçerlidir. Williams ve Goss (1975) güvenilir bireyler için stratejik muğlaklığın iletişim taktiği olarak kullanılmasını “karakterlerinin sigortası (character insurance)” olma fonksiyonu ile eşleştirmiştir. Güvenilirliği yüksek bireyler için açık ve net mesajlar risk içerir, çünkü her yeni bilgi alıcının negatif değerlendirmesi için potansiyel yaratır.

Stratejik muğlaklık “inkâr edilebilirlik” sağlayarak ayrıcalıklı pozisyonların korunmasına yardımcı eder. Örneğin, organizasyon, sektöründe lider bir konuma sahip ise, bu konumu zedelememe önceliği ile muğlak bir iletişim ile inkâr etme, suçu üstlenmeme yolunu kullanır. İletişim sürecinde belirsiz bir anlatım, üslup seçilmesi, görüşmeye gereksiz yere zarar verme potansiyeli olan belirli yorumlardan kaçmak için fırsat sağlar (Eisenberg,1984; Millner, 2011; Sellnow ve Ulmer, 1995). Öte yandan, inkâr edilebilirlik organizasyonu belirli bir faaliyete yönlendirmeden önce paydaşların tepkilerini fark etmeye yardımcı olur (Leitch ve Davenport, 2003). Muğlak bir iletişim sayesinde paydaşların neye en çok karşı olduklarını tespit ederek, organizasyon olarak nelerden ödün vermeleri gerektiğini, politikalarını, stratejilerini nasıl şekillendirmeleri gerektiğini belirleyebilir. Böylelikle organizasyon-paydaş arasındaki ilişki gereksiz yere zedelenmemiş olur.

Stratejik muğlaklık bir süreç gibi düşünülmelidir. Bir uçta en üst düzeyde açık ve net iletişim, diğer uçta en üst düzeyde muğlak iletişim bu sürekliliği yansıtır. Muğlaklık arttıkça da inkâr edilebilirlik artar (Eisenberg, 1984, s.240). Alesina, Cukierman (1987) muğlaklık politikasını inceledikleri çalışmalarında da, kullanılan muğlaklığın derecelendirilebileceğini ifade ederek bu sürekliliğe vurgu yapmıştır.

Gelecek alternatifleri koruması: Eisenberg (1984), özellikle görev ile ilgili iletişimde stratejik muğlaklığın kullanılmasının organizasyonun gelecekteki alternatif faaliyetlerini, planlarını koruduğunu, gelecek planlarından sapmalar için olanak yarattığını ifade etmiştir. Aragones ve Neeman (2000) seçim rekabetinde adayların kendilerini bilerek ve isteyerek belirsiz ve muğlak kelimeler ile ifade ettiklerini, böylelikle seçimleri kazandıklarında güvenilirliklerini zedelemekten istedikleri politikaları uygulama özgürlüğü elde ettiklerini ortaya koymuştur. Stratejik olan muğlak mesajlar, ne yapmayı planladığını açıkça söylemeden, gelecek alternatiflerini korumayı amaçlar (Tarbet, 2010). Ancak, organizasyon ya da birey düzeyinde gelecek planları açıkça ifade edilip, planlar yerine getirilmediğinde, organizasyona ya da bireye karşı olumsuz bir algı ortaya çıkabilir.

Stratejik muğlaklık sağladığı bu fonksiyonların ötesinde bazı riskleri de getirebilir. Karar vericilerinin kontrolünün dışında çok sayıda yorum ve bakış açısının oluşması paydaşların direnç gösterme gücünü artırabilir. Kontrol edilemeyecek sayıdaki görüş çeşitliliği paydaşlara kendilerini haklı görmeleri için bir neden yaratır ve birlikte hareket ederek, kendilerini ilgilendiren karara karşı çıkabilir-

ler. Diğer bir risk, paydaşlar stratejik muğlaklığın tepkilerini kısıtlamak, kontrol etmek amacıyla kullanıldığını düşünebilir (Davenport ve Leitch, 2005). Organizasyonun kendi lehine olacak şekilde algıyı yönettiğini hissedebilirler ve bu durum organizasyona olan güveni olumsuz yönde etkileyebilir. Ya da, muğlak iletişim belirsizliği tetikleyerek bireylerdeki endişe ve kaygıyı artırır (Pulford ve Colman, 2007). Örneğin, Miller, Joseph ve Apker (2000) çalışanların, organizasyon içindeki rol tanımlarında muğlaklığın stratejik olarak kullanımına nasıl tepki verdiklerini analiz etmiş ve çalışanların stratejik muğlaklığa karşı duygusal, davranışsal ve iletişimsel boyutlarda tepkiler geliştirdiklerini ifade etmiştir.

Stratejik muğlaklığın organizasyon üzerinde yaratacağı diğer olumsuzluk ise, farklı yorumların farklı tepkiler ortaya çıkarması ve farklı tepkiler ile mücadele etmek zorunda kalan organizasyonda kaynak, zaman, maliyet açısından kayıplar yaşanmasıdır. Örneğin, ülkemizde kamu kurum ve kuruluşlarında personel çalıştırılmasına dayalı hizmet alımı sözleşmeleri kapsamında çalıştırılmakta olan işçilerin sürekli işçi kadrolarına veya mahalli idare şirketlerinde işçi statüsüne geçirilmesi ülke gündeminde uzun zamandır yer tutan bir konudur. Çok çeşitli ve dolayısıyla birbirleri ile çelişen çıkarlara sahip paydaşları ilgilendirmektedir. Konu ile ilgili yapılan açıklamalar bir taraftan bazı sorulara yanıt olurken, diğer taraftan yeni soruların ortaya çıkmasını tetiklemiştir (sürecin ne zaman başlayacağı, hangi kriterlere göre taşeron işçilere kadro verileceği, hangi kamu kurumlarında çalışanların bu düzenlemeye dâhil edileceği, ne kadar süredir taşeron işçi olanların kapsama alınacağı, düzenlemenin kanun mu yoksa kanun hükmünde kararname ile kesinleştirileceği gibi). Düzenlemenin resmi gazetede yayınlanmasından sonra başvuru sürecine dair muğlaklıklar devam ettiği için kriterleri sağlamayan birçok kişinin başvurmasına neden olmuştur. Bu süreci yönetmek ile görevli olan kurumlar da kaynak, zaman, maliyet kayıpları ile karşılaşmıştır.

Kline, Simunich ve Weber (2009) stratejik muğlaklığın hangi koşullarda kullanılabileceğini açıklayan çalışmaların eksikliğini göz önünde bulundurarak stratejik muğlaklığın kullanılabilmesi için koşulları açıklamıştır. Krizin ilk dönemlerinde anlamlı bilgi bulunmadığında, yargıya intikal etmiş durumlar ile ilgili bilgi verirken, kişiye özel bilginin korunması gerektiğinde, kriz zamanlarında birbiri ile çelişen çıkarların yönetilmesi gerektiğinde stratejik muğlaklığın iletişim taktiği olarak kullanılabilmesi ifade edilmiştir (Kline vd., 2009). Özellikle kriz zamanlarında kurum, devlet, paydaşlar ve/veya medya arasında çıkar çatışmasının olması muhtemeldir (Eisenberg, 1984). Nitekim kriz zamanları kullanılan muğlak bildirimler ile doludur (Millner, 2011). Belirsizliğin karmaşıklığın çok yoğun olduğu bir dönem olması, paydaşların bir açıklama beklemesi, organizasyonun en az zarar ile kriz dönemini atlama istemesi kriz zamanlarındaki muğlak mesajları tercih sebebi olabilir. Tabet (2010) kriz dönemindeki bankaların paydaşlar ile nasıl iletişim kurduğunu ve bu süreçte kullandığı muğlak mesaj örneklerini incelediği çalışmada bankaların ayrıcalıklı konumlarını kaybetmemek adına muğlak mesajlar kullandığını göstermiştir.

3. Kamu Sektöründe Bir İletişim Taktiği Olarak Stratejik Muğlaklık

Kamu sektöründe kamu problemlerine çözüm bulmak, sosyal fayda yaratmak, toplumsal düzeyde gelişmişliği sağlamak üzere çeşitli kamu politikaları, düzenlemeler, yönetmelikler düzenlenir.

Çünkü toplum kamu otoritelerinden sorunlara, taleplere, ihtiyaçlara cevap bulmasını bekler. Kamu otoriteleri de nasıl cevap vereceklerini bu süreçte paydaşlar ile nasıl iletişim kuracaklarını belirlemelidir. Kamu kurumları bir tarafta paydaşlarını bilgilendirme gerekliliği, diğer tarafta da birbirleri ile çelişen çıkarları olan paydaşlar arasında bir denge sağlama gerekliliği arasında iletişim stratejisini oluşturmaya çalışır. Stratejik muğlaklık bu iki gereklilik arasında iletişim için bir yol sağlar. Muğlak olmayı stratejik olarak kullanmak paydaşlar ile ilişkileri yönetmeyi kolaylaştırarak kamu kurumları için fayda yaratmaktadır (Davenport ve Leitch, 2005).

Kamu sektörü dinamikleri çerçevesinde stratejik muğlaklığın değerlendirilmesinde ele alınacak ilk ikilem; bilgi edinme hakkı kanunu dolayısıyla bir tarafta yasal bir zorunluluk ile yüzleşen kamu kurumlarının diğer tarafta çelişen paydaş çıkarları arasında denge sağlama gerekliliğidir. Ülkemizde, yürürlüğe giren “Bilgi edinme hakkı” kanununa göre “*Kurum ve kuruluşlar, bu kanunda yer alan istisnalar dışındaki her türlü bilgi veya belgeyi başvuranların yararlanmasına sunmak ve bilgi edinme başvurularını etkin, süratli ve doğru sonuçlandırmak üzere, gerekli idari ve teknik tedbirleri almakla yükümlüdürler* (Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, 2003: madde 5). Bilgi edinme hakkı kanunu dolayısıyla paydaşları bilgilendirmek üzere yasal zemin hazırlanmıştır. Kamu sektöründe faaliyet gösteren kurumlar diğer tüm faaliyetlerinde olduğu gibi yasalara uymak ile yükümlüdürler. Öte yandan, kamu kurumlarının yönetmek ve dikkate almak zorunda olduğu paydaşlarının, özel sektörde faaliyet gösteren birçok kurumun paydaşlarından daha fazla olması (Ring ve Perry, 1985), paydaş desteğini kaybetmemek için tüm paydaşları tatmin edecek ortak bir çözüm bulmakta zorlanmaları kamu kurumlarını farklı iletişim taktiklerine yönlendirmiştir.

Bu ikilem arasında kalan kamu kurumları için stratejik muğlaklığın görüş ve yorumları çeşitlendirme, değişimi kolaylaştırma, inkâr edebilirlik için alan sağlama, sektördeki ayrıcalıklı durumunu korumaya yardımcı olma, alternatif planlara geçişi kolaylaştırma fonksiyonları bir taraftan paydaşlar ile iletişim kurulmasını, diğer taraftan paydaş çıkarları arasında denge kurmayı sağlamış olacaktır.

Stratejik muğlaklık değerlendirilmesinde ortaya çıkan diğer ikilem, bir tarafta yönetimde açıklık, hesap verebilirlik, şeffaflık gibi ilkelerin kamu yöneticilerinin karar ve eylemlerinde gözetilen ilkeler olması, diğer taraftan kamu da gizlilik ilkesinin önemli bir politika aracı olmasıdır. Eleştirilerden kaçmak, kamunun kararları etkilemesini önlemek, çıkarları korumak amacı ile gizlilik ilkesi kamu yöneticilerinin kullandığı önemli bir politika aracıdır (Eryılmaz, 2016,s.399). Ancak demokratik düşüncenin gelişimi, modern kamu yönetimi sistemlerinin gelişmesi, kamu güveninin sağlanması gibi öncüller gizlilik karşısında açıklığın alanını artırmıştır. İlgili yazında ve uygulamada, yeni kamu yönetimi, yönetim gibi kavramların yer bulması ile girişimci, katılımcı yönetim anlayışı ile birlikte şeffaflık, hesap verebilirlik kamu yönetimindeki yerini daha da güçlendirmiştir. Stratejik muğlaklığın bir iletişim taktiği olarak kullanılması organizasyonlara konu ile ilgili ayrıntılara yer vermeden, genel bilgilerin aktarılması için alan yaratır, böylelikle paydaşlar gizlilik ilkesi gereği bilgi edinme haklarından feragat etmemiş olurlar. Öte yandan, konu ile ilgili açıklamaların yapılmasıyla, paydaşlar tarafından kurumun hesap verebilirliğinin, şeffaflığının sorgulanmasının önüne geçilmiş olur.

Yasalar, çelişen paydaş çıkarları, gizlilik, açıklık gibi ikilemler arasında kalan kamu kurumlarına yol açmak için stratejik muğlaklığın tercih edilmesinin daha farklı nedenleri de bulunmaktadır. Kamu kurumlarının politik bir çevrede faaliyet gösteriyor olması, kamu yöneticilerinin kaynakların sahibi değil, kaynakların yöneticisi olmaları, kamu hizmetlerinin etki alanının daha geniş olması paydaşlar ile ilişkileri önemli hale getirmektedir. Paydaşları kontrol etme isteği, paydaşlar ile işbirliği yaparak daha yaratıcı sonuçlar elde etme isteği kurumların muğlak olmayı stratejik olarak tercih etmelerinin nedenlerindedir (Davenport ve Leitch, 2005). Paydaş görüşlerinin, yorumlarının çeşitlenmesini tetikleyen stratejik muğlaklık paydaşların katılımı için örtük bir katılımçılık sağlar. Böylelikle kurum hem kendi gücünü arttıracak hem de paydaşlarına tepkileri için bir alan yaratarak onları güçlendirmiş olacaktır (Davenport ve Leitch, 2005). Davenport ve Leitch (2005) kamu kurumu olarak faaliyet gösteren araştırma destekleme kurumlarını örneklem olarak seçtikleri çalışmada stratejik muğlaklığı, yetkinin paydaşlara delege edilmesi için bir yöntem olarak değerlendirmiş ve sistemin yeniden yapılanması sürecinde yaratıcı sonuçlar doğurduğu yönünde bulgular paylaşmıştır.

Kurumlar, etkilemeyi, kontrol etmeyi istedikleri paydaşlar ile ilişkilerini istedikleri yönde şekillendirmek için de muğlak iletişimi bir taktik olarak kullanabilir (Norman, 1992). Eğer açık ve doğru- dan iletişim paydaşların kurum adına negatif yorumlarına neden olacak ise muğlak iletişim yolu ile ilişkiler şekillendirilir (Kline vd., 2009). Kamu kurumlarının hizmetleri dolayısıyla etki alanlarının geniş olması, kamu yöneticilerinin açık ve net iletişimi tercih edip, topluma verdikleri mesajdan uzaklaştıklarında toplum nezdinde tutarsız görünme, algılanma riski artacağı için de muğlaklık tercih edilebilir (Ring ve Perry, 1985). Muğlaklığın alternatif planlara geçişi kolaylaştırma fonksiyonu sayesinde kurum tutarsız görünmemiş ve buna bağlı olarak kamu güveni de zedelenmemiş olur.

Ring ve Perry (1985, s.279) kamu kurumlarının stratejilerini, politikalarını açık ve net şekilde açıklamamalarını iki gerekçe ile ifade etmiştir. İlki, açık ve net iletişimin politik olarak karşıtlık yaratma potansiyeli taşımasıdır (Ring ve Perry, 1985). Açık ve net olmak, başka hiçbir yoruma yer bırakmamak üzere sınır çizerek, dışındaki görüşleri, yorumları karşıt görüş ve yorumlar olarak gruplandırır. Oysaki muğlaklık, herhangi bir sınır çizmeden çok sayıda görüş ve yorumun ortaya çıkmasını destekleyerek kutuplaşma ortamı oluşturmaz. İkincisi ise stratejilerin, politikaların açık ve net bir şekilde ifade edilmesi yürütücülerin takdir yetkilerinin azaldığına inanarak, konuya yeterince önem vermemeleri riskini taşımasıdır (Ring ve Perry, 1985). Açık ve net politikalar, yürütücülere tam olarak neyi, nasıl yapmaları gerektiğini açıklayarak yürütücülerin yorum ve takdir alanlarını kısıtlamaktadır. Süreçteki katılımı kısıtlanan yürütücü konuya gerekli önemi vermeyebilir. Vereceği kararda sorumluluğu olmadığını bilmek, yürütücünün konuya karşı geliştireceği özeni azaltabilir.

Stratejik muğlaklığı bir iletişim taktiği olarak kamu sektöründe faaliyet gösteren kurumlar için önemli kılan nedenlerden biri oluşacak yorumları, görüşleri yönetme olanağı vermiş olmasıdır. Kamu kurumlarının etki alanının özel sektör kurumlarının etki alanından daha geniş olması dolayısıyla, kuruma ilişkin negatif algı yaratacak, karşıtlık oluşturacak açık mesajların olumsuz etkisi daha fazla hissedilecektir. Oysaki stratejik muğlaklık sayesinde kamu kurumları bu geniş etki alanında oluşacak yorumları, görüşleri yönetme olanağına kavuşmuş olacaktır. Diğer nedeni ise, stratejik

muğlaklık paydaşların konu ile ilgili görüşleri, yorumları ile katılımlarını destekler. Kurumların dikka- te alması gereken, paydaşları ne kadar çeşitlilik gösteriyorsa, o kadar farklı görüşün ve yorumun ortaya çıkmasını sağlayıp stratejik muğlaklığın yarattığı faydayı artırmak olmalıdır (Leitch ve Davenport, 2003). Kamu kurumlarının vatandaşların denetimine, tetkikine tabi olması stratejik muğlaklığın önemini artıran diğer önemli bir nedendir (Eisenberg, 1984). Açık bir iletişim yerine muğlak bir iletişim, vatandaşların farklı farklı görüşlere sahip olmasını sağlar, bu da konu ile ilgili kamunun desteğini almak için bir yol sağlar.

3.1. Kamu Sektöründe Bir İletişim Taktiği Olarak Stratejik Muğlaklık ve Etik

Etik kavramı, iyi-kötü, doğru-yanlış değerlendirmelerini yapmaya yarayan değerler, ilkeler ve kurallar ile tanımlanabilir (Eryılmaz, 2016, s.403).Ne yapılması gerektiğini belirleyen değerler, ilkeler ve kurallar olarak da tanımlanabilir. Etik kavramını önemli hale getiren, karar ya da davranışların sadece bireyin kendisini değil, diğerlerini de etkiliyor olmasıdır.

Kamu sektöründe faaliyet gösteren kurumların karar ya da davranışlarından etkilenecek alanın genişliği göz önünde bulundurulduğunda etik konusu kamu sektörü için daha önemli hale gelmektedir. Kamu güveni oluşturma, kamu güvenini sürdürme endişesi kamu sektöründeki etik konusunu özel sektörden farklılaştırmaktadır. Kamuoyu, toplum çıkarlarının korunduğu, görev ve kaynakların bireysel çıkarlar uğruna suiistimal edilmediği konusunda kamu kurumlarına güven duymak ister (Eryılmaz, 2016). Etik ilkelere uygun davranan kamu kurumları bu güveni sağlar. Etik konusunu kamu sektöründe faaliyet gösteren kurumlar için daha önemli kılan nedenlerden biri de; hukukun üstünlüğü ilkesidir. Hiç kimse bireysel çıkarlar uğruna, kendi itibarını yükseltme uğruna kendini hukuktan üstün göremez. Diğer bir neden ise; tüm bireylerin eşitliği ilkesidir. Etik dışı uygulamalar ile birey kendisini diğerlerinden daha üstün tutmamalıdır (Shafritz, Russell, Borick ve Hyde, 2016).

Kamu yönetimi, devletin yürütme gücü olarak, kaynakları devletin amaçlarını gerçekleştirmek üzere etkin ve verimli şekilde kullanarak kamu yararı oluşturmaya çalışır. Gözetilmesi gereken kamu yararı yasalar, yönetmelikler, genelgeler, yönetmelikler ile korunur. Kamu görevlileri de faaliyetlerinde sadece yasal sorumluluklarının değil, etik sorumluluklarının da bilincinde olmalıdır.

Çeşitli meslek dallarında etik davranma sorumluluğu ilkeler, değerler etik kodlar olarak resmikleştirilmekte, etik ilkelere aykırılık söz konusu olduğunda resmi yaptırımlar ile müdahale edilebilmektedir. Ülkemizde kamu yönetiminde uygulanmak üzere 2005 yılında “Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında” yönetmelik yayınlanmıştır. Bu yönetmelik, kamu görevlilerin görevlerini yerine getirirken etik ilkelerin farkında olmalarını, toplumun kamu görevlilerinden beklemeye hakkı olduğu davranışlar konusunda bilgilendirilmesini, toplumda güvensizlik yaratmadan halkın kamu yönetimine güvenini artırmayı amaçlamaktadır (Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 2005).

Görevin yerine getirilmesinde kamu hizmeti bilinci, halka hizmet bilinci, hizmet standartlarına uyma, amaç ve misyona bağlılık, dürüstlük ve tarafsızlık, saygınlık ve güven, nezaket ve saygı, yetkili makamlara bildirim, çıkar çatışmasından kaçınma, görev ve yetkilerin menfaat sağlamak amacıyla kullanılmaması, hediye alma ve menfaat sağlama yasağı, kamu malları ve kaynaklarının kullanımı, savurganlıktan kaçınma, bağlayıcı açıklamalar ve gerçek dışı beyan, bilgi verme, saydamlık ve katılımcılık, yöneticilerin hesap verme sorumluluğu, eski kamu görevlileri ile ilişkiler, mal bildiriminde bulunma olmak üzere kamu sektöründe geçerli olan etik ilkeler belirlenmiştir (Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 2005).

Kamu görevlileri kamu yararını gözeterek karar verme zorluğu yaşasa da bundan daha zor olanı etik kararlar vermektir (Bowman, 1991). Mesleki düzeyde, organizasyon düzeyinde etik ilkeler ve değerler resmileştirilerek etik kodlar haline getirilse de, uygulanması bireylerin içsel kontrolü ve kişisel sorumluluğu ile yakından ilgilidir (Martinez, 2009; Rosenbloom, 1998). Cooper vd., (1998) kamu görevlileri için yasaların dışsal bir denetim unsuru, etik değerlerin ise içsel bir denetim unsuru olduğunu ifade etmiştir.

Stratejik muğlaklığın kamu sektöründe bir iletişim taktiği olarak yarattığı avantajlardan sonra etik olup olmadığının da sorgulanması gerekmektedir. Kamu yararını, kamu güvenini zedeleyecek bir amaç olarak kullanılması etik endişeleri artıracaktır. Kurumlar paydaşları ile iletişimde müphem bir iletişim yolu tercih edilebileceği gibi, açık, şüpheye yer vermeyecek bir iletişim yolu da tercih edilebilir. Söz konusu kamu sektöründe faaliyet gösteren kurumlar olduğunda, kararları ve uygulamaları ile çok çeşitli kesimleri ilgilendiren geniş bir etki alanına sahip oldukları için, hesap verebilirlik, şeffaflık ilkelerine önem verildiği için, kamu güveninin sağlanması endişesi olduğu için davranışın etik olup olmadığı daha da önem kazanmaktadır.

Stratejik muğlaklığı etik anlayış ile karşı karşıya getiren neden, stratejik muğlaklığın inkâr etmek, sorumluluktan kaçmak için bir alan yaratmasıdır (Paul ve Strbiak, 1997). İnkâr edilebilirlik her ne kadar kurum ile paydaşlar arasındaki ilişkileri gereksiz yere zedelememek uğruna kullanılan muğlak bir iletişimin sonucu olsa da etik endişeler yaratmaktadır. Paul ve Strbiak (1997) çalışmasında ifade edildiği üzere, stratejik muğlaklığın etik ile çelişen yönleri onun faydasını kısıtlamaktadır. İyi-kötü, doğru- yanlış değerlendirmesini yapmaya yarayan ilkelerin, değerlerin muğlaklığın sağladığı gelecek alternatif planların korunması, kurumun ayrıcalıklı pozisyonunun korunması, organizasyon düzeyinde değişimin kolaylaştırılması, farklı görüşlerin ortaya çıkışının desteklenmesi gibi faydalar ile çelişmesi etik sorgulamanın yapılmasını gerektirir. Örneğin, kurumlar, muğlaklığı bilinçli şekilde tüm paydaşları sürece dâhil etmek, onların yorumlamaları neticesinde kararlarını şekillendirmek amacı ile kullanıyor olabilir. Ama bilgiyi manipüle etmek, kurumun yanlışlarını örtmek amacıyla kullanıyorsa etik bir kullanım olduğu söylenemez (Millner, 2011). Stratejik muğlaklığın etik endişeleri artırmasının diğer bir nedeni, kurumların tüm bilgiyi ayrıntılarıyla değil sadece yeterli olduğu kadarı ile paydaşlarına aktarmasıdır (Tarbet, 2010, s.14), kurumlar gizli detayları korurken, durum hakkında çok genel bilgiler verirler (Leitch ve Davenport, 2003). Kurumun tüm bilgiyi paylaşmamak için geçerli nedeni olabilir ancak bu noktada sorgulanması gereken elde tutulan, paylaşılmayan bilginin paydaşlara yarar mı yoksa zarar mı getireceğidir (Tarbet, 2010).

Stratejik muğlaklığın hangi durumlarda etik, hangi durumlarda etik dışı olduğuna dair ortaya çıkan görüşlere baktığımızda hem fikir olunan bir görüş olmadığı ortaya çıkmaktadır. Tarbet (2010) çalışmasına göre, elde tutulan, paydaşlara aktarılmayan bilgi, onları herhangi bir zarar ya da risk altında bırakmıyorsa, bir iletişim taktiği olarak stratejik muğlaklık kullanılabilir. Ancak elde tutulan, aktarılmayan bilgi paydaşlara zarar verecek ya da paydaşların negatif tepkilerine yol açacak bir durum yaratıyorsa, muğlaklığın bir iletişim taktiği olarak kullanılması etik olmayacaktır (Tarbet, 2010). Paul ve Strbiak (1997) stratejik muğlaklığın etik bir iletişim taktiği olup olmadığını, stratejik muğlaklığı kullanan kişiye göre değişeceğini ifade etmektedir. Kişi, iletişim sürecinde, bilinçli bir şekilde etik olmayan amaçlar ile stratejik muğlaklığı tercih ettiğinde etiğin önemini azaltmış olur. Ancak mantıksal olarak etik davranma endişesi olan bir kişi tarafından kullanıldığında stratejik muğlaklık etik bir iletişim alternatifidir (Paul ve Strbiak, 1997). Ulmer ve Sellnow (2000) ise paydaşlara eksiksiz ve tarafsız bilgi iletilindiğinde muğlaklığın etik olabileceğini ifade etmektedir. Ancak stratejik muğlaklık yorumlamayı, anlamlandırmayı güçleştirecek şekilde eksik ve taraflı bilgi iletiyorsa, etik olmayacaktır (Ulmer ve Sellnow, 1997). Kline vd., (2008) kriz zamanlarında ve tüm gerçeklerin bilinmediği durumlarda stratejik muğlaklığın bir iletişim taktiği olarak kullanılmasının etik dışı olmadığını ifade etmişlerdir. Çünkü gerçekler ortaya çıktığında, kurumdan paydaşlarına doğru yeterli bilginin aktarılacağı beklentisi vardır.

Kamu görevlileri bir taraftan anayasaya, yasalara uygun hareket ederken diğer taraftan toplumun değerleri ile uyumlu, mesleki standartlara uygun, vatandaş çıkarlarını koruyan bir tutum sergilemelidirler (Eryılmaz, 2016). Bir iletişim taktiği olarak stratejik muğlaklığı, “Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında” başlıklı yönetmelikte belirlenen “ilgili etik ilkelere” göre değerlendirdiğimizde;

Görevin yerine getirilmesinde kamu hizmeti bilinci ilkesine göre “*Kamu görevlileri, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde; sürekli gelişimi, katılımcılığı, saydamlığı, tarafsızlığı, dürüstlüğü, kamu yararını gözetmeyi, hesap verebilirliği, öngörülebilirliği, hizmette yerindenliği ve beyana güveni esas alırlar*” (Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 2005: madde 5).

Kamu görevlilerinin saydam, dürüst, hesap verebilir olma gerekliliği iletişim taktiği olarak stratejik muğlaklık ve etik arasındaki çelişkiyi artırabilir. Nihayetinde, stratejik muğlaklık tanımı gereği farklı çıkarlar arasında denge kurma amacı ile daha soyut bir dil ile, konu ile ilgili detaylara yer vermeksizin, sonrasında konuşmacıyı bağlayıcı açıklamaları kapsamayacak mesajları içerir. Oysaki kamu yetkisi ve kaynağı kullanmak hesap verebilir olmayı gerektirir. Hesap verebilirlik, “bir kişinin veya kurumun eylem ve işlemleri konusunda ilgililerin sorgularına muhatap olması, eleştirilerine açık olması, cevap vermesi, haklılığını ortaya koyması ve sonucuna katlanması” şeklinde tanımlanabilir (Eryılmaz, 2016, s.7). Hesap verebilirliğin unsurlarından biri “hesap soranın hesap verecek olanların yerine getirdiği davranışları ve verdiği bilgileri sorgulayabilme kanallarının bulunmasıdır (Eryılmaz, 2016, s.371). Hesap verebilirlik hesap verenin istediği nitelikte ve nicelikte bilgiyi değil, hesap soranın istediği nitelikte ve nicelikte bilgiyi sağlıyor olmayı gerektirir. Stratejik muğlaklık ter-

cih edildiğinde ise, çok fazla ayrıntı içermeyen genel bilgiler ya da çeşitli şekilde yorumlanabilecek müphem mesajlar kullanılır, hesap vermek zorunda bırakacak mesaj içerikleri tercih edilmez. Etik ilkelere uygun davranmak bireyin içsel kontrolü ve kişisel sorumluluğu ile ilişkili olduğundan (Martinez, 2009; Rosenbloom, 1998), dürüstlük, hesap verebilirlik gibi kamu hizmetinde aranan etik ilkelerin bilincine sahip bireyler tarafından stratejik muğlaklık kullanıldığında etiğin önemi azaltılmamış olur.

Hizmet standartlarına uyma ilkesine göre “Kamu kurum ve kuruluşlarının yöneticileri ve diğer personeli kamu hizmetlerini belirlenen standartlara ve süreçlere uygun şekilde yürütürler, hizmetten yararlananlara iş ve işlemlerle ilgili gerekli açıklayıcı bilgileri vererek onları hizmet süreci boyunca aydınlatırlar” (Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 2005: madde 7).

Kamu ile iletişim sürecinde bilgiler paylaşılırken özellikle aldıkları hizmet ile ilgili bilgi verilememesi paydaşların durumu sorgulamalarına, kuruma karşı güvensizlik oluşmasına neden olabilir. İletişim taktiği olarak stratejik muğlaklık tercih edildiğinde, paydaşlara eksiksiz ve tarafsız bilgi iletilmediğinde etik endişeler yaratılmamış olur. Kamu otoritelerinin kamu güveninin zarar görmemesi için paydaşlar ile paylaşılmayacak bilginin paydaşların çıkarlarını zedeleyecek bilgi olmadığından emin olması gerekmektedir. Aksi halde stratejik muğlaklığın bir iletişim taktiği olarak bilerek ve isteyerek kullanılması etik olarak değerlendirilmeyebilir.

Dürüstlük ve tarafsızlık ilkesine göre “Kamu görevlileri tüm eylem ve işlemlerinde yasallık, adalet, eşitlik ve dürüstlük ilkeleri doğrultusunda hareket ederler, görevlerini yerine getirirken ve hizmetlerden yararlandırmada dil, din, felsefi inanç, siyasi düşünce, ırk, cinsiyet ve benzeri sebeplerle ayırım yapamazlar, insan hak ve özgürlüklerine aykırı veya kısıtlayıcı muamelede ve fırsat eşitliğini engelleyici davranış ve uygulamalarda bulunamazlar”(Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 2005: madde 9).

Kamu hizmetleri ayırım gözetilmeksizin vatandaşlara sunulur. Kamu görevlileri görevlerini yerine getirirken sadece yasalara uygunluktan değil, tarafsızlık, adalet, eşitlik ilkelerinin yerine getirilmesinden sorumludur. İletişim taktiği olarak stratejik muğlaklık kullanıldığında verilen mesajlar da bir paydaşın çıkarlarını diğer paydaşların çıkarlarından daha üstün tutacak içerikler kullanılmadığına, içeriğe dahil edilen bilgi tarafsız olarak ve ayırım gözetilmeksizin tüm kesimlere duyurulduğunda etik anlayışın “dürüstlük ve tarafsızlık ilkesi” ile muğlaklık arasındaki çelişki azalabilir.

Bağlayıcı açıklamalar ve gerçek dışı beyan ilkesine göre “Kamu görevlileri, görevlerini yerine getirirken yetkilerini aşarak çalıştıkları kurumlarını bağlayıcı açıklama, taahhüt, vaat veya girişimlerde bulunamazlar, aldattıcı ve gerçek dışı beyanat veremezler” (Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 2005: madde 18).

Bu noktada iletişim taktiği olarak stratejik muğlaklık kullanıldığında, kamu otoritelerinin açıklamalarında gerçeği farklı yansıtmaktan kaçınarak, paydaşların konu ile ilgili farklı görüşler, yorumlar üretmesini tetiklemek amaçlanmalıdır. Stratejik muğlaklığın faydasını ortaya çıkaran da görüş ve yorum çeşitliliğinin oluşmasıdır. Farklı görüşler, yorumlar bir nevi kamuoyu yoklaması gibi tepkilerin

öngörülebilirliğine katkıda bulunur. Paydaşlara eksiksiz ve tarafsız bilgi aktarıldığında stratejik muğlaklığın etik olabileceği görüşüne dayanarak (Ulmer ve Sellnow, 1997), kamu kurumlarının paydaşları ile iletişimde stratejik muğlaklığı kullanması ve “bağlayıcı açıklamalar ve gerçek dış beyan ilkesi” arasındaki çelişkiyi azaltabilir.

Bilgi verme, saydamlık ve katılımcılık ilkesine göre “Kamu görevlileri, halkın bilgi edinme hakkını kullanmasına yardımcı olurlar. Gerçek ve tüzel kişilerin talep etmesi halinde istenen bilgi veya belgeleri, 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanununda belirlenen istisnalar dışında, usulüne uygun olarak verirler” (Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 2005: madde 19).

Vatandaş, bilgi edinme hakkının bilinci ile doğrudan ya da dolaylı olarak kendisini etkileyecek olan kararlar konusunda açık ve şeffaf olunmasını bekler. Kriz zamanları gibi tüm gerçeklerin bilinmediği durumlarda vatandaşın açık ve şeffaf iletişim beklentisi ile gerçekleşen arasındaki fark açıklanabilir. Beklenen ve gerçekleşen arasındaki bu fark kamu kurumlarına duyulan güveni olumsuz etkiler. Etik ilkelerin bilinci ile stratejik muğlaklığın kullanımı ise hiç iletişim kurmamak yerine müphem mesajlar ile kamuyu bilgilendirmeye ve güvenini korumaya yardımcı olabilir.

Katılımcılık ile ilgili olarak “Kamu görevlileri, kamu hizmetleri ile ilgili temel kararların hazırlanması, olgunlaştırılması, alınması ve bu kararların uygulanması aşamalarından birine, bir kaçına veya tamamına, aksine yasal bir hüküm olmadıkça, o karardan doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenecek olanların katkıda bulunmasını sağlamaya dikkat ederler” (Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 2005: madde 19).

Kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde katılımcılığın sağlanması hususunda stratejik muğlaklığın iletişim taktiği olarak kullanılması paydaşların çeşitli yorumları ve görüş açılarını sunmaları için ortam yaratarak sürece katılımlarını destekler. Katılımcılık bir taraftan paydaşlar üzerinde görüşlerine değer verildiği algısı yaratırken, diğer taraftan hangi görüşlerin, uygulamaların paydaşlar tarafından olumlu ya da olumsuz tepki ile karşılanacağı noktasında karar vericilere öngörü sağlar. Stratejik muğlaklık, etik anlayışın “katılımcılık ilkesini” destekleyerek paydaşların kamu kurumlarının karar ve uygulamaları üzerindeki etkisini artırabilir.

4. Sonuç ve Öneriler

Organizasyonların öncelikli görevlerinden biri çevreleri ile ilişkilerini yönetmektir. Gerek organizasyon içi iletişimde, gerekse organizasyon dışı iletişimde uygulanmak üzere seçilen strateji organizasyonun çevresi ile ilişkisinin yönetiminde etkin bir role sahiptir. Organizasyonun kararlarından, uygulamalarından doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenen ya da organizasyonu etkileyen paydaşların davranışlarının etkilenmesi, motivasyonunun sağlanması, ikna edilmesi etkin bir iletişim stratejisi ile mümkün olacak ve organizasyonun amaçlarının gerçekleştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada, organizasyonlara iletişim stratejisinin seçiminde bugüne kadar etkin iletişimin yolu olarak tarif edilen açık ve net iletişime alternatif olarak stratejik muğlaklık kamu sektörü dinamikleri çerçevesinde incelenmiştir. Kamu sektörü dinamikleri çerçevesinde stratejik muğlaklığın değerlendirilmesini anlamlı kılan, çok çeşitli paydaşlara sahip kamu kurumlarının birbirleri ile çelişen paydaş çıkarları arasında denge kurması gerekliliğini kamu hizmet bilinci, şeffaflık, hesap verebilirlik, tarafsızlık, kamu güveninin kazanılması gibi değerler ve ilkeler ışığında gerçekleştirmeye çalışmalarıdır. İletişim taktiği olarak stratejik muğlaklık, kamu sektöründe faaliyet gösteren kurumların belirlenen değerlerden, ilkelerden kopmadan denge kurmasına yardımcı olmaktadır. Ancak, stratejik muğlaklığın bir iletişim taktiği olarak kullanılması etik davranma bilincinin önemini artırmaktadır. Aksi halde, kurumların kendileri ile ilgili bilgileri manipüle etme, paydaş çıkarlarına zarar verecek şekilde bilginin saklanması, kamu güvenini suiistimal etme amacı ile kullanılması stratejik muğlaklığı etik olmaktan uzaklaştıracaktır.

İletişim taktiği olarak stratejik muğlaklığın farklı görüşlere ve yorumların oluşmasına olanak sağlayarak iletişim sürecinde yaratıcılığı tetiklemesi, paydaşların farklı görüşleri ile sürece katılımlarının sağlanması, paydaşlardan gelecek tepkilere göre kararı ya da uygulamayı düzeltme, gözden geçirme olanağı sağlaması, birbirinden farklı ve çelişen çıkarlar arasında denge kurmayı sağlaması, organizasyonun paydaşların gözünde tutarsız duruma düşmesini engellemesi, paydaşların görüş ve yorumlarını organizasyonun amaç ve stratejilerine yaklaştırarak değişimi kolaylaştırması gibi faydaları açık ve net iletişim taktiği karşısında stratejik muğlaklığı güçlendirmektedir. Eisenberg (1984) iletişimde açık olmak yerine muğlaklığın stratejik olarak kullanımını amaçların gerçekleştirilmesinde daha etkin bir iletişim pratiği olarak değerlendirmiştir.

Stratejik muğlaklığın etkin bir iletişim pratiği olmasını etkileyen öncüller gelecek çalışmalar için potansiyel bir araştırma sorusu olabilir. Örneğin, farklı kültürler iletişim taktiği olarak stratejik muğlaklığa farklı tepkiler geliştirebilir. Kültürlerin belirsizlikten kaçınma boyutuna göre farklılaşmaları, bireylerin stratejik muğlaklığa karşı geliştirecekleri tepkileri etkileyebilir. Stratejik muğlaklık ve belirsizliğe karşı geliştirilen tolerans arasında ilişki olabilir. Organizasyon ve paydaşları arasındaki güven düzeyi de stratejik muğlaklığın etkin bir iletişim pratiği olması üzerinde etkili olabilir. Organizasyon ve paydaşları arasındaki güven düzeyi azaldıkça, paydaşlar stratejik muğlaklığın kendi çıkarlarını zedeleme amacı ile kullanıldığını düşünebilir, dolayısıyla etkin bir iletişim taktiği olmaktan uzaklaşabilir.

Stratejik muğlaklığın etkinliği üzerinde etkili olan öncüller dışında stratejik muğlaklık kamu sektörü ve özel sektör dinamikleri çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelenebilir. Özel sektörde faaliyet gösteren kurumlar ile paydaşları arasındaki ilişkinin farklılığı, paydaş çeşitliliğinin kamu sektöründe faaliyet gösteren kurumlara görece kısıtlı olması karşılaştırmayı anlamlı kılabılır. Stratejik muğlaklık ile ilgili bir diğer potansiyel araştırma konusu ölçümü ile ilgilidir. Eisenberg (1984) çalışmasında muğlaklığın ölçülmesi için dikkate alınması gereken üç önemli faktör; iletişim hedefleri, iletişimde kullanılan kelime tercihleri, alıcının yorumu olarak sıralanmıştır. Müphem bir mesajın kaç farklı şekilde yorumlandığı, ne derece karmaşık bulunduğu, mesajı anlamlandırmanın zorluğu muğlaklığın ölçümündeki olası göstergeler olabilir.

Kaynaklar

- Alesina, A., Cukierman, A. (1987).**The Politics of Ambiguity.NBER Working Paper Series.Cambirdge, MA.
- Aragones, E., & Neeman, Z. (2000).** Strategic Ambiguity in Electoral Competition. *Journal of Theoretical Politics*, 12(2), 183-204.
- Bilgi Edinme Hakkı Kanunu (2003).** T.C.Resmi Gazete, 25269, 24 Ekim 2003.
- Bowman, J. (1991).** Introduction:Ethical theory and practice in public management. J. Bowman içinde, *Ethical frontiers in public management: Seeking new strategies for resolving ethical dilemmas*. San Francisco: Jossey Bass.
- Cheney, G., & Christensen, L. (2001).** Organizational Identity: Linkages between internal and external communication. F. Jablin, & L. Putnam içinde, *Then New Handbook of Organizational Communcation: Advances in Theory, Research and Methods* (s. 231-269). London: Sage .
- Contractor, N., & Ehrlich, M. (1993).** Strategic ambiguity in the birth of a loosely coupled organization: The case of a \$50-million experiment. *Management Communication*, 6(3), 251-281.
- Cooper , P., Brady, L., Hardeman, O., Hyde , A., Naff, K., Ott, J., & White, H. (1998).** *Public Administration for the Twenty First Century*. Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.
- Daft, R. (2010).** *New Era of Management*. South Western: Cengage Learning.
- Davenport, S., & Leitch, S. (2005).** Circuits of Power in Practice: Strategic Ambiguity as Delegation of Authority. *Organization Studies*, 26(11), 1603-1623.
- Donaldson, T., & Preston, L. (1995).** The stakeholder theory of the corporation: Concepts, evidence and implications. *Academy of Management Review*, 20(1), 65-91.
- Eisenberg, E. (1984).** Ambiguity as Strategy in Organizational Communication. *Communication Monographs*, 51, 227-242.
- Eisenberg, E., & Goodall, H. (1997).** *Organizational Communication: Balancing Creativity and Constraint*. New York: St Martin's Press.
- Eryılmaz, B. (2016).** *Kamu Yönetimi: Düşünceler, Yapılar,Fonksiyonlar, Politikalar* (9.Baskı b.). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Goodall, B., Trethewey, A., & McDonald, K. (2006).** Strategic Ambiguity, Communication and Public Diplomacy in an Uncertain World: Principles and Practices. *Consortium for Strategic Communication* (s. 1-14). Arizona State University.

- Kline, S., Simunich, B., & Weber, H. (2008).** Understanding the effects of nonstraight forward communication in organizational discourse: The case of equivocal messages and corporate identity. *Communication Research*, 35(6), 770-791.
- Kline, S., Simunich, B., & Weber, H. (2009).** The use of equivocal messages in responding to corporate challenges. *Journal of Applied Communication Research*, 37(1), 40-58.
- Leitch, S., & Davenport, S. (2003).** Strategic Ambiguity in Communicating Public Sector Change. *Journal of Communication Management*, 7(2), 129-139.
- Leitch, S., & Davenport, S. (2007).** Strategic Ambiguity as a Discourse Practice: The Role of Keywords in the Discourse on Sustainable Biotechnology. *Discourse Studies*, 9(1), 43-61.
- Markham, A.(1996).** Designing discourse: A critical analysis of strategic ambiguity and workplace kontrol. *Management Communication Quarterly*,9(4),389-421.
- Martinez, J. (2009).** *Public Administration Ethics for the 21st Century*. California: ABC-CLIO LLC.
- Miller, K., Joseph, L., & Apker, J. (2000).** Strategic ambiguity in the role development process. *Journal of Applied Communication Research*, 28(3), 193-214.
- Millner, A. (2011).** *Strategic Ambiguity and Proxy Communication in Organizational Crises:The Peanut Corporation of America Case*. University of Kentucky: Proquest LLC.
- Norman, F. (1992).** *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity.
- Paul, J., & Strbiak, C. (1997).** The Ethics of Strategic Ambiguity. *Journal of Business Communication*, 34(2), 149-159.
- Pulford, B., & Colman, A. (2007).** Ambiguous games: Evidence for strategic ambiguity aversion. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 60(8), 1083-1100.
- Putnam, L. (1981).** Equivocal Messages in Organizations. *Annual Meeting of the International Communication Association* (s. 1-46). Minneapolis: Educational Resources Information Center.
- Ring, P., & Perry, J. (1985).** Strategic Management in Public and Private Organizations: Implications of Distinctive Contexts and Constraints. *Academy of Management Review*, 10, 276-286.
- Rosenbloom, D. (1998).** *Public Administration*. New York: McGraw-Hill.
- Samovar, L. (1962).** Ambiguity and unequivocation in the Kennedy-Nixon television debates. *Quarterly Journal of Speech*, 48, 277-279.
- Sellnow, T.L.& Ulmer, R.R.(1995).** Ambiguous argument as advocacy in organizational crisis communication. *Argumentation and Advocacy*, 31, 138-150.
- Shafritz, J., Russell, E., Borick, C., & Hyde, A. (2016).** *Introducing Public Administration* (9th edition b.). New York: Routledge.

- Smith, S., Atkin, C., & Roznowski, J. (2006).** Are "drink responsibly" alcohol campaigns strategically ambiguous? *Health Communication, 20*(1), 1-11.
- Tarbet, S. (2010).** *Communicating During an Economic Crisis: An Examination of the Use of Strategic Ambiguity Within the Banking Industry.* Clemson University: UMI, Proquest Dissertations.
- Ulmer, R., & Sellnow, T. (1997).** Strategic Ambiguity and the Ethic of Significant Choice in the Tobacco Industry's Crisis Communication. *Communication Studies, 48*(3), 215-233.
- Ulmer, R., & Sellnow, T. (2000).** Consistent Questions of Ambiguity in Organizational Crisis Communication: Jack in the Box as a Case Study. *Journal of Business Ethics, 25*(2), 143-155.
- Ulmer, R.R., Sellnow, T.L., & Seeger, M.W. (2011).** *Effective crisis communication: Moving from crisis to opportunity* (2nd ed.). Los Angeles, CA: Sage Publications, Inc.
- Weick, K.E. (1995).** Sensemaking in organizations. Thousand Oaks, CA: Sage
- Williams, M., & Goss, B. (1975).** Equivocation: Character Insurance. *Human Communication Research, 1*, 265-270.
- Zimbardo, P. (1960).** Verbal ambiguity and judgemental distortion. *Psychological Reports, 6*, 57-58.

Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Ekonomik Büyüme ile Enerji Tüketimi Arasındaki İlişki: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Füsün YENİLMEZ, Mehmet Samet ERDEM*

Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Ekonomik Büyüme ile Enerji Tüketimi Arasındaki İlişki: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Özet

Avrupa Birliği (AB) enerji politikalarına, birliğin temelini oluşturan 1951 tarihli Paris antlaşmasıyla birlikte başlamış, süreç içerisinde de amaç ve ilkelerinde büyük sapmalar göstermemiştir. Günümüzde ise AB'nin nükleer enerjiden yenilenebilir enerjiye doğru geçiş yapan politikaları benimsediği görülmektedir. Türkiye ise hızla artan nüfus, yükselen elektrik ihtiyacı, sürekli büyümenin elektrik tüketimini artırması, enerjideki yüksek dışa bağımlılık, yenilenebilir enerji kaynaklarının artan enerji ihtiyacını karşılamaması gibi nedenlerle nükleer enerjiye geçiş yapan politikaları benimsediği görülmektedir. Enerji türü tercihlerinde görülen bu ayrım, ekonomik büyüme hedefleriyle büyük ölçüde ilişkilidir. Bu çerçevede çalışmada, "Türkiye ve AB'de tüketilen enerji türlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi nedir?" sorusunun cevabı Toda-Yamamoto nedensellik testi yardımıyla aranmıştır. Çalışmanın sonucunda Türkiye için doğalgaz tüketiminden ekonomik büyümeye doğru, AB için ise petrol tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Türkiye, Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

The Relationship Between Economic Growth and Energy Consumption in Turkey and The European Union: Toda-Yamamoto Causality Test

Abstract

The European Union (EU) has begun its energy policies with the 1951 Paris treaty, which is the basis of the Union, and has not shown great deviations in its objectives and principles in the process. Nowadays, it is seen that the EU adopts the transition policies from nuclear power to renewable energy. Turkey seems to adopt policies making the transition to nuclear energy because of a rapidly growing population, rising electricity demand, rising electricity consumption by continuous growth, high external dependence on energy and the inability of renewable energy sources to meet the growing energy needs. This distinction, seen in energy type preference, is largely related to economic growth targets. In this context, the answer to the question of "What is the impact of the consumed energy types on the economic growth both in Turkey and EU?" has been searched by Toda-Yamamoto causality test. The results indicate that there is a uni-directional causality running from natural gas consumption to economic growth for Turkey and from oil consumption to economic growth for the EU.

Key Words: European Union, Turkey, Energy Consumption, Economic Growth, Toda-Yamamoto Causality Test

1. Giriş

Enerji sektörü, ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ve diğer sektörlerle olan yapısal bağlılığı nedeniyle oldukça önemli bir yere sahiptir. Ekonomik büyümenin enerji ihtiyacını arttırması ve

* Füsün YENİLMEZ, Doç.Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisat Bölümü, yenilmez@ogu.edu.tr , ORCID ID orcid.org / 0000-0001-7619-8621; Mehmet Samet ERDEM, Öğr.Gör.Dr., Sinop Üniversitesi Rektörlüğü, mehmetmamerdem@hotmail.com , ORCID ID orcid.org / 0000-0001-7344-2166

ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için enerjiye duyulan ihtiyaç, ekonomik büyüme ve enerji arasında iki yönlü bir tamamlayıcılık ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bir ülkede ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için gerekli temel girdilerden birisinin enerji olması ekonomik büyüme artarken enerji talebinde de artış meydana getirir. Ayrıca enerji üretiminin artırılabilmesi içinde ekonomik gelişmenin sağlanması gerekir (Uzunöz ve Akçay, 2012, s.2).

Türkiye, sürdürülebilir kalkınma anlayışını hemen hemen her alanda öncelikli hedef olarak benimsemiş ve Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı ile *“sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkân verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak”* olarak başladığı hedefini daha sonraki yıllarda enerji ile de ilişkilendirmiştir (ABYKP, 1989, s.312). Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planıyla beraber enerji politikalarının amaç ve hedefleri *“Enerjinin nihai tüketiciye sürekli, kaliteli, güvenli, asgari maliyetlerle arzını ve enerji temininde kaynak çeşitlendirmesini esas alarak; yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarını mümkün olan en üst düzeyde değerlendiren, nükleer teknolojiyi elektrik üretiminde kullanmayı öngören, ekonominin enerji yoğunluğunu azaltmayı destekleyen, israfı ve enerjinin çevresel etkilerini asgariye indiren, ülkenin uluslararası enerji ticaretinde stratejik konumunu güçlendiren rekabetçi bir enerji sistemine ulaşılması”* olarak belirlenmiştir (OBYKP, 2013, s. 103-104).

Avrupa Birliği (AB)'nin bu konudaki temel öncelik alanları ise *“rekabet edebilirlik”, “iklim değişikliği”* ve *“temiz ve verimli”* enerji olarak belirlenmiştir. AB enerji ithalat kalemlerini azaltarak buradan elde ettiği tasarrufları sürdürülebilir ekonomik büyüme ve yeni istihdam olanaklarının oluşturulmasında kullanmaktadır (Akbaş ve Apar, 2010, s. 5).

Çevrenin korunması ve enerji çeşitliliği gibi konularda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hedefleri birbirinden farklılık göstermektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin politik önceliklerinde görülen bu fark, birçok soruna da farklı pencerelerden bakmalarına neden olmaktadır. Günümüzde bütün ülkeleri ilgilendiren ve etkilerini sıklıkla gördüğümüz küresel ısınma, bu açıdan ülkelerden bağımsız olarak ele alınıp uluslararası işbirliği ile çözüm yollarının aranması gereken evrensel bir sorundur. Buna rağmen gelişmiş ülkelerin verimli ve daha az hava kirliliğini hedefleyen enerji politikaları, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme hedefiyle çizdikleri politikalarla adeta çelişmektedir (Stigson, 1999, s. 428).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çevre ve enerji konularına ilişkin hedeflerinde görülen farklılığı, ekonomik büyüme hedeflerinin enerji politikalarıyla olan ilişkisinde de gözlemlemek mümkündür. Banks ve Massy (2012), çalışmalarında gelişmiş dünyanın nükleer santral kullanımından gittikçe uzaklaşırken, pek çok gelişmekte olan ülkenin artan elektrik talebini karşılamak, ithal enerjiye olan bağımlılığı azaltmak, karbondioksit emisyonlarını azaltırken ekonomik büyümeyi teşvik etmek gibi zorluklar nedeniyle nükleer enerjiyi ekonomik kalkınma ve enerji güvenliği stratejilerinin önemli bir parçası olarak gördüğünü ifade etmişlerdir.

AB içerisinde, nükleer enerji üretimi açısından 2016 yılı itibarıyla en fazla üretimi toplam üretim içerisindeki %48 oranla Fransa gerçekleştirmektedir. Fransa'nın ardından Almanya toplam

üretim içerisindeki %10 oranla ikinci, Birleşik Krallık % 8.5 ile üçüncü ve İsveç % 7.5 ile dördüncü sıradadır (NES, 2018).

Fransa, elektrik enerjisi üretiminin %75'ini nükleer enerjiden elde ederken, 2025 yılı hedeflerinde nükleer enerjinin payının %50'ye düşürüleceğini belirtmiştir. Almanya 2011 yılında meydana gelen Fukushima nükleer felaketinden sonra 17 reaktörünü kapatmış ve 2022 yılının sonuna kadar bütün reaktörlerini kapatacağını belirtmiştir. Birleşik Krallık kullanımında olan 15 reaktörün yaklaşık yarısının 2025 yılına kadar kapatılacağını, İsveç'te benzer biçimde 2015 yılında aldığı kararla 2020 yılına kadar 4 reaktörünü kapatacağını açıklamıştır (WNA, 2018).

Türkiye, 1970 yılından itibaren nükleer enerjiye geçme planlarına Mersin Akkuyu ve Sinop bölgelerine yapacağı iki nükleer santralle ulaşmayı hedeflerken, nükleer enerjiyi ekonomik büyümenin anahtarı olarak görmektedir (WNA, 2018). Bu tablo, AB'nin enerji üretiminin nükleer enerjiden farklılaşan enerji türlerine geçtiğini, Türkiye'nin ise ekonomik büyüme hedeflerinde nükleer enerjinin önemli bir rolü olduğunu göstermektedir.

Ülkelerin nükleer santralleri tercih etmesinin hava kirliliği ve sera gazı emisyonlarını azaltması, elektrik arzıyla bağlantılı olarak maliyet ve belirsizliği en aza indirmesi ve enerji ithalatına bağımlılığı azaltması gibi avantajları bulunmaktadır. Bu nedenle dünya genelinde ekonomik büyümeyi arttırmak için her zaman büyük bir enerjiye ihtiyaç duyulduğu göz önüne alındığında nükleer enerji gibi kaynakların, operasyonel güvenlik ve radyoaktif atıkların elden çıkarılması gibi riskleri de hesaplayarak, temel enerji kaynağı olarak ele alınması gerekmektedir (Naser, 2015, s: 171).

Ekonomik büyümenin enerji tüketimi ile olan ilişkisi literatürde farklı ülkeler için farklı modeller, zaman periyodları ve değişkenlerle birçok defa incelenmesine rağmen nedenselliğin yönüne ilişkin kanıtlar tartışma konusu olmaya devam etmiştir. Ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasında nedensellik ilişkisi çerçevesinde yapılan ampirik çalışmalar; enerji tüketimindeki bir artışın ekonomik büyüme üzerinde tek yönlü olarak artışa neden olduğu *Büyüme Hipotezi*, ekonomik büyümedeki artışın enerji tüketimi üzerinde tek yönlü olarak artışa neden olduğu *Tasarruf Hipotezi*, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı *Nötr Hipotezi*, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu *Gerçek Besleme Hipotezi* olarak adlandırılan dört hipotez çerçevesinde sınanmıştır (Souhila ve Kourbali, 2012, ss:2038-239).

Bu çalışmada "Türkiye ve AB'de tüketilen enerji türlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi nedir?" sorusunun cevabı aranarak elde edilecek sonuçlarla Türkiye ile AB'nin karşılaştırılması planlanmaktadır. AB ve Türkiye için ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişki 1986-2016 yılları arasındaki ekonomik büyüme, petrol, doğalgaz ve kömür tüketimi verileri kullanılarak Toda-Yamamoto nedensellik testi yardımıyla analiz edilecektir. Bu çerçevede enerjinin toplam tüketimi yerine enerji türlerini analize dahil ederek ampirik literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

2. AB'de Enerji Kullanımı

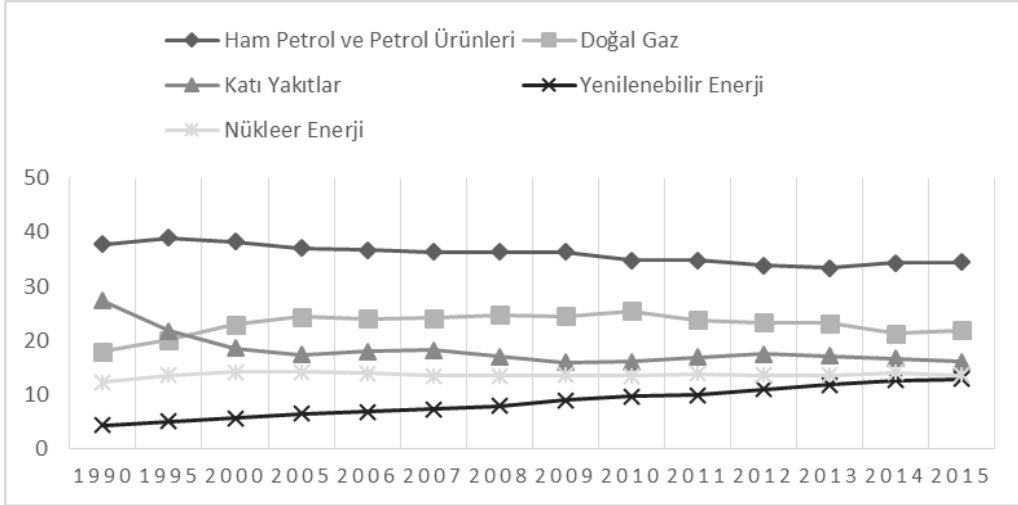
AB'nin enerji politikası, birliğin temelini oluşturan 1951 yılındaki Paris Antlaşmasıyla kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ile birlikte başlayarak nükleer gücün geliştirilmesine ilişkin işbirliklerini arttırmak amacıyla 1957 yılında kurulan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AETT) ile devam etmiştir. Aynı yıl kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) petrol, doğalgaz ve elektriğe ilişkin sorumlulukları üstlenmiş, 1960'lı yıllarda fark edilen enerji alanındaki eksiklikler ortak bir enerji politikası kurulması amacıyla direktifler ve protokoller yardımıyla giderilmeye çalışılmıştır (Yorkan, 2009, ss:25-26).

AB enerji politikası, zaman içerisinde birtakım küçük değişikliklere uğramış olsa bile politikanın amaç, ilke ve ana çizgisinde önemli sapmalar göstermemiş fakat ortak bir politika niteliği de kazanmamıştır. Talep yapısının rasyonelleştirilmesi, arzın geliştirilmesi, enerji ortak pazarının oluşturulması ve teknoloji geliştirmeyi kapsayan politikanın ilkeleri; enerji tüketiminde verimliliğin artması, enerji arz güvenliğinin sağlanması, ürün standartları, fiyatlandırma, vergilendirme vb. birçok alandaki farklılıkların giderilmesi ve etkin teknolojilerin geliştirilmesine bağlıdır. Verimliliğin artması enerji konusunda tasarrufu ve çeşitlendirmeyi zorunlu kılarken, teknolojik gelişme birlik için bir başka önemli unsur olan çevre sorunlarının asgariye indirilmesi açısından oldukça önemlidir (Kesbiç ve Şimşek, 2001, ss:11-14).

Gururaja (2003), sosyo-ekonomik hedeflere ulaşmak için sürdürülebilir kalkınma ve enerji ilişkisinin oldukça önemli olduğunu ancak fosil yakıtların atmosferde yarattığı kirlilik ve küresel ısınmanın da göz ardı edilemeyeceğini ifade etmektedir. Bu çerçevede ortaya çıkan tezatlığı dengeleyecek unsur yine ülkelerin belirlediği politikalar ve enerji tercihleridir.

AB bu konudaki hedefini yayınladığı AB 2020 stratejisinde, sera gazı salınımının 1990 yılına göre %20 mümkünse %30 oranında azaltılması, yenilenebilir enerjide tüketimin payının %20'ye yükseltilmesi ve %20 oranında enerji verimliliğinin sağlanması olarak belirlemiştir (IKV, 2014, s. 11). "20-20-20 Hedefleri" olarak da ifade edilen bu hedefler, Türkiye açısından da AB'ye aday ülke konumunda olduğu düşünüldüğünde ulaşılması gereken hedefler konumundadır.

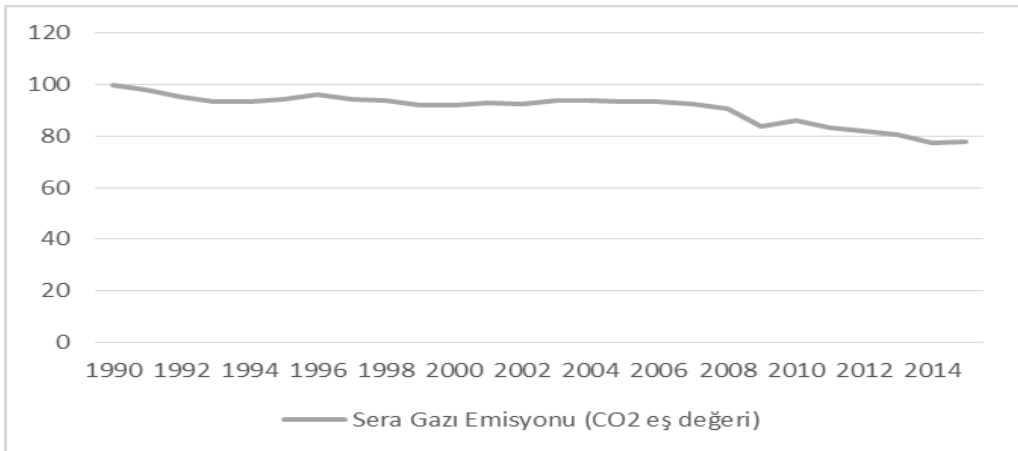
Şekil 1. AB -28’de Türlere Göre Toplam Enerji Tüketimi (Toplam Tüketim İçindeki Yüzde Payı)

Kaynak: EUROSTAT verileriyle derlenmiştir.

Şekil 1, AB'nin 1990-2015 yılları arasındaki türler göre toplam enerji tüketimini göstermektedir. AB'nin 26 yıllık süreçte ham petrol ve petrol ürünleri ve katı yakıt gibi sera gazı salınımının en büyük nedenleri olarak sayabileceğimiz enerji kaynak kullanımını gittikçe azalttığı, bunun yanı sıra yenilenebilir enerji kaynaklarını ve doğal gaz kullanımını artırdığı görülmektedir. Nükleer enerji tüketimi ise hemen hemen aynı seyrinde ilerlemiştir.

Şekil 2. AB-28’de Sera Gazı Emisyonu (CO₂ Eş Değeri)

Kaynak: EUROSTAT verileriyle derlenmiştir.

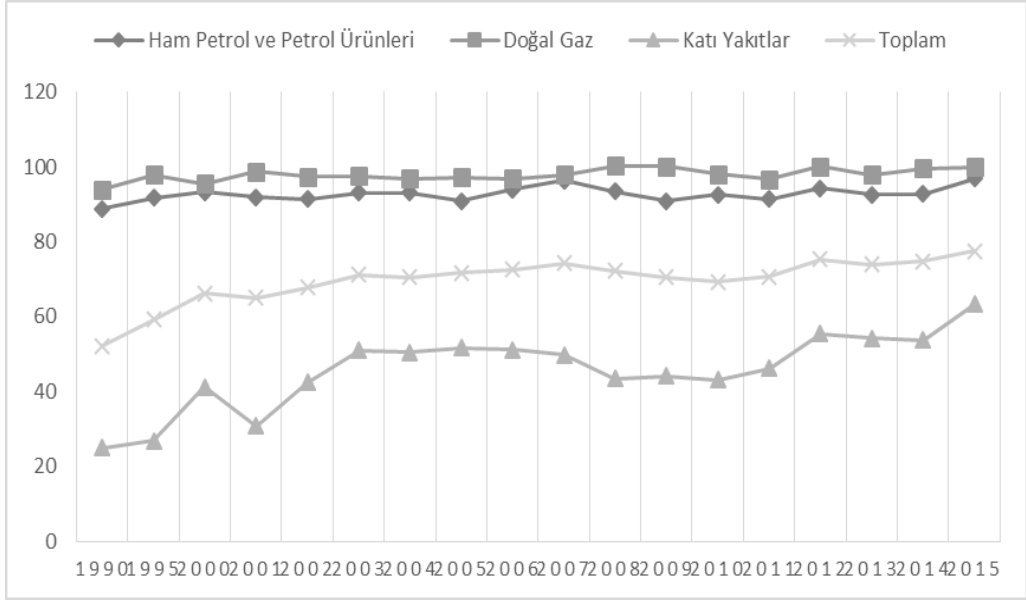
Şekil 2, AB'nin sera gazı emisyonunun 25 yıllık seyri göstermektedir. AB 2020 stratejisinde belirtildiği gibi, 1990 yılını baz alarak bakıldığında, 2011 yılında sera gazı emisyonu yaklaşık %18, 2012 yılında ise yaklaşık %21 oranında azalmıştır (EU, 2018). AB'nin 2020 yılına kadar sera gazı emisyonlarının 1990 yılına göre %20 azaltma hedefine şimdiden ulaştığı görülürken, yakaladığı trend açısından, sera gazı emisyonlarını %30 azaltılması hedefine de ulaşabileceği öngörülmektedir.

Sera gazı emisyonunda elde edilen bu başarı, petrol ve katı yakıt kullanımındaki azalışların yanında yine hedef olarak belirlenen yenilenebilir enerji kaynaklarının artmasıyla da ilişkilidir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının %20'ye çıkarılması için atılan adımlar her ne kadar olumlu olsa da 2016 yılı itibarıyla bu oran %16.8 olarak açıklanmıştır (EEA Report, 2017: 64). 2020 hedefine doğru ilerleyen AB'nin yenilenebilir enerji kaynaklarını %20'ye çıkarma hedefine ulaşip ulaşamayacağı tartışılırken 2017 sonlarında yayınlanan raporla 2030 yılına kadar enerjinin %27'sinin yenilenebilir kaynaklardan elde etme hedefi %35'e çıkarılmıştır (EU, 2017).

3. Türkiye'de Enerji Kullanımı

Daha önce de ifade edildiği gibi, gelişmiş dünyanın nükleer santralden uzaklaşan politikalarına karşılık gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'nin büyüme ve enerji ilişkisine bakış açısı AB'den ayrılan bir yapı sergilemektedir. AB enerji tercihinde nükleer enerjiden yenilenebilir enerjiye doğru geçiş yapan politikaları benimserken, Türkiye hızla artan nüfus, yükselen elektrik ihtiyacı, sürekli büyümenin elektrik tüketimini arttırması, enerjideki yüksek dışa bağımlılık, yenilenebilir enerji kaynaklarının artan enerji ihtiyacını karşılamaması gibi nedenlerle (ETKB, 2018) önceliğini enerjisi kaliteli, ucuz, sürekli, verimli ve dışa bağımlılığı en alt düzeye indirerek temin edebilmek için nükleer enerjiye geçiş politikalarını benimsemektedir (ETKB, 2016, ss: 5-22).

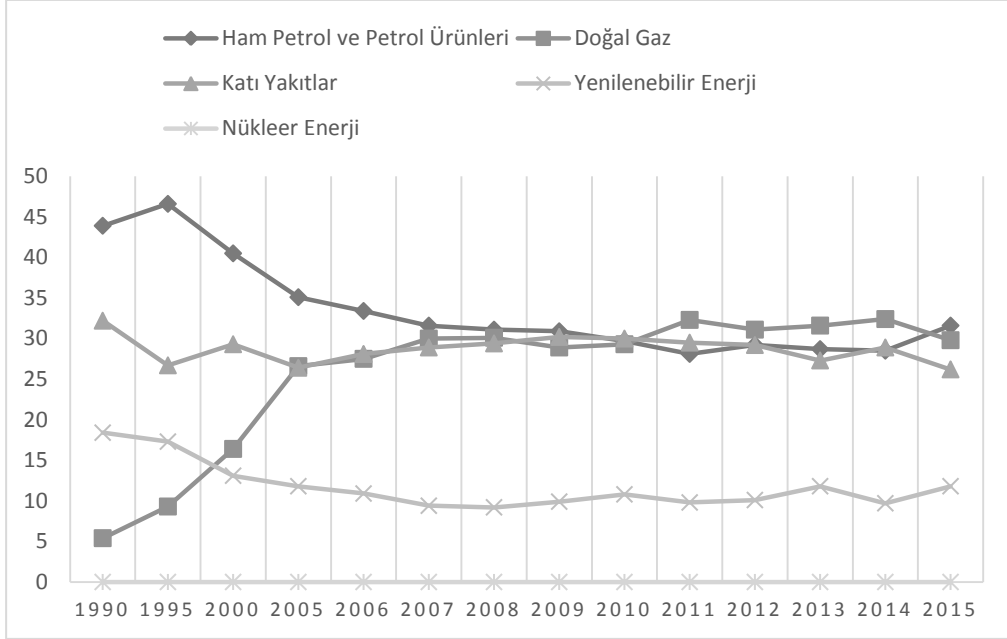
Şekil 3. Enerji Türlerine Göre Türkiye'nin Dışa Bağımlılığı (%)

Kaynak: EUROSTAT verileriyle derlenmiştir.

Türkiye'nin enerjide olan dışa bağımlılığı nükleer enerji tercihi ile azalacak olmasa da bağımlılığı çeşitlendirmek için bir araç niteliğindedir. Şekil 3'de Türkiye'nin enerji türlerine göre dışa bağımlılığı görülmektedir. Birincil enerji kaynakları içerisinde 2015 yılına göre katı yakıtlara olan bağımlılığı yaklaşık %54, ham petrol ve doğal gaza %90, toplamda %77,5 oranında dışa bağımlı olması, Türkiye'nin enerjide çok büyük oranda dışa bağımlı olduğunun göstergesi niteliğindedir (EUROSTAT).

Şekil 4. Türkiye’de Türlerine Göre Toplam Enerji Tüketimi (% toplam tüketim içinde)

Kaynak: EUROSTAT verileriyle derlenmiştir.

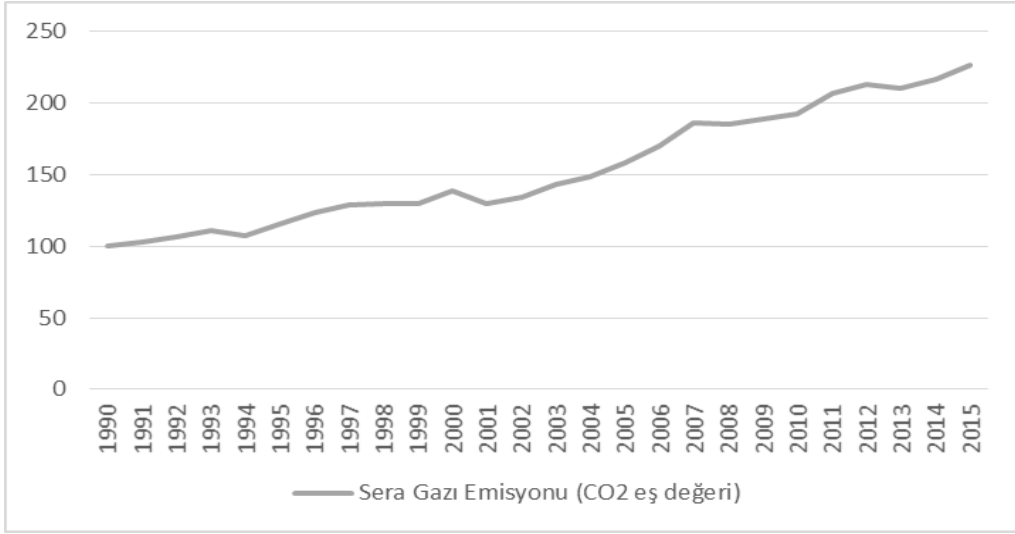
Şekil 4, Türkiye’deki türlere göre toplam enerji tüketimini göstermektedir. Zaman içerisinde ham petrol ve petrol ürünleri tüketiminde büyük ölçüde azalış görülürken, doğal gaz tüketiminde ise büyük ölçüde artış görülmektedir. Katı yakıt tüketimine bakıldığında tüketimin toplam enerji tüketimi içerisindeki payı 2015 yılı itibarıyla 1995 yılı seviyelerinde olduğu görülürken, yenilenebilir enerjinin toplam enerji tüketimi içerisindeki oranı 1990’lı yılların altında yer alarak 2015 yılı itibarıyla 2005 yılı seviyesinde olduğu görülmektedir.

Gültekin ve Örgün (1993), doğal gazın yanması sonucunda atmosfere kükürt gaz salınımları olmadığı için havayı kirletecek etki yaratmadığı, özellikle petrol kullanımına göre daha çevreci olduğunu ifade etmişlerdir.

EPA (2015), ise doğal gazın ana bileşeni olan metan gazında yanmanın tamamen oluşmadığı, taşınma ve sızıntı gibi durumlarda sera gazı salınımına neden olduğunu fakat enerji santrallerinde kullanımı sonucunda petrol ve kömüre göre daha az oranda karbondioksit ve nitrojen oksit açığa çıkardığını belirtmiştir. Çevresel açıdan Türkiye’nin ham petrol ve petrol ürünlerinin ve katı yakıtların kullanımında görülen azalışın yanında doğal gaz kullanımının artması olumlu bir gelişme olarak görülmektedir.

Şekil 5, Türkiye için sera gazı emisyonunun yıllar içerisindeki değişimini göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin sera gazı salınım değerleri yıllar itibariyle sürekli artan bir trend göstermektedir. Kömür ve petrol ürünleri gibi yüksek oranda sera gazı salınımına neden olan enerji türlerinin daha az kullanılmasına rağmen böyle bir trend içinde olmasının nedeninin tüketimde meydana gelen yüksek orandaki artış olduğu düşünülmektedir.

Şekil 5. Türkiye için Sera Gazı Emisyonu (CO₂ Eş Değeri)

Kaynak: EUROSTAT verileriyle derlenmiştir.

Sera gazı emisyonunda görülen bu artış, AB'nin belirlediği 2020 yılına kadar 1990 yılına kıyasla %20 oranında sera gazı emisyonunun azaltılması hedefleri içerisinde çok uzak bir yerde konumlanmaktadır. Tüketimin sera gazı emisyonunda yaratmış olduğu bu etki yenilenebilir ve nükleer enerji gibi alternatif enerji kaynaklarının kullanımıyla çözülebilecek olsa da kısa vadede çözülebilecek bir sorun olmadığı açıktır. Türkiye'nin 2015 yılı itibariyle %11,8 olan enerji tüketimindeki yenilenebilir enerjinin oranı 2013 yılı için AB'nin yenilenebilir enerjinin kullanım yüzdesiyle eşit bir değere sahiptir (EUROSTAT). Bu durum kuşkusuz tam üyelik yolunda önemli görünse de çerçevenin tümüne yetmemektedir.

4. Literatür

Enerji tüketimine ilişkin yapılan çalışmaların çoğu ekonomik büyüme ile olan ilişkisi bakımından incelenmiştir. Çalışmalarda elde edilen sonuçların kullanılan yöntemin biçimine, ülkelere ve ele alınan döneme göre farklılık gösterdiği görülmektedir.

Alanda yapılan ilk çalışmalardan birisi Rasche ve Tatom (1977) tarafından, enerjiyi üretim fonksiyonuna dâhil ederek ekonomik büyüme ve elektrik tüketimini ilişkilendirerek yapılmıştır. Bu

çalışmayı takiben, Kraft ve Kraft (1978) brüt enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi nedensellik ile açıklayan çalışmayı ortaya koyarak ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kraft ve Kraft (1978)'in bu çalışması, Akarca ve Long (1980) tarafından dışsal etkiler nedeniyle analizi etkileyecek bazı dönemlere ait verilerin analize dâhil edilmesi yönünden eleştirilmiş ve dışsal etkilerden arındırılmış yeni veri setiyle yaptıkları analize değişkenler arasında nedenselliğin bulunmadığını belirtmişlerdir.

Alanda yer alan diğer bir grup çalışmada ise GSMH ile Enerji Tüketimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Bunlardan birisi Yu ve Hwang (1984) tarafından yapılan çalışmadır. Yu ve Hwang, 1947-1979 dönemini kapsayan çalışmalarında Granger nedensellik analizini kullanarak ABD için GSMH ile enerji tüketimi arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade etmişlerdir.

Stern (1993), ABD için 1947-1990 yılları arasındaki emek ve sermayenin yer aldığı üretim fonksiyonuna enerjiyi dâhil ederek GSYH ile toplam enerji tüketimi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlamamıştır.

Altınay ve Karagöl (2005), Türkiye için 1950-2000 dönemini kapsayan çalışmalarında reel GSYH ve toplam elektrik tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiş, elektrik tüketiminden reel GSYH'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Karanfil (2008), Türkiye özelinde yaptığı çalışmasında 1970- 2005 yılları arasındaki reel GSYH ile enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi inceleyerek değişkenler arasında herhangi bir ilişkiye rastlamamıştır.

Ouedraogo (2013), 1980-2008 dönemini kapsayan 15 Afrika ülkesini içeren Batı Afrika Eyaletleri (ECOWAS) için yaptığı çalışmasında VECM ve Granger nedensellik analizi kullanarak kısa dönemde GSYH'den enerji tüketimine, uzun dönemde ise enerji tüketiminden GSYH'ya doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Saad ve Taleb (2018) çalışmasında konuya yeni bir bakış açısı getirmiş ve ekonomik büyüme ile yenilenebilir enerji arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Bu çalışmada Saad ve Taleb, 1990-2014 yıllarını kapsayan 12 Avrupa Birliği ülkesi için panel VECM, ECM ve Granger nedensellik analizi kullanarak yaptıkları çalışmalarında uzun dönem için ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji arasında çift yönlü, kısa dönem için ekonomik büyümeden yenilenebilir enerjiye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Tablo 1'de, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin farklı yöntemlerle test edildiği çalışmalar yer almaktadır.

Tablo 1. Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Ait Çalışmaların Literatür Özeti

Çalışma- nın Yılı	Yazar(lar)	Verilerin Yılı ve Kapsamı	Yöntem	Sonuç
2005	Altınay ve Karagöl	1950-2000, Türkiye	Dolado–Lütkepohl VAR, Granger Nedensellik Testi	ET→ EB
2006	Şengül ve Tuncer	1960- 2000, Türkiye	Toda - Yamamoto Arttırılmış VAR,	ET→ EB
2007	Jobert ve Karanfil	1960-2003, Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Analizi	EB - ET
2008	Kar ve Kınık	1975-2005, Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Testi ve VECM	ET→ EB
2009	Mucuk ve Uysal	1960-2006, Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Analizi	ET→ EB
2009	Soytaş ve Sarı	1960-2000, Türkiye	VAR ve Granger Nedensellik Analizi	EB - ET
2010	Sharma	1986-2005, 66 ülke ve Avrupa	Panel Veri Analizi	ET→ EB
2010	Noor ve Siddiqi	1971-2006	Panel Veri Analizi, ECM ve FMOLS	EB→ ET
2010	Pao ve Tsai	1971-2005, BRIC ülkeleri	Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme Testi, ECM ve VECM Granger Nedensellik Analizi	EB ↔ ET
2011	Hossain	1971-2007, 9 Yeni Sanayileşen Ülke	Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme Testi, ECM ve Granger Nedensellik Analizi	EB - ET
2012	Korkmaz ve Develi	1960-2009, Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Analizi	EB ↔ ET
2012	Pirlogea ve Cicea	1990-2010, İspanya, Romanya ve AB	Hsiao Granger Nedensellik Testi	AB için : EB - ET
2013	Uzun vd.	1980-2010, Türkiye	VECM, Johansen Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Testi	EB→ ET
2014	Erdoğan ve Gürbüz	1970-2009, Türkiye	Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Analizi	EB - ET

2014	Bayar	1961-2012, Türkiye	ARDL, ECM, Todo-Yamamoto Nedensellik Testi	EB ↔ ET
2014	Bölük ve Mert	1990-2008, AB16	Panel Veri Analizi	EB - ET
2015	Ergün ve Polat	1980-2010, OECD Ülkeleri	Panel Eşbütünleşme Testi, VECM	EB ↔ ET
2018	Aydın ve Bozdağ	1960-2014, Türkiye ve AB	Johansen Eşbütünleşme Testi, ECM ve Granger Nedensellik Analizi	ET → EB

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Not: EB: Ekonomik Büyüme, ET: Enerji Tüketimi, VECM: Vektör Hata Düzeltme Modeli, ECM: Hata Düzeltme Modeli, VAR: Vektör Otoregresif Model, FMOLS: Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler, ARDL: Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli, ↔ çift yönlü nedensellik ilişkisi, →: tek yönlü nedensellik ilişkisi, -: nedensellik ilişkisinin olmadığı durumu ifade etmektedir.

5. Metodoloji

Granger nedensellik testi bir çok akademik disiplinin ampirik çalışmalarında oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Rastsal bir X değişkeninin geçmişi, diğer bir rastsal Y değişkeninin geleceğine ilişkin daha iyi bir tahmin imkanı sağlıyorsa, X değişkeni Y değişkeninin Granger nedenidir biçiminde tanımlanmaktadır (Atukeren, 2011, ss:137-138). Aralarında bir ilişki olup olmadığı sorgulanan değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını ortaya koymak ve ilişkinin varlığı durumunda da söz konusu ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla aşağıda yer alan eşitlikle test edilir (Uzunöz ve Akçay, 2012, s:8).

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \lambda_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \alpha_i X_{t-i} + \mu_{1t} \quad (1)$$

$$X_t = \sum_{i=1}^m \sigma_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \theta_i Y_{t-i} + \mu_{2t} \quad (2)$$

Eşitlikte yer alan $\lambda_i, \alpha_i, \sigma_i, \theta_i$ gecikme katsayılarını, μ_{1t} ve μ_{2t} korelasyonsuz beyaz süreçleri ve m bütün değişkenler için ortak gecikme derecesini göstermektedir. Granger (1969)'ün eşitliğine göre X_t 'nin hem kendi geçmiş değerleri hem de Y_t 'nin geçmiş değerleri ile ilişkili olduğu; Y_t 'nin de aynı biçimde kendi geçmiş değerleri ve X_t 'nin geçmiş değerleriyle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Granger nedensellik testi uygulanırken değişkenlerin durağanlık şartı aranmaktadır. Durağan olmayan serilerin farkı alınarak durağanlık şartının sağlanması gerekmektedir. Bunun yanı sıra

Granger nedensellik testi gecikme sayısına oldukça duyarlıdır. Gecikme sayısına olan duyarlılığı sebebiyle de uygun gecikme sayısının belirlenmesi doğru sonuca ulaşılması açısından önemlidir.

Granger nedensellik testinin Granger (1988) tarafından geliştirilmesiyle durağan olmayan seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi de mümkün olmaktadır. Durağan olmayan serilerin analizi için serilerin aynı dereceden bütünlük olması ve seriler arasında eşbütünlük ilişkisinin olması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, Toda-Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen yöntemle serilerin aynı dereceden bütünlük olma şartı aranmazken aynı zamanda bu seriler arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığına da ihtiyaç duyulmamaktadır (Çalışkan, Karabacak ve Meçik, 2017, s.50).

Toda-Yamamoto testi VAR modeline dayanmaktadır. VAR modelinin optimal gecikme uzunluğu (k) ve serilerin en büyük durağanlık derecesi (d_{max}) belirlendikten sonra ($k+d_{max}$) boyutunda VAR modeli tahmin edilir ve model aşağıdaki gibi tanımlanır.

$$Y_t = \varpi + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \delta_{1i} X_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \theta_{1i} Y_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (3)$$

$$X_t = \partial + \sum_{i=1}^k \alpha_{2i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{2i} Y_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \delta_{2i} X_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \theta_{2i} Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (4)$$

Eşitlikte yer alan k uygun gecikme uzunluğunu, d_{max} bütünlük derecelerinin en büyüğünü göstermektedir. Hata terimleri olan ε_{1t} ve ε_{2t} sıfır ortalama ve sabit kovaryans matrisine sahip olduğu varsayılır. Değişkenler arasındaki nedenselliğin varlığı $H_0 : \alpha_{1i} = 0$ ve $H_0 : \alpha_{2i} = 0$ hipotezleri vasıtasıyla düzeltilmiş WALT test istatistiği kullanarak sınanır ve hesaplanan test istatistiği tablo değerinden büyük olması durumunda hipotezler reddedilir (Gazel, 2017: ss:291-292).

Toda-Yamamoto testi uygulanmadan önce herhangi bir ön test yapma koşulu bulunmamaktadır fakat maksimum bütünlük derecesinin elde edilebilmesi için analiz öncesinde birim kök testleri uygulanmalıdır. Testin ikinci aşaması uygun gecikme sayısının belirlenmesinden oluşmaktadır. Ancak bilgi kriterlerinin önerdiği uygun gecikme sayıları genellikle VAR modelinin istikrar koşullunu sağlaması, değişen varyansın ve otokorelasyonun giderilmesi için yeterli değildir. Bunun için bilgi kriterleri ve tanılayıcı testler yardımıyla uygun gecikme sayısı belirlenmelidir. Son olarak Toda-Yamamoto testinin uygulanabilmesi için serilerin maksimum bütünlük derecesi (d_{max}), modelin optimal gecikme sayısını (k) geçmemelidir (Çalışkan, Karabacak ve Meçik, 2017, ss.50-52).

6. Yöntem ve Veriler

Çalışmada AB ve Türkiye'ye için 1986-2016 yılları arasındaki ekonomik büyüme, petrol, doğal gaz ve kömür değişkenleri kullanılmıştır. Bu bağlamda enerji türleri bakımından petrol tüketiminin milyon ton cinsinden değeri, doğal gaz tüketiminin milyon ton petrol cinsinden değeri ve kömür

tüketiminin milyon ton petrol cinsinden değeri, ekonomik büyüme göstergesi olarak da yıllık bazda büyüme oranı seçilmiştir. AB'ye ilişkin veriler, söz konusu yıllar için birliğin toplamı biçiminde analize dâhil edilmiştir.

Analiz içerisinde petrol tüketimi değişkeni "PT", kömür tüketimi değişkeni "KT", doğalgaz tüketimi değişkeni "DT" ve ekonomik büyüme değişkeni "EB" olarak gösterilmiştir. Ekonomik büyümeye ait veriler Dünya Bankası (World Development Indicators) veri tabanından, enerji tüketimine ait veriler ise British Petroleum (BP Statistical Review of World Energy June 2017) veri tabanından derlenmiştir.

Analizde öncelikle değişkenlerin birim kök testleri yapılmış ardından, değişkenler arasındaki olası bir yüksek çoklu bağlantı sorunu olup olmadığını görmek için korelasyon matrisine bakılmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testinin ilk aşaması olarak yapılan birim kök testi sonucuna göre maksimum bütünleşme derecesi belirlenmiş, ikinci aşamada VAR modeli için optimal gecikme sayısı bilgi kriterleri ve tanımlayıcı testler yardımıyla belirlenerek değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir.

7. Ampirik Test ve Bulgular

Analize dâhil edilen değişkenlerin öncelikle düzey değerlerinde durağan olup olmadıklarına, düzey değerinde durağan olmayan seriler görülürse birinci farkları alınarak durağanlık koşulunu sağlayıp sağlamadığına bakılmıştır. Tablo 2 ve Tablo 3, sırasıyla AB ve Türkiye için, analizde kullanılacak olan değişkenlerin Augmented Dickey-Fuller(ADF) birim kök testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 2. Augmented Dickey-Fuller(ADF) Birim Kök Testi Sonuçları (AB)

<i>Değişkenler</i>	<i>Düzyey Değerleri</i>	<i>Birinci Fark Değerleri</i>
EB	-3.711080***	-
PT	-2.393752	-3.192796**
KT	-1.422037	-3.816721***
DT	-1.769839	-5.849282***

***%1, **%5 anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3. Augmented Dickey-Fuller(ADF) Birim Kök Testi Sonuçları (Türkiye)

<i>Değişkenler</i>	<i>Düzye Değerleri</i>	<i>Birinci Fark Değerleri</i>
EB	-5.729833***	-
PT	-0.408951	-2.691498*
KT	0.499460	-7.658900***
DT	0.049980	-3.911216***

***%1, **%10 anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 2 ve Tablo 3’de görüldüğü Türkiye’nin ve AB’nin ekonomik büyüme değişkeni (EB) düzeyde durağanken petrol tüketimi (PT), kömür tüketimi (KT) ve doğal gaz tüketimine (DT) ait veriler düzeyde durağan olma koşulunu sağlayamadıkları için birinci farkları alındığında durağan oldukları görülmektedir.

Tablo 4 ve Tablo 5, AB ve Türkiye için kullanılacak bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait korelasyon matrisini göstermektedir. Tabloya göre AB için doğal gaz tüketimi ile kömür tüketimi arasında, Türkiye için doğal gaz tüketimi ile petrol ve kömür tüketimi arasında yüksek düzeyde çoklu doğrusal bağlantı görülmektedir. Bu durumda değişkenlerin aynı anda analize dâhil edilmesinin güvenilir sonuçlar vermeyebileceği düşüncesiyle bağımsız değişkenler olan petrol tüketimi, doğal gaz tüketimi ve kömür tüketimi, bağımlı değişken olan ekonomik büyüme ile ayrı ayrı analiz edilecektir.

Tablo 4. AB’ye İlişkin Verilerin Korelasyon Matrisi

	<i>EB</i>	<i>PT</i>	<i>KT</i>	<i>DT</i>
EB	1	0.204	0.405	-0.248
PT	0.204	1	0.04	0.42
KT	0.405	0.04	1	-0.783
DT	-0.2482	0.425	-0.783	1

Tablo 5. Türkiye'ye İlişkin Verilerin Korelasyon Matrisi

	<i>EB</i>	<i>PT</i>	<i>KT</i>	<i>DT</i>
<i>EB</i>	1	0.04	0.07	0.09
<i>PT</i>	0.04	1	0.84	0.83
<i>KT</i>	0.07	0.84	1	0.96
<i>DT</i>	0.09	0.83	0.96	1

Verilere ait bilgiler çerçevesinde analizde, aşağıda yer alan modeller kullanılacaktır.

$$EB_{it} = \beta_0 + \beta_1 PT_{it} + e_{it} \quad (5)$$

$$EB_{it} = \beta_0 + \beta_1 DT_{it} + e_{it} \quad (6)$$

$$EB_{it} = \beta_0 + \beta_1 KT_{it} + e_{it} \quad (7)$$

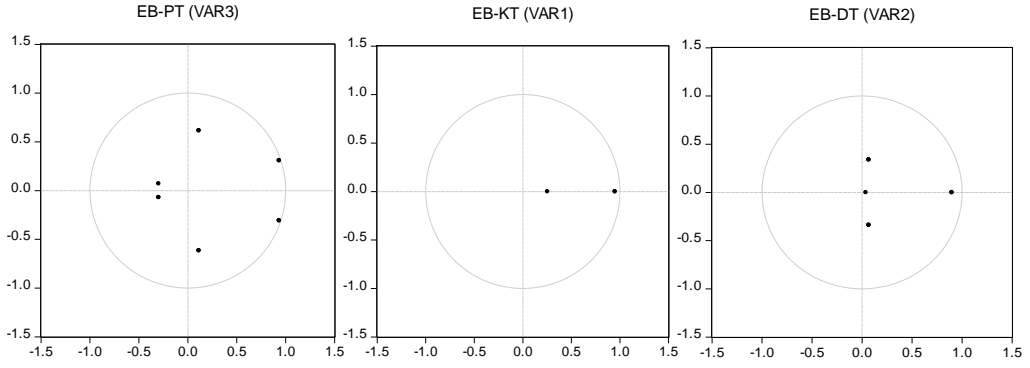
Modeller içerisinde bağımlı değişken olarak yer alan EB ekonomik büyümeyi, bağımlı değişkenlerden (5) numaralı denklemde yer alan PT petrol tüketimini, (6) numaralı denklemde yer alan DT doğalgaz tüketimini, (7) numaralı denklemde yer alan KT kömür tüketimini, β_0 sabit terimi ve e_{it} hata terimini göstermektedir. Kurulan bu modeller AB ve Türkiye için ayrı ayrı analiz edilerek sonuçları karşılaştırılacaktır.

Tablo 2 ve Tablo 3'de görüldüğü gibi bağımlı değişken olan EB düzeyde durağan haldeyken, bağımsız değişkenleri oluşturan petrol, doğalgaz ve kömür tüketimi bileşenleri birinci farkları alındığında durağan hale gelmektedir.

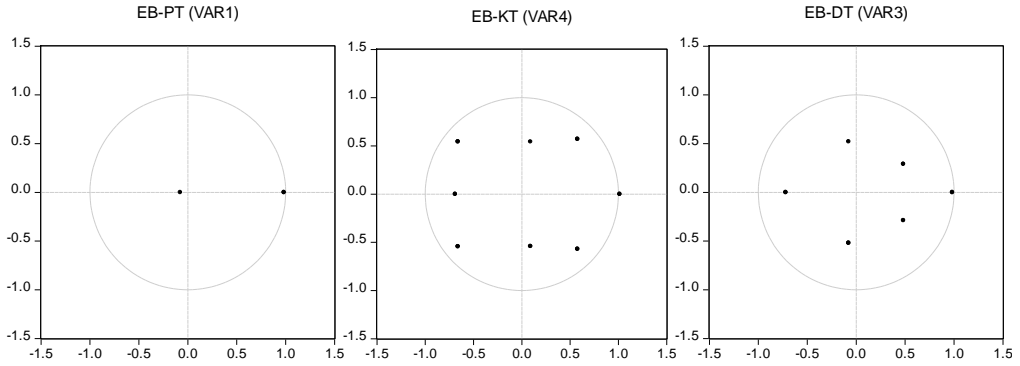
Toda-Yamamoto testinin ilk aşaması maksimum bütünleşme derecesinin belirlenmesinden oluşmaktadır. Tablo 2 ve Tablo 3'de yer alan ADF Birim Kök Testine göre durağan olmayan bütün seriler birinci farklarında durağanlaşmaktadır. Bu sonuca göre, hem AB hem de Türkiye için maksimum bütünleşme derecesi (d_{max}) 1 olarak görülmektedir.

İkinci aşamada VAR modeli için optimal gecikme sayısı belirlenmelidir. Şekil 6 ve Şekil 7, sırasıyla AB ve Türkiye için uygun gecikme uzunluklarına göre oluşturulmuş AR Karakteristik Polinomunun Ters Köklerinin grafiklerini, Tablo 6 ve Tablo 7 Otokolerasyon LM Testi sonuçlarını, Tablo 8 ve Tablo 9 White Değişen Varyans testinin sonuçlarını göstermektedir.

Şekil 6. AB için AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

Şekil 7. Türkiye için AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

Tablo 6. Otokolerasyon LM Testi Sonuçları (AB)

<i>Model</i>	<i>Gecikme</i>	<i>LM İstatistiği</i>	<i>Olasılık</i>
EB-PT (VAR3)	1	2.998577	0.5581
	2	2.187903	0.7012
	3	1.912151	0.7519
EB-KT (VAR1)	1	3.614611	0.4607
	2	2.733569	0.6034
	3	3.923085	0.4165
EB-DT(VAR2)	1	2.998577	0.5581
	2	2.187903	0.7012
	3	1.912151	0.7519

Tablo 7. Otokolerasyon LM Testi Sonuçları (Türkiye)

<i>Model</i>	<i>Gecikme</i>	<i>LM İstatistiği</i>	<i>Olasılık</i>
EB-PT (VAR1)	1	5.176354	0.2697
	2	2.756067	0.5994
	3	2.503905	0.6439
EB-KT (VAR4)	1	3.018496	0.5547
	2	3.105559	0.5403
	3	1.507728	0.8253
EB-DT(VAR3)	1	4.945516	0.2929
	2	0.913227	0.9227
	3	1.742910	0.7829

Tablo 8. White Değişen Varyans Testinin Sonuçları (AB)

<i>Model</i>	<i>Ki-Kare</i>	<i>Serbestlik Derecesi</i>	<i>Olasılık</i>
EB-PT (VAR3)	46.37028	36	0.1154
EB-KT (VAR1)	16.13153	12	0.1853
EB-DT(VAR2)	35.19122	24	0.0656

Tablo 9. White Değişen Varyans Testinin Sonuçları (Türkiye)

<i>Model</i>	<i>Ki-Kare</i>	<i>Serbestlik Derecesi</i>	<i>Olasılık</i>
EB-PT (VAR1)	13.62512	12	0.3253
EB-KT (VAR4)	49.48866	48	0.4136
EB-DT(VAR3)	45.57591	36	0.1316

Bilgi kriterleri ve tanılayıcı testlerin yardımıyla, AB özelinde ekonomik büyüme-petrol tüketimi için 3, ekonomik büyüme-kömür tüketimi için 1, ekonomik büyüme-doğalgaz tüketimi için 2 gecikme uzunluğu belirlenirken; Türkiye için ekonomik büyüme-petrol tüketimi için 1, ekonomik büyüme-kömür tüketimi için 4, ekonomik büyüme-doğalgaz tüketimi için 3 gecikme uzunluğu

belirlenmiştir. Belirlenen gecikme uzunlukları çerçevesinde hem AB hem de Türkiye için bütün değişkenlerin AR polinomunun ters kökleri birim çember içindedir ve otokolerasyon ya da değişen varyans problemi taşımamaktadır.

Tablo 10 ve Tablo 11, yukarıda belirlenen gecikme uzunluklarına değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesi ($d_{max}=1$) eklenerek analiz edilmiş Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 10. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonucu (AB)

<i>Model</i>	$k+d_{max}$	<i>Olasılık Değeri ve İşareti</i>	<i>Nedenselliğin Yönü</i>
EB-PT	3+1 = 4	0.7571	PT→EB
PT-EB		0.0235	
EB-KT	1+1 = 2	0.6387	EB-KT
KT-EB		0.5314	
EB-DT	2+1= 3	0.3746	EB-DT
DT-EB		0.8074	

Tablo 10'a göre AB için petrol tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanırken, ekonomik büyümenin doğalgaz ve kömür tüketimi ile aralarında herhangi bir nedenselliğe rastlanamamıştır.

Tablo 11.Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonucu (Türkiye)

<i>Model</i>	$k+d_{max}$	<i>Olasılık Değeri ve İşareti</i>	<i>Nedenselliğin Yönü</i>
EB-PT	1+1= 2	0.2539	EB-PT
PT-EB		0.1315	
EB-KT	4+1= 5	0.5315	EB-KT
KT-EB		0.8661	
EB-DT	3+1= 4	0.8589	DT→EB
DT-EB		0.0552	

Tablo 11'e göre Türkiye için doğalgaz tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanırken, ekonomik büyümenin petrol ve kömür tüketimi ile aralarında herhangi bir nedenselliğe rastlanamamıştır.

8. Sonuç

AB, enerji politikalarıyla belirlediği hedeflerine somut adımlarla devam etmektedir. Bu adımlar içerisinde sera gazı emisyonuna ilişkin elde ettiği başarılı sonuçlar en öne çıkan olurken, yenilenebi-

lir enerji açısından daha yavaş bir ivmeyle hareket etse de uzun vadede koyduğu hedeflerin mevcut hedeflerin de ötesinde bir başarıya işaret ettiği görülmektedir.

Gelişmiş dünyanın nükleer santral kullanımından gittikçe uzaklaşmasına ilişkin düşünce çerçevesinde, AB'nin yenilenebilir enerji kullanımının özellikle nükleer enerji kullanımının yerine geçmesi yönünde yaptığı çalışmaların temelinde bünyesinde barındırdığı ülkelerin sanayisindeki gelişmişliklerinin sağladığı ekonomik rahatlık olduğu düşünülmektedir.

Türkiye'nin benimsediği politikalar ise büyüme öncelikleri doğrultusunda enerji tercihlerini şekillendirmektedir. Enerjiye büyük oranda dışa bağlı olmasının yanında hızla artan nüfus ve enerji tüketimi, enerji tercihinde de AB'den farklılaşmasının nedeni olarak görülmektedir. Bu bağlamda yenilenebilir enerji yatırımları, nükleer enerjiye yapılması planlanan yatırımların gölgesinde kalmaktadır. Yine de yenilenebilir enerjinin mevcut durumu açısından AB'nin geneline bakıldığında çok gerilerde kalmadığı görülmüştür.

Türkiye, aslında bütün ülkelerin farklı zamanlarda yaptığı gibi, enerji tüketimini kömür ve petrolden ayırıştırarak doğal gazı doğru yöneltmiş, fakat bu durum enerjideki dışa bağımlılık konusunda bağımlılığın çeşitlendirilmesi dışında bir kazanım sağlamamıştır. Dahası, doğal gazı geçişle beraber sera gazı emisyonunda olumlu bir gelişme gösterememiş, aksine artan tüketimle birlikte çok ciddi oranlarda artan bir seyir göstermiştir.

Bu görünüm temelinde, *"AB ve Türkiye'de tüketilen enerji türlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi nedir?"* sorusunun cevabını aradığımız çalışmanın ampirik analizinden elde edilen bulgular, AB için kömür ve doğalgaz tüketimi ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olmadığını gösterirken, petrol tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliği göstermektedir. Büyüme Hipotezi olarak adlandırılan nedensellik ilişkisinin sonucuna göre petrol özelindeki tasarruf politikalarının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yapacağı söylenebilir. Bunun yanı sıra petrol tüketiminde meydana gelen artışların ekonomik büyümeyi de arttırabileceği, ekonomik büyümeyi sağlayacak olan yapının petrole dayandığı biçiminde yorumlanabilir.

Türkiye için yapılan analizin sonuçları doğalgaz tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliği gösterirken, petrol ve kömür tüketiminin ekonomik büyüme ile herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını göstermektedir. Türkiye özelinde yapılan analizin sonucunda görülen nedensellik ilişkisi, AB özelinde varılan sonuç gibi, Büyüme Hipotezi olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda doğalgaz üzerinde uygulanacak olan tasarruf politikaları ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilere neden olabilecektir. Yine doğalgaz tüketimindeki artışların ekonomik büyümeyi de arttırabileceği sonucu Türkiye'de ekonomik büyümeyi sağlayıcı yapının doğalgaza dayandığını düşündürmektedir.

Gerek AB'nin petrol tüketimine gerekse Türkiye'nin doğalgaz tüketimine dayalı büyüme sonucu, enerjide bağımlılık sorununu işaret etmektedir. AB ve Türkiye, bu çerçevede görülen enerji bağımlılığı problemini çözebilecek politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Bu politikaları geliştirirken

yenilenebilir enerjiye yatırım yapmak özellikle Türkiye açısından bağımlılık sorununa çözüm oluşturabileceken, 2011 yılındaki sera gazı emisyonu değeriyle AB içerisindeki en yüksek değere sahip 5. ülke konumundaki olumsuz görünümünü düzeltebilir ve AB'nin "20-20-20 Hedefleri" olarak belirlendiği hedefler açısından tam üyelik yolunda önemli adımlar atmasını sağlayabilir.

Kaynaklar

- AB 2020 (2010).** *Europe 2020: A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth.* European Commission, Brussels.
- ABYKP (1989).** Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı. *Kalkınma Bakanlığı.*
- Akarca, A. T. & Long, T. V. (1980).** On the relationship between energy and GNP: a reexamination. *The Journal of Energy and Development*, 326-331.
- Akbaş, G. ve Apar, A. (2010).** Avrupa 2020 Stratejisi: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme için Avrupa Stratejisi Özet Bilgi Notu. *Avrupa Birliği Genel Sekreterliği.*
- Altınay, G. & Karagol, E. (2004).** Structural break, unit root, and the causality between energy consumption and GDP in Turkey. *Energy Economics*, 26(6), 985-994.
- Altınay, G. & Karagol, E. (2005).** Electricity consumption and economic growth: Evidence from Turkey. *Energy Economics*, 27(6), 849-856.
- Atukeren, E. (2011).** Granger-Nedensellik Sınamalarına Yeni Yaklaşımlar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25, 137-153.
- Aydın, B. & Bozdağ, A. (2018).** Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Avrupa Birliği ve Türkiye Örneği, *International Journal of Academic Value Studies*, Vol: , Issue: pp:70-80.
- Banks, J.P ve Massy, K. (2012).** Nuclear Power in Developing Countries? Let's Talk about It. <https://www.brookings.edu/opinions/nuclear-power-in-developing-countries-lets-talk-about-it/> [Erişim: 23.05.2018].
- Bayar, Y. (2014).** Türkiye'de Birincil Enerji Kullanımı ve Ekonomik Büyüme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2).
- Bölük, G., & Mert, M. (2014).** Fossil & renewable energy consumption, GHGs (greenhouse gases) and economic growth: Evidence from a panel of EU (European Union) countries. *Energy*, 74, 439-446.
- BP, Statistical Review of World Energy, June 2017.**
<https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/excel/energy-economics/statistical-review-2017/bp-statistical-review-of-world-energy-2017-underpinning-data.xlsx>
[Erişim: 18.09.2017].

- Çalışkan, Ş., Karabacak, M. & Meçik, O. (2017).** Türkiye Ekonomisinde Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Yaklaşımı. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, KOSBED 33 (1), 45-56.
- EEA Report (2017).** *Renewable energy in Europe- 2017 Update Recent growth and knock-on effects*. European Environment Agency Report No: 23/2017.
- EPA (2015).** United States Environmental Protection Agency.
<http://www.epa.gov/cleanenergy/energy-and-you/affect/natural-gas.html> [Erişim: 05.05.2015].
- Erdoğan, S., & Gürbüz, S. (2014).** Türkiye'de Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırımlı Zaman Serisi Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 79-87.
- Ergün, S., & Polat, M. A. (2015).** OECD Ülkelerinde Co2 Emisyonu, Elektrik Tüketimi Ve Büyüme İlişkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (45), 115.
- ETKB (2006).** *2006 Yılı Enerji Ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Faaliyet Raporu*. Türkiye Cumhuriyeti Enerji Ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Ankara.
- ETKB (2014).** Nükleer Santraller Ve Ülkemizde Kurulacak Nükleer Santrale İlişkin Bilgiler. *Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Nükleer Enerji Proje Uygulama Dairesi Başkanlığı*. Yayın No:1.
- ETKB (2018).** *Enerji Ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Nükleer Santral Bilgilendirme Kitapçığı*. Türkiye Cumhuriyeti Enerji Ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Ankara
- EU (2017).** European Parliament Report: On the proposal for a directive of the European Parliament and of the Council on the promotion of the use of energy from renewable sources (recast) (COM(2016)0767 – C8 0500/2016 – 2016/0382(COD)). Committee on Industry, Research and Energy, A8-0392/2017.
- EU (2018).** 2020 Climate & Energy Package.
https://ec.europa.eu/clima/policies/strategies/2020_en . [Erişim: 23.05.2018].
- EUROSTAT.** Muhtelif yıllar veri setleri.
- NES (2018).** Nuclear Energy Statistics. EUROSTAT. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Nuclear_energy_statistics. [Erişim: 23.05.2018].
- Gazel, S. (2017).** BİST Sınai Endeksi İle Çeşitli Metaller Arasındaki İlişki: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi.
Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(52), 287-299.
- Granger, Clive W. J. (1969).** Investigating Causal Relation by Econometric and Cross-Sectional Method. *Econometrica*, 37, 424–438.

- Granger, Clive W. J. (1988).** Some Recent Developments in the Concept of Causality. *Journal of Econometrics*, 39, 199-211.
- Gururaja, J. (2003).** Energy For Sustainable Development: Review of national and international energy policies. *Natural Resources Forum*. 27 pp.53-67.
- Gültekin, A.H. & Örgün, Y. (1993).** Doğal Gaz ve Çevre, *Ekoloji Çevre Dergisi*, Sayı: 9, 37 - 41, Ekim-Kasım-Aralık 1993.
- Hossain, M. S. (2011).** Panel estimation for CO2 emissions, energy consumption, economic growth, trade openness and urbanization of newly industrialized countries. *Energy Policy*, 39(11), 6991-6999.
- IKV (2014).** Avrupa 2020 Stratejisi. *İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları* Yayın No: 269.
- Jobert, T., & Karanfil, F. (2007).** Sectoral energy consumption by source and economic growth in Turkey. *Energy Policy*, 35(11), 5447-5456.
- Kar, M., & Kınık, E. (2008).** Türkiye’de elektrik tüketimi çeşitleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ekonometrik bir analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 333-353.
- Karanfil, F. (2008).** “Energy Consumption and Economic Growth Revisited: Does The Size of Unrecorded Economy Matter?”, *Energy Policy*, 36 (8), 3029– 3035.
- Kesbiç, C. Y., & Şimşek, H. (2011).** Avrupa Birliği Ortak Enerji Politikası. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(5).
- Korkmaz, Ö., & Develi, A. (2012).** Türkiye’de Birincil Enerji Kullanımı, Üretimi Ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) Arasındaki İlişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 1-25.
- Kraft, J., & Kraft, A. (1978).** On the relationship between energy and GNP. *The Journal of Energy and Development*, 401-403.
- Mucuk, M., & Uysal, D. (2009).** Türkiye ekonomisinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme. *Maliye Dergisi*, 157, 105-115.
- Naser, H. (2015).** Can nuclear energy stimulates economic growth? Evidence from highly industrialised countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(1), 164.
- Noor, S., & Siddiqi, M. W. (2010).** Energy consumption and economic growth in South Asian countries: a co-integrated panel analysis. *International Journal of Human and Social Sciences*, 5(14), 921-926.
- OBYPK (2013).** Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı. *Kalkınma Bakanlığı*.
- Ouedraogo, N. S. (2013).** Energy consumption and economic growth: Evidence from the economic community of West African States (ECOWAS). *Energy economics*, 36, 637-647.

- Pao, H. T., & Tsai, C. M. (2010).** CO2 emissions, energy consumption and economic growth in BRIC countries. *Energy policy*, 38(12), 7850-7860.
- Pirlogea, C., & Cicea, C. (2012).** Econometric perspective of the energy consumption and economic growth relation in European Union. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16(8), 5718-5726.
- Rasche, R. H., & Tatom, J. A. (1977).** Energy resources and potential GNP. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, (Jun), 10-24.
- Saad, W., & Taleb, A. (2018).** The causal relationship between renewable energy consumption and economic growth: Evidence from Europe. *Clean Technologies and Environmental Policy*, 1-10.
- Sharma, S. S. (2010).** The relationship between energy and economic growth: Empirical evidence from 66 countries. *Applied energy*, 87(11), 3565-3574.
- Souhila, C., & Kourbali, B. (2012).** Energy consumption and economic growth in Algeria: Cointegration and causality analysis. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 2(4), 238-249.
- Soytas, U., & Sari, R. (2009).** Energy consumption, economic growth, and carbon emissions: challenges faced by an EU candidate member. *Ecological economics*, 68(6), 1667-1675.
- Stern, D. I. (1993).** Energy and economic growth in the USA: A multivariate approach. *Energy economics*, 15(2), 137-150
- Stigson, B. (1999).** Sustainable development for industry and society. *Building Research and Information* 27(6), pp.424-430.
- Şengül, S., & Tuncer, İ. (2006).** Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme: 1960-2000. *İktisat İşletme ve Finans*, 21(242), 69-80.
- Toda, Hiro Y. and Taku Yamamoto (1995).** Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. 66, 225–250.
- Uzun, A., Emsen, Ö. S., Yalçıkaya, Ö., & Hüseyini, İ. (2013).** Toplam elektrik üretimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1980-2010). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 327-344.
- Uzunöz, M., Akçay, Y. (2012).** Türkiye’de büyüme ve enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisi: 1970-2000, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3(2):001-016.
- World Development Indicators, 2017.**
<http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators> .
[Erişim: 18.09.2017].

- WNA (2018).** World Nuclear Association <http://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles.aspx>. [Erişim: 23.05.2018].
- Yorkan, A. (2009).** Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri. *Bilge Strateji*, 1(1), 24-39.
- Yu, Eden S. H. & Hwang, B. K. (1984).** The relationship between energy and GNP: Further results. *Energy Economics*, 6(3), 186-190.

Aile Uyum Ölçeği'nin Türkçe Formunun Psikometrik Özellikleri

Müge DUMAN KULA, Halil EKŞİ, İbrahim DEMİRCİ*

Aile Uyum Ölçeği'nin Türkçe Formunun Psikometrik Özellikleri

The Psychometric Properties of the Turkish form of Family Harmony Scale

Özet

Abstract

Bu çalışmanın amacı Aile Uyum Ölçeği'nin kısa formunu Türkçeye uyarlamak ve ölçeğin psikometrik özelliklerini incelemektir. Çalışma grubunda 483 katılımcı bulunmaktadır. Doğrulayıcı faktör analizinde tek boyutlu yapı iyi uyum göstermiştir. Madde faktör yükleri .70 ile .89 arasında değişiklik göstermektedir. İç tutarlılık güvenirlik katsayısı .91 bulunmuştur. Aile Uyum Ölçeği'nin madde toplam korelasyon katsayıları .68 ile .84 arasında değişmektedir. Aile Uyum Ölçeği'nin yaşam doyumu ve öznel mutluluk ile gösterdiği pozitif ilişkiye göre ölçeğin kabul edilmiş ölçüt bağımlı geçerliğe sahip olduğu söylenebilir. Araştırmanın sonuçları doğrultusunda Aile Uyum Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik özellikleri ölçeğin Türkiye'de yapılacak bilimsel çalışmalarda kullanılabilirliğini göstermektedir.

The purpose of this study was to adapt the short form of the Family Harmony Scale to Turkish and examined the psychometric properties of the scale. The study group consists of 483 participants. In the confirmatory factor analysis, the one-dimensional model fitted the data acceptable. Factor loadings of the items ranged between .70 and .89. The internal consistency reliability coefficient of the scale was .91. The item total score correlation coefficients of the scale were found to range between .68 and .84. Positive correlations between the Family Harmony Scale and life satisfaction and subjective happiness showed that the criterion-validity of the scale was acceptable. The validity and reliability characteristics of the Turkish version of the Family Harmony Scale indicate that it can be used in scientific research conducted in Turkey.

Anahtar Kelimeler: Aile Uyum, Doğrulayıcı Faktör Analizi, Geçerlilik, Güvenirlik

Key Words: Family Harmony, Confirmatory Factor Analysis, Validity, Reliability

1. Giriş

Aile toplumun en küçük yapı taşıdır. Bu sebeple toplumda herhangi bir ortamda karşılaşılan çocuk, genç veya yaşlı bir bireye "Aile ne demek?" diye sorulduğunda yanıt almamak gibi bir durum söz konusu değildir. Herkesin aile ile ilgili söyleyebileceği, betimleyeceği şeyler vardır. Fakat

* Müge DUMAN KULA, Yük.Lis.Öğr., Marmara Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, muggeduman92@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0003-2955-4771, Halil EKŞİ; Prof.Dr., Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, h.eksi70@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0001-7520-4559; İbrahim DEMİRCİ, Dr.Öğr.Üyesi., Sinop Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ibrahimdemircipdr@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-4143-3916

toplumların zaman içinde değişimlere uğraması ve kültürlerarası farklılıklar ailenin evrensel anlamda tanımının yapılmasına da engel olmuştur. Toplumlar için bu derece öneme sahip olan ailenin en değerli öznelerinden birisi ise yakın, benzer, iş birliği ve karşılıklı ilişkilerinde vurgulandığı aile uyumudur. Bunun kişilerin zihinsel sağlıkları ve toplumların refahı için gerekli olduğu düşünülmektedir (İp, 2003; Kavikondala ve ark. 2015). Ailedeki uyum ya da uyumsuzluk, her üyeyi kişisel olarak ilgilendirdiğinden toplumsal huzurun sağlanması için üyelerin bireysel çabası önem taşımaktadır.

Toplumsal sistem için önemli yapıda olan aile, bu sistemin özelliklerini yansıtmaya ve aileyi oluşturan bireylere bunu aktarma görevine sahiptir. Bu bağlamda Türk kültüründe aile kurumu oldukça önemlidir. Yaşanan değişimlere rağmen aile gücünü korumaktadır. Eski Türklerde aile kavramı bugünkünden pek farklı değildir. Aileye verilen önem ve ailenin fonksiyonları dönemin toplumsal yapısına bağlı olarak şekillenmesine rağmen İslamiyet ile birlikte aile yapısında ve ahlak sisteminde değişimler olmuştur. İslam kültürü, aile üyelerinin birbirine karşı hak ve yükümlülüklerini yeniden belirlemiştir. Türk aile yapısının oluşumunda İslamiyet'in yanında gelenekler, toprak sistemi, coğrafi koşullar ve yönetim sistemi gibi faktörlerin de etkisi bulunmaktadır (Doğan, 2009). Türk aile yapısında modernleşme süreci ise Cumhuriyetin ilanı sonrasında medeni kanunda yapılan değişikliklerle kadın ve erkeğin haklarının korunması ve rollerin değişimiyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Çelik, 2000).

Kültürler bireyci ve toplulukçu olarak ayrıldıklarından (Markus ve Kitiyama, 1991) bu yapının parçası olan aile yapıları ve ilişkileri de ona göre değişiklik göstermektedir (Yıldırım, 2013). Bu değişiklikler Doğu ve Batı kültürünün hâkim olduğu ailelerin farklı yapılarda olmasına sebep olmuştur. Aile kurmanın ilk adımı olan evliliğin başlangıç aşaması eş seçme sürecinden evliliğin sona ermesine kadar olan tüm süreci kültürel farklılıklar etkilemektedir. Doğu kültüründe eş seçimini aile ve akrabalar etkileyerek eş adayının ailenin onayından geçmesi ve aile için gerekli kriterlere sahip olması önemlidir. Batı kültüründe ise kişinin kendi kararı ve kriterleriyle eşini seçmesi, bağımsızlık ve olgunluğun işaretidir (Peseschian, 1999). Buradan da anlaşılacağı üzere bireyciliğin hâkim olduğu batı kültürüne sahip aile de "ben" bilinci gelişmiştir. Bireyler ilgilerini kendilerine yönelttiklerinden sağlıklı aile kurmaları zorlaşmakta ve aile hayatı için öldürücü virüs niteliği taşıyan kişinin kendisini mükemmel görmesi, hatalarını kabul etmemesi, affetmemesi ve özür dilememesi gibi davranışların yaşanılması kaçınılmaz hale gelmektedir (Çayıroğlu, 2016). Toplulukçu kültürde ise "biz" bilinci gelişmiş ve bu nedenle de duygusal bağlılığın katkısıyla aileyle geçen zaman artmıştır (Kağıtçıbaşı, 2000). Türk kültürü bireycilik ve toplulukçuluk bakış açısıyla değerlendirildiğinde aile, akraba ve sosyal bağların güçlü olduğundan yola çıkarak genel olarak toplulukçu bir toplum olarak sınıflandırılmıştır (Hofstede, 2001). Ancak özellikle eğitim düzeyi yüksek gruplarda bireycilik özelliklerinin giderek arttığı vurgulanmaktadır (İmamoğlu ve Karakitapoğlu-Aygün, 2004). Türk toplumundaki yapısal değişimlerin, içinde yaşayan bireylerin toplulukçu ya da bireyci özelliklere sahip olup olmasını da etkileyeceği düşünülmektedir.

Modernleşen kültüründe etkisiyle aile içinde çeşitli sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Ünlü'ye (2013) göre bu sorunlar temel güdülerin doyurulması, aile içi ilişkiler ve etkileşim, gelirin yönetimi

ve tüketim, sosyal etkinlikler ve ilişkiler ve çocukların bakım ve eğitimi şeklinde sınıflandırılmaktadır. Farklı bir sınıflandırma ise aile içi iletişim ve etkileşim problemleri, ailede yaşanan kuşak çatışmaları, ekonomik kökenli sorunlar ve aile içi şiddettir. Bu problemlerin çözümlenememesi sonucunda boşanma gerçekleşerek evlilik son bulur. Bu durumun yaşanmaması için eşlerin birbirine karşı anlayışlı ve fedakârca davranışlar sergilemeleri gerekmektedir. Eşlerin birbirinden farklı kişilik yapılarına sahip olmasına rağmen iyi ilişkiler geliştirmesinin sonucunda çözülemeyecek problemleri bulunmamaktadır (Durğun, 2016). Buna karşın güçlü ailelerdeki bireyler birbirleriyle ilgilenecek sevgilerini ifade ederler. Zaman ve enerjilerinin büyük çoğunluğunu aile faaliyetlerine yatırmakta, sorunlarına birlikte çözüm yolu aramakta ve birbirlerinin görüşlerini dinlemektedirler (DeFrain ve Asay, 2007). Aile içindeki ilişkinin niteliği aile uyumunu etkilemektedir. Toplum içinde birbirinden farklı aile yapıları olmasına rağmen ilişki yönetimi güçlü olan ailelerin uyumlu davranışlar sergilemesi daha olasıdır.

Bireyci kültürlerde ailenin desteği daha önemliken toplulukçu kültürlerde ailenin uyumu önemlidir. Bireyci kültürlerde bireysel arzular ön plandadır, ailenin ortak düşünceleri önemsenmeksizin duygular ifade edilir. Toplulukçu kültürlerde aile üyeleri aileye karşı sorumludur. Ebeveynlerinin önemli kararları aile üyeleri tarafından hayatları boyunca büyük önem taşır. Aile üyeleri duygularını aileyi ifade edemeyebilir. Çünkü bu durum ailenin uyumunun bozulmasına sebep olabilir (Oyserman, Coon, & Kimmelmeier, 2002). Bu bağlamda toplulukçu kültürlerde ailenin uyumunu sağlamak için bireysel istekler ve ihtiyaçlar ertelenebilir. Çünkü kişi kendini ailesiyle tanımlıyor olabilir. Öte yandan ailenin uyumunun kişinin bireysel iyi oluşu için de etkili bir role sahip olduğu söylenebilir. Aile uyumunun kişinin iyi oluşu ile ilişkisini incelemek aile danışmanlığı çalışmaları için faydalı olabilir.

Eşler arasında karşılıklı sevgi ve saygı, ilişkileri hakkında farkındalık, duygu ve düşüncelerini rahatça ifade etme, birbirlerini dinleme evlilik uyumunun olmazsa olmazlarıdır (Demir, 2016). Bunun sonucunda yaşanan mutluluk ve memnuniyette evlilik uyumunun gücünü gösterir (Akar, 2005). Evlilik uyumu pozitif psikolojinin amacına bu nokta da katkı sağlamaktadır. Çünkü pozitif psikoloji insanların yaşamlarındaki anlam ve mutluluk arayışında onlara yardımcı olur (Haidt, 2013). Bu arayış esnasında en çok sorgulanması, incelenmesi gereken faktörlerin başında aile gelir. Ailedeki bireylerin etkileşimleri, ailenin uyumu bireyin günlük yaşantısını doğrudan etkiler. Uyumlu olan ailelerde ortak değer ve amaçlar vardır. Tüm üyeler rollerine uygun davranarak herhangi bir konuda görüş farklılığı yaşadıklarında çözüme ulaşmak için iş birliği yaparlar. Süreç içinde kırıcı olmak yerine yapıcılığı tercih ederek ailelerinin güçlü kalmasını sağlarlar (Ackerman, 2017). Sadece bozulan, iyi gitmeyen yönleri ile değil aynı zamanda işleyen ve korunması gereken yönleriyle de ilgilenilmesi gerektiğini savunan pozitif psikoloji kapsamında aile uyumu, üyelerin öznel mutluluk algıları ve yaşam doyumları ile etkileşim içindedir. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada aile uyumunu ölçmek amacıyla geliştirilmiş olan bir ölçüm aracının Türkçeye uyarlanması ve bu yolla insanoğlu için çocukluktan yaşlılığa kadar attığı her adımda önemli olan evlilik ve aile hayatıyla ilgili çalışmalarda kullanılabilecek yeni bir ölçüm aracının Türkçe literatüre kazandırılması amaçlanmaktadır.

Türkiye’de aile ilişkilerinin dinamiklerini araştıran çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu bağlamda aile uyumunu değerlendirecek bir ölçme aracı bilimsel araştırmaların yapılmasına katkı sağlayabilir.

2. Yöntem

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu Marmara Üniversitesi’nin eğitim fakültesinde öğrenim gören 210 öğrenci (%43,5) çalışan ve halk grubundan 273 (%56,5) olmak üzere toplan 483 katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırmaya katılan 359’u kadın (%74.3) 122’si erkek (%25.3) katılımcının yaşları 17 ile 62 arasında değişmekte ve yaş ortalamaları 26.94 (\pm 8,24) olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların 399’u (%82.6) çekirdek aileden, 81’i (% 16.8) ise geniş aileden geldiğini ifade etmiştir.

Uyum geçerliği için çalışma grubu Marmara Üniversitesi’nin eğitim fakültesinde öğrenim gören 65 öğrenci (%45,8) çalışan ve halk grubundan 77 (%44,2) olmak üzere toplan 142 katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırmaya katılan 107’i kadın (%75) 35’si erkek (%25) katılımcının yaşları 18 ile 56 arasında değişmekte ve yaş ortalamaları 23.25 (\pm 4.65) olarak hesaplanmıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Aile Uyum Ölçeği: “Aile Uyum Ölçeği” toplumun refahında pozitif aile ilişkilerinin rolünü ortaya koymak ve bu doğrultuda aile uyumunu ölçmek amacıyla Kavikondala ve çalışma arkadaşları (2015) tarafından Türk toplumu gibi genel olarak toplulukçu kültür yapısını benimsemiş Çin toplumunu esas alarak geliştirilmiş bir ölçüm aracıdır. 24 maddelik uzun formu ve 5 maddelik kısa formu bulunmaktadır. Aile Uyum Ölçeğinin orijinal halinin geliştirilme sürecinde yapı geçerliğini ortaya koymak amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonucunda ölçeğin kısa formunun tek faktörlü olduğu ve iyi uyum gösterdiği belirlenmiştir. Ölçeğin Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı ise .92 olarak bulunmuştur.

Aile Uyum Ölçeği’nin uyum geçerliğini değerlendirmek amacıyla depresyon, stresli yaşam olayları, aile işlevselliği, aile ile geçirilen boş zaman, öznel mutluluk, fiziksel sağlığa ilişkin yaşam kalitesi ve fiziksel sağlığa ilişkin yaşam kalitesi arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Ölçeğin depresyon ($r = -.24$) ve stresli yaşam olayları ($r = -.13$) ile negatif, aile işlevselliği ($r = .49$), aile ile geçirilen boş zaman ($r = .29$), öznel mutluluk ($r = .33$), fiziksel sağlığa ilişkin yaşam kalitesi ($r = .13$) ve fiziksel sağlığa ilişkin yaşam kalitesi ($r = .21$) ile pozitif ilişki gösterdiği bulunmuştur (Kavikondala ve ark., 2015).

Ölçeğin Puanlanması ve Değerlendirilmesi: Ölçekte alınan puanlar yükseldikçe aile uyumu yükselmektedir. Ölçeğin Türkçe Formunun puanlanması 5’li (1= Kesinlikle katılmıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum) bir derecelendirme sistemine göre yapılmaktadır. Ölçek sonucunda toplam puan aralığı 5 ile 25 arasında değişiklik göstermektedir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır.

Yaşam Doymu Ölçeği: Diener, Emmons, Laresen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilmiştir. Kişinin öz-bildirim yoluyla cevapladığı bu ölçek yaşamdan aldığı doymu ölçmeyi amaçlamıştır. Tek boyutlu yapı sergileyen ölçeğin 5 maddesi bulunmaktadır. Puanlaması 7’li Likert tipi derecelendir-

me sistemiyle yapılmaktadır. Durak, Senol-Durak ve Gencoz (2010) tarafından Türkçeye uyarlanan Yaşam Doyumu Ölçeği'nin Türk üniversite öğrencilerinden elde edilen veriler üzerinde uygulanan doğrulayıcı faktör analizinde tek boyutlu yapısının kabul edilebilir uyum verdiği görülmüştür. Ölçeğin iç tutarlılığı .81 olarak hesaplanmıştır. Ölçekteki maddelere ait madde toplam test korelasyonlarının .55 ile .63 arasında değiştiği bulunmuştur.

Öznel Mutluluk Ölçeği: Lyubomirsky ve Lepper (1999) tarafından geliştirilen ölçek Doğan ve Totan, (2013) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Tek boyutlu bir yapıya sahip olmakla birlikte 4 maddeden oluşmaktadır. Puanlanması 7'li Likert tipi bir derecelendirme sistemine göre yapılmaktadır. Ölçeğin psikometrik özellikleri incelenirken açılımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi, iç tutarlık ve ölçüt bağıntılı geçerlik yöntemleri kullanılmıştır. Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı üniversite grubunda .70, halk grubunda .65 olarak bulunmuştur. Öznel Mutluluk Ölçeği, Yaşam Doyumu Ölçeği, Oxford Mutluluk Ölçeği Yaşam Yönelimi Ölçeği ile pozitif ilişki göstermiştir.

2.3. İzin ve Çeviri Süreci

Aile Uyum Ölçeğinin Türkçeye uyarlama çalışması için ölçeği geliştiren çalışma grubu "FAMILY Cohort team" mail yoluyla ulaşılmış ve ölçeğin uyarlama yapılması için gerekli izin alınmıştır. Aile Uyum Ölçeğinin Türkçeye çevrilme sürecinde çeviri-tekrar çeviri yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle ölçeğin Türkçeye çevirisi 5 uzman tarafından yapılmıştır. Ardından Eğitim Bilimleri alanından dört uzman ölçeğin orijinal ve çeviri formu üzerinde gerekli çalışmaları yaparak Türkçe formunun oluşumunu sağlamıştır. Bu form, uzman paneli oluşturularak 5 uzman tarafından incelenmiştir. Oluşturulan son form Aile ve evlilik terapisi konusunda uzman bir akademisyen tarafından incelenerek Türk aile yapısına uygunluğu değerlendirilmiştir. Son olarak bir bağımsız uzman ölçeği Türkçeden İngilizceye geri çevirmiştir. Bağımsız bir uzmanın ölçeği Türkçeden İngilizceye geri çevirmesinin ardından elde edilen İngilizce formu inceleyen "FAMILY Cohort team" geri çeviri için onay verdikten sonra Türkçe forma son şekli verilerek uygulamaya geçilmiştir.

2.4. Verilerin Çözümlemesi

Aile Uyum Ölçeğinin psikometrik özelliklerinin incelenirken yapı geçerliği çalışmasında doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde daha önceden belirlenen bir kuramsal yapı doğrultusunda geliştirilen ölçme aracından elde edilen verilere dayanarak, söz konusu yapının doğrulanıp doğrulanmadığı test edilmeye çalışılmaktadır (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010). Bu nedenle Aile Uyum Ölçeğinin uyarlama çalışmasında doğrulayıcı faktör analizi tercih edilmiştir.

Doğrulayıcı faktör analizinde test edilen modelin uyum iyiliğini belirlemek için Ki-Kare Uyum Testi (Chi-Square Goodness), Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI), Normlaştırılmış Uyum İndeksi (NFI), Normlaştırılmamış Uyum İndeksi (NNFI), Standartlaştırılmış Ortalama Hataların Karekökü (SRMR) ve Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü'dür (RMSEA) kullanılmıştır. RMSEA ve SRMR değerleri için kabul edilebilir uyum değeri .08 (Brown ve Cudeck, 1993; Byrne ve Campbell, 1999), CFI, NFI ve NNFI indeksleri için kabul edilebilir uyum değeri .90 (Bentler, 1980; Bentler ve Bonett,

1980; Schermelleh-Engel ve Moosbrugger, 2003), χ^2/sd kabul edilebilir değerinin ise 3'ün altı (Schermelleh-Engel ve Moosbrugger, 2003) olduğu ifade edilmektedir.

Ölçeğin güvenilirliği için iç tutarlık katsayısı hesaplanmıştır. Madde analizi ise düzeltilmiş madde-toplam puan korelasyonu ile incelenmiştir.

3. Bulgular

3.1. Yapı Geçerliliği

Aile Uyum Ölçeği'nin orijinal halinin tek boyutlu yapısını incelemek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Bu formdaki 5 maddeli ve tek boyutlu yapının Türkçe formuna ilişkin uyum indeksi kabul edilebilirdir. ($\chi^2_{(5, N = 483)} = 17,739, p < .05; CFI = .99; TLI = .99; SRMR = .016; RMSEA = .073$). Ölçeğin maddelerin yol katsayıları faktör yükleri .70 ile .89 arasında değişmektedir. Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Aile Uyum Ölçeğinin DFA Sonuçları

Madde No	λ	ϑ	t	R^2
Madde 1	0,77	.40	13,568	0,60
Madde 2	0,89	.20	10,223	0,80
Madde 3	0,86	.25	11,559	0,75
Madde 4	0,70	.51	14,255	0,49
Madde 5	0,86	.27	11,844	0,73

λ = Standardize edilmiş faktör yükleri; θ = hata varyansı

3.2. Ölçüt Bağıntılı Geçerlik

Aile Uyum Ölçeğinin ölçüt-bağıntılı geçerliğini değerlendirmek için Yaşam Doyumu Ölçeği ve Öznel Mutluluk Ölçeği ile olan ilişkisi incelenmiştir. Ölçekler ve alt boyutlar arasındaki ilişkilere ait bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Aile Uyum Ölçeğinin ile Yaşam Doyumu ve Öznel Mutluluk Düzeyleri Arasındaki İlişkilere Yönelik Bulgular

Ölçekler	1	2	3
1. Aile Uyum	-		
2. Öznel Mutluluk	,445**	-	
3. Yaşam Doyumu	,471**	,608**	-
Ortalama	19,83	21,31	18,35
Standart Sapma	4,44	7,23	4,43

N= 142, ** p < 0.01

Tablo 2’de görüldüğü üzere Aile Uyum Ölçeği yaşam doyumu (.45) ve öznel mutluluk (.47) ile pozitif ilişkili bulunmuştur.

3.3. Madde Analizi ve Güvenirlilik

Ölçek maddelerinin toplam puanı yordama gücünü ve ayırt ediciliğini belirlemek üzere madde analizi yapılmıştır. Ölçekteki maddelerin düzeltilmiş madde toplam puan korelasyonları .68 ile .84, arasında değişmektedir. *Aile Uyum Ölçeği’nin* Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı .91 olarak hesaplanmıştır. Bulgular Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Aile Uyum Ölçeği’nin Düzeltilmiş Madde Toplam Test Korelasyonları ve Betimsel İstatistikler

Madde No	En Düşük	En Yüksek	\bar{X}	Ss	Basıklık	Çarpıklık	DMTTK
1	1,00	5,00	3,98	1,06	-0,98	0,39	0,74
2	1,00	5,00	4,02	0,94	-1,00	0,77	0,84
3	1,00	5,00	4,05	0,92	-0,81	0,28	0,81
4	2,00	5,00	4,50	0,73	-1,34	1,09	0,68
5	1,00	5,00	4,13	0,95	-1,19	1,21	0,81

*DMTTK: Düzeltilmiş Madde Toplam Test Korelasyonları

4. Tartışma

Bu çalışmanın amacı, Kavikondala ve arkadaşları (2015) aile uyumunu ölçmek amacıyla geliştirmiş olduğu 5 maddelik kısa formlu ölçüm aracının Türkçeye uyarlanması ve Türk kültüründe sınanmasıdır. Bu amaçla ölçeği geliştiren çalışma grubunun isteklerine uygun olarak çeviri ve geri çeviri çalışmaları yapılmıştır. Ölçeğin önce 5 uzman aracılığıyla Türkçeye çevirisi yapılmış; ardından Eğitim Bilimleri alanından dört çalışmacı tarafından İngilizce ve Türkçe formlara dair istişare edip ifadeleri semantik ve sentaks açıdan incelemiştir. Yapılması gereken düzeltmelerin ardından oluşturulan Türkçe form aile ve evlilik terapisi konusunda uzman bir akademisyen tarafından incelenerek Türk aile yapısına uygunluğu değerlendirilmiştir. Bağımsız bir uzmanın ölçeği Türkçeden İngilizceye geri çevirmesinin ardından elde edilen İngilizce formu inceleyen “*FAMILY Cohort team*” geri çeviri için onay verdikten sonra Türkçe forma son şekli verilerek uygulamaya geçilmiştir.

Yapı geçerliliği değerlendirilirken ölçeğin orijinal formunda bulunan tek boyutlu yapının test edilmesine yönelik doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Bu analizde test edilen modelin uyum gösterme durumunu değerlendirmek amacıyla ölçeğin uyum indekslerinin sonuçları uyum indeksleri kabul edilebilir kriterleriyle incelenmiştir. Uyum indekslerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar ise ölçme aracının tek faktörlü yapısının bu çalışma grubu içinde geçerlilik gösterdiğini ispatlamıştır.

Ölçüt geçerliği çalışmasında aile uyumu ile yaşam doyumu ve öznel mutluluk arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Aile uyumu, yaşam doyumu ve öznel mutluluk ile pozitif ilişkili bulunmuştur. Bu sonuçlara göre aile uyumu arttıkça bireylerin yaşam doyumu ve öznel mutlulukları da artmaktadır. Ölçeğin orijinal formunun geçerlilik çalışmalarında da öznel mutlulukla olan ilişkisi pozitif düzeyde anlamlı çıkmıştır (Kavikondala ve ark., 2015). Araştırmadan önce beklenildiği gibi aile uyumu, kişinin yaşamından memnun olması ve mutlu hissetmesi ile pozitif ilişkili bulunmuştur.

Güvenirliğe dair yapılan çalışmalar kapsamında iç tutarlılığına bakılmıştır. Cronbach alpha iç tutarlık katsayısının .70'in üzerinde olması ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Özgül, 1994). Uyarlanan Aile Uyum Ölçeği'nin iç tutarlılık katsayısı .91 olduğundan ölçek güvenilirdir. Ayrıca ölçeğin düzeltilmiş madde toplam puan korelasyonlarının .30'un üzerinde olması ölçekteki maddelerin benzer özellikteki yapıya yönelik olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2011).

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak ölçeğin ölçüt bağımlı geçerliği saptamak amacıyla mutluluk ve yaşam doyumu arasındaki ilişkileri incelenmiştir. Buna ek olarak aile uyumun göstergeleri olarak kabul edilebilecek olan evlilik uyumu ve evlilik doyumu gibi kavramlarla ilişkisinin incelenmesi faydalı olabilir. Ayrıca evli, boşanmış ve bekâr bireyler arasında aile uyumu açısından farklılık olup olmadığı incelenebilir. Ölçeğin güvenilirliğini incelemek için iç tutarlık yöntemi kullanılmıştır. Buna ek olarak zaman karşı değişmezliği için kanıt sağlamak amacıyla test tekrar test yöntemi kullanılabilir. Ayrıca ölçek uyarlama çalışmalarına başlamadan önce uyarlanacak ölçeğin hangi ihtiyacı karşılayacağı belirlenmelidir. Ölçek uyarlama sürecinde çeviriden kaynaklı ya da kültürel farklılıklardan kaynaklı problemler çıkabilir. Bu nedenle öncelikle kültürel olarak uyumlu olacağı düşünülen ölçeklerin tercih edilmesi ve çevirinin kültüre uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi önemlidir (Güngör, 2016). Özellikle sosyal bilimlerde ölçme araçlarını kullanırken güçlü yanlarına ve zayıf yanlarına dikkat etmek ve teorinin inceliklerini anlamak önemlidir (DeVellis, 2014).

Ölçek uyarlama çalışmalarında yapısal eşitlik modeline dayalı bir yöntem olan doğrulayıcı faktör analizi sıklıkla kullanılmaktadır. DFA'da amaç keşif amaçlı olmaktan ziyade var olan yapının sınanmasıdır. Yapısal eşitlik temelli yaklaşımlar, gerçek verilerin belirtilen modele ne kadar iyi uyduğunu değerlendirmek ve alternatif modellerin test edip karşılaştırmak için istatistiksel bir kriter de sağlayabilmektedir (DeVellis, 2014). Ancak ölçme aracıyla ilgili çalışmaların çeşitlendirilmesi faydalı olacaktır. Nitel çalışmalar ve odak grup çalışmaları bu araştırmada incelenen aile uyumu kavramının Türk kültüründeki yansımaları daha iyi anlamak için kullanılabilir.

Ölçeğin psikometrik özelliklerinin incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular Aile Uyum Ölçeği'nin bilimsel çalışmalarda kullanılabileceğini göstermektedir. Ölçeğin yanıtlama süresinin kısa olmasının ve uygulama kolaylığının araştırmalarda kullanılmasına imkân sağlayacağı söylenebilir. Son yıllarda hızla gelişen Aile Eğitimi ve Danışmanlığı alanına farklı bakış açısı getirebileceği düşünülmektedir. Türkçe de evlilik uyumuyla ilgili ölçme araçları bulursa da uyarlanan ölçeğin kavramsal yapısına benzer bir ölçme aracına rastlanamamıştır. Toplulukçu kültürün özelliklerinden yola çıkarak Aile Uyumu Ölçeğinin Türkiye'de de kullanılabileceği düşünülmüştür. Aile içi iletişim, yetiş-

kinlikte problem çözme becerisi, evlilik uyumu ve doyumunu, aile ve çocuk ilişkilerine dair yapılacak değerlendirme gibi değişkenlerle aile uyumu arasındaki ilişkiler incelenebilir. Ayrıca aile uyumu kişinin yaşamını doğrudan etkilediğinden yaşam doyumunu değişkeniyle bağlantılı kapsamlı çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Kaynaklar

- Ackerman, N. W. (2017).** *The family approach to marital disorders*. Experimentation and Innovation in Psychotherapy. USA: The Free Press.
- Akar, H. (2005).** *Psikiyatrik yardım talebi olanlar ile yardım talebi olmayan ve boşanma aşamasında olan çiftlerde; çift uyumu ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin karşılaştırılması*. (Uzmanlık Tezi). Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul.
- Bentler, P. M. (1980).** Multivariate analysis with latent variables: Causal modeling. *Annual Review of Psychology*, 31(1), 419-456.
- Bentler, P. M., & Bonet, D. G. (1980).** Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures. *Psychological Bulletin*, 88(3), 588-606.
- Brown, M., & Cudeck, R. (1993).** Alternative ways of assessing model fit. In: K. A. Bollen ve J. S. Long (Eds.), *Testing structural equation models* (s. 136-162). Beverly Hills, CA: Sage.
- Bulut, I. (1993).** *Ruh Hastalığının Aile İşlevlerine Etkisi*. Ankara: Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı.
- Büyüköztürk, Ş. (2011).** *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum*. Ankara: PEGEM A Yayıncılık
- Byrne, B. M., & Campbell, T., L. (1999).** Cross-cultural comparisons and the presumption of equivalent measurement and theoretical structure: a look beneath the surface. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 30(5), 555-574.
- Canatan, K. Ve Yıldırım, E. (2013).** *Aile sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Yayınevi.
- Çayiroğlu, Y. (2016).** Modern zamanlarda ailevi çözülmenin psiko-sosyal dinamikleri. *Mehir Aile Dergisi*, 3(1), 11 – 40.
- Çelik, C. (2000).** Değişim sürecinde Türk aile yapısı ve dini paradigmatik anlam ve işlev farklılaşması. *Dergi Karadeniz*, 8(8), 25-35.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2014).** *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Demir, D. (2016).** *Evlilik uyumu ile bağlanma stilleri ve kişilerarası problem çözme davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- DeFrain, J., & Asay, S. M. (2007).** Strong families around the world: An introduction to the family strengths perspective. *Marriage & Family Review*, 41(1-2), 1-10.
- DeVellis, R. F. (2014).** *Ölçek geliştirme: Kuram ve uygulamalar*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Doğan, İ. (2009).** *Dünden bugüne Türk ailesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Durğun, A. (2016).** Aile İçi Problemler ve Çözüm Önerileri. *Mehir Aile Dergisi*, 3(1), 83- 95.
- Güngör, D. (2016).** Psikolojide ölçme araçlarının geliştirilmesi ve uyarlanması kılavuzu. *Türk psikoloji yazıları*, 19, 104-112
- Hofstede, G. (2001).** *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, Institutions, organizations across nations*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Imamoglu, E. O., & Karakitapoglu-Aygun, Z. K. (2004).** Self-construals and values in different cultural and socioeconomic contexts. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 130(4), 277–306.
- Kagıtçbası, Ç. (2000).** *Kültürel psikoloji ve kültür bağlamında insan ve aile*. İstanbul: Evrim
- Kavikondala, S., Stewart, S. M., Ni, M. Y., Chan, B. H., Lee, P. H., Li, K. K., ... & Lam, W. W. (2016).** Structure and validity of Family Harmony Scale: An instrument for measuring harmony. *Psychological assessment*, 28(3), 307-318.
- Markus, H., & Kitayama, S. (1991).** Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98(2), 224-253.
- Oyserman, D., Coon, H. M., & Kemmelmeier, M. (2002).** Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses. *Psychological Bulletin*, 128(1), 3–72.
- Özguven, E. (1994).** *Psikolojik testler*. Ankara: Yeni Doğuş Matbaası.
- Peseschkian, N. (1999).** *Pozitif aile terapisi* (M. Naim, Çev.) İstanbul: Beyaz.
- Schermelleh-Engel, K., & Moosbrugger, H. (2003).** Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Ünlü, S. (2013).** *Aile yapısı ile ilişkileri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.

Mülteci Öğrencilerin Eğitim Sorunları, Eğitim ve Din Eğitiminden Beklentileri: Eskişehir Örneği*

Aybıçe TOSUN, Ayşe YORULMAZ, İshak TEKİN, Kübra YILDIZ**

Mülteci Öğrencilerin Eğitim Sorunları, Eğitim ve Din Eğitiminden Beklentileri: Eskişehir Örneği

Problems and Expectations of Refugee Students About Education and Religious Education: Case of Eskişehir

Özet

Mültecilik olgusu, ülkenin iç, sosyal ve eğitim politikasında değişikliği gerekli kılar. Bu çalışmada, Eskişehir'e göç eden lise dönemindeki öğrencilerin buradaki eğitim süreçlerine ilişkin algılarının, yaşadıkları sorunların, eğitim ve din eğitiminden beklentilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Karma yöntemin benimsendiği bu çalışmada Eskişehir'de devlet okullarında eğitim alan 83 sığınmacı öğrenci ile bu öğrencilere eğitim veren 42 öğretmenin konuya ilişkin görüşleri, yarı yapılandırılmış görüşme formları ve anketler aracılığıyla toplanmıştır. Elde edilen veriler kategorik içerik analizi ile temalandırılmış, ilgili başlıklar altında öğrenci ve öğretmen görüşleri birlikte sunulmuştur. Çalışmada öğrencilerin dil bilmemelerinin, sosyal hayatlarında ve okul süreçlerinde en temel uyum problemi olduğu, bunun farklı sorunlara neden olabildiği tespit edilmiştir. Öğrencilerin din eğitimine ilişkin algılarının okul türüne göre farklılık gösterdiği görülmüştür.

Abstract

The concept of immigration requires a number of changes in the internal, social and educational policy of the host country. In this study, it was aimed to determine the perceptions of the refugee high school students about the educational process, the problems they experienced, their expectations from education and religious education. The mixed method is used for the research. Research data is collected by semi-structured interview forms and questionnaires from 83 refugee students who were trained in public schools in Eskişehir and 42 teachers who worked with these students. The data were classified by categorical content analysis, and student and teacher views were presented together under the related headings. The results of the research shows that the most basic problem affecting the social lives and the educational processes of the students is their lack of knowledge in Turkish and this also causes different problems. The perceptions of the students regarding religious education vary by the school type.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Çokkültürlülük, Sığınmacılık, Din Eğitimi, Kültürel Çatışma

Key Words: Turkey, Multiculturalism, Refugees, Religious Education, Cultural Conflict

1. Giriş

Savaşlar, insanların hayatlarında büyük bir değişime ve büyük trajedilerin yaşanmasına neden olması yönüyle toplumsal vakalardır. Kendi ülkesinde savaş gerçekliği ile karşılaşan insanlar, bu

* Bu makale 2017 yılında ESOĞÜ BAP birimi tarafından desteklenen 'Türkiye'deki Suriyeli Mültecilerin Eğitim ve Din Eğitiminden Beklentileri' başlıklı projeden üretilmiştir.

**Aybiçe TOSUN, Dr. Öğr. Üyesi., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, aybicetosun@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-6555-6073; Ayşe YORULMAZ, Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, yorulmaz.ayse@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-0066-9914; İshak TEKİN, Arş. Gör. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, ishaktekin05@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-3850-5691; Kübra YILDIZ, Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, kubrasitare@hotmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-6828-2214

durumla mücadele etme imkân ve kabiliyetinden yoksun olduklarında kendini ve ailesini koruma refleksi ile buldukları yeri terk etmek eğiliminde olurlar. Bu durum çoğu zaman, insanların başka ülkelere göç etmesine ve göçmenlik ve mültecilik olgusu ile karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Son örneği 2011 yılından beridir süregelen Suriye'deki iç savaş sonucunda, halkın önemli bir kısmı başta Türkiye ve Ürdün olmak üzere çevre ülkelere, Avrupa ve Amerika'daki ülkelere iltica etmişlerdir. 16 Şubat 2017 tarihli verilere göre, ülkemizde bulunan Suriyeli mülteci sayısı 2 milyon 910 bin 281'e ulaşmıştır (UNHCR, 2017).

Mültecilik olgusu, ilk etapta göç edenlerin güvenlik, beslenme, barınma, sağlık gibi hayati ihtiyaçlarının karşılanmasını gerekli kılar. Bu çerçevede iltica edilen ülke hükümetince sığınanların bu türden temel ihtiyaçlarının karşılanması, onların hayatlarını idame ettirebilmeleri için büyük bir önemi haizdir. Öte yandan yukarıdaki ihtiyaçların yanında mültecilerin eğitim, sosyalleşme ve uyum gibi toplumsal ihtiyaçlarının karşılanması da onların yeni hayatlarına alışabilmelerinde büyük bir rol oynar.

Mültecilik olgusu ve bu insanlara yönelik politikalar, Suriyeli sığınmacıların ülkemize gelmesi ile birlikte önemli bir hal almaya başlamıştır. Diğer taraftan Türkiye'de mültecilere eğitim hizmetlerinin sistemli bir yapıya kavuşmasında Suriye'den gelenlerin, sayıca daha fazla olmalarından dolayı kilit role sahip olduğu söylenebilir. Bu minvalde düşünüldüğünde, Suriyeli çocukların eğitimlerine yönelik izlenen politikalar, başta Suriyelilerin geri dönecekleri varsayımı üzerinden geliştirilmeye çalışılmış, onların eğitimleri Türkçe yerine Arapça müfredat ile sürdürülmüş ve böylece Suriyeliler'in geri döndüklerinde herhangi bir sorun yaşamaması hedeflenmiştir. Buna karşın farklılaşan siyasi konjonktür ve sosyoekonomik şartlar doğrultusunda söz konusu varsayımın değişmesi ile birlikte, ülkemizdeki mülteci çocukları okullandırmak için 2014 yılından itibaren yasal zemini (MEB, 2014; 2015) ve gerekli alt yapıyı hazırlamak üzere yoğun bir şekilde çalışılmış ve bununla ilgili kurumsal yapılanma tamamlanmıştır.

Ayrıca öğrencilerin kayıt, başarı, devam-devamsızlık takibinin kolaylıkla yapılabilmesi amacıyla Yabancı Öğrenciler Bilgi Sistemi (YÖBİS) kurulmuştur. Mülteci çocuklara sunulacak eğitim hizmetlerine ilişkin yasal düzenlemeler, Suriyeli mülteciler esas alınarak hazırlansa da, diğer sığınmacıların da söz konusu hizmetlerden yararlanabilmesine imkân sunulmuştur. Buna karşın savaştan dolayı ülkemize gelen Iraklı veya Afgan sığınmacıların, sağlık, sosyal ve ekonomik bakımdan Suriyelilerle aynı düzeyde yararlanamadığı da görülmektedir. Örneğin Suriyeli sığınmacılar sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanırken, diğer ülkelerden gelen sığınmacılar bu hizmetlerden ücretsiz yararlanamamaktadır (Arslan, 2015). İş piyasasına erişim bakımından da önemli sıkıntılar gözlenmekle birlikte, Suriyeliler'in diğer sığınmacılardan daha avantajlı konumda oldukları söylenebilir (Uluslararası Af Örgütü, 2016, 30).

Yasal süreçten kaynaklanan eğitime erişim sorunlarının çözümüne ilişkin atılan bu adımların devamında eğitim sürecine ve eğitimin niteliğine yönelik sorunlar gündem olmaya başlamıştır. Türkiye'deki mültecilerin eğitim sorunları çeşitli gazete haberlerinde, sivil toplum örgütlerinin ra-

porlarında, bilimsel çalışmalarda dile getirilmektedir (Aras & Yasun, 2016; Emin, 2016; Alkurt, 2016). Örneğin eğitim çağındaki mülteci çocukların büyük bir kısmının herhangi bir okula devam etmediği; Geçici Eğitim Merkezleri (GEM)' de Arapça müfredatla eğitim gören çocukların entegrasyon sorunu yaşadığı; alınan eğitimin ardından devlet okullarına geçişin çok az olduğu; bu merkezlerle yapılan yardımların yetersizliği ön plana çıkmaktadır. Ayrıca buralarda yapılan eğitim faaliyetlerinde dil eğitimi, öğretmenlerin eğitim becerisi ve savaş ortamından çıkıp gelen çocukların psikolojik durumlarına ilişkin rehberlik hizmeti verecek öğretmenlerin sayısı açısından ciddi yetersizlikler yaşandığı ifade edilmektedir. Bu sorunların çözümü için STK ve belediyelerin koordineli çalışmaları gerektiği, rehber öğretmenler konusunda UNICEF gibi kuruluşlardan destek sağlanması, Türkçe derslerinin Türkçe öğretmenleri tarafından verilmesi gerektiği, mesleki okulların daha etkili olabileceği, devlet okullarıyla GEM arasında kardeş okul projelerinin yürütülebileceği gibi öneriler sunulmaktadır (Aras & Yasun, 2016). Buna karşın Duruel (2016) mültecilerin eğitim sorununu ele alan araştırmaların oldukça sınırlı olduğunu, var olan araştırmaların da konuyu eğitime erişim, eğitim ortamları, öğretmen yeterlilikleri düzeyinde nicel tespitler üzerinden ele aldığını ifade etmektedir. Bu çerçevede eğitim içeriğinin ve yaklaşımlarının belirlenmesine ilişkin sorunların henüz yeterli seviyede ilgili tartışmalara dâhil edilemediği söylenebilir.

Mültecilerin yukarıda belirtilen eğitim alanı dışında sığındıkları ülkede karşılaştıkları bir diğer sorunsal inanç temellidir. Şöyle ki, mülteciler, sığındıkları toplumun genelinden farklı bir inanca sahiplerse kendi inancını sürdürebilme ve bu inanca özgü ritüelleri özgürce yerine getirebilme konusunda problemler yaşayabilmektedir. Örneğin çoğunluğu Hristiyan inanırlardan oluşan Avrupa'daki bazı ülkeler, sırf inancından dolayı Müslüman mültecileri kabul etmeye yanaşmamakta, ancak din değiştirmeleri karşılığında onlara oturma izni vermektedir (Heimbach, 2016; İLKHA, 2016). Bu duruma farklı bir örnek olarak Müslümanların çoğunluğu oluşturduğu bir ülke olan Ürdün'ün kent merkezlerinde yaşayan Hristiyan ve Dürzî mültecilerin tecrit, güvensizlik ve ayrımcılık gibi durumlara maruz kaldıkları ifade edilmektedir (Eghdamian, 2016).

Ülkelerini terk eden mültecilerin, her hâlükârda dinî dışlanma, dinsel azınlık olma, refah, güvenlik, korunma ve insani yardım hizmetlerine erişim gibi konularda sorunlar yaşadıkları söylenebilir. Öte yandan mülteciler aynı inancı paylaşan bir topluma göç etseler bile, bu durumda da kendi inanç yorumlarının diğer dindâşlarla uyuşmaması veya onlar tarafından yadırganması gibi durumlara karşılaşılabilmektedirler. Ayrıca inanç temelli sorunlar kapsamında, bazı mültecilerin PKK/PYD, DEAŞ (ISIS) veya diğer terör gruplarının yayılmasında ve mülteciler arasına karışarak güvenlik problemlerinin ortaya çıkmasında etkili oldukları da gözlenmektedir (Orhan & Gündoğar, 2015). Bu durum, mülteciler ve onların eğitimine yönelik tartışmalarda, insan ilişkilerinde önemli rol oynayan din olgusunun ve bunun doğru anlaşılmasının, dolayısıyla din eğitiminin göz ardı edilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Mültecilik olgusu açısından hoşgörü ve barış kültürü ile yakından ilgili diğer bir husus da toplumsal bütünleşmedir. Hangi topluma göç edilirse edilsin, o toplumun temel hedeflerinden biri, göçmenlerin entegrasyonu, toplumsal bütünleşmeye dahil olmaları ve böylece toplum hayatının huzurlu ve sağlıklı bir şekilde devam ettirilmesidir. Günay (2002, s.310), sosyal bütünleşmeyi, bir

toplumdaki fertlerin, farklı grupların ve daha geniş muhtelif ünitelerin karşılıklı bağımlılık ve ahenk içerisinde bir düzen teşkil edecek biçimde birleşmeleri süreci şeklinde tanımlar. Böylece göçmen, bir yandan göç ettiği toplumun değerlerini özümserken, diğer yandan kendi değerlerini kaybetmeden yeni bir kimlik inşa edebilir. İsveç'te Suriyeli Arap, Suriyeli Kürt ve Filistinliler üzerinde çalışmalar gerçekleştiren Çetrez'in "*Dinin yeni vatanda yeri, sadece dini gelenekler ve tarihi deneyimlerle değil, aynı zamanda yeni çevredeki durumla da belirlenmektedir.*" ifadesi bu hususa dikkat çekmektedir (Uppsala Religion and Society Research Centre). Buna karşılık Yılmaz (2010), toplumsal bütünleşmenin önünde bazı dinî, kültürel, ekonomik ve siyasal sorunların engel oluşturduğunu zikretmekte ve dini sorunlar arasında da dinin yanlış yorumlanması, dinî taassup, mezhep ayrımcılığı hususlarına işaret etmektedir. Bu sorunların çözümünde de sahip olunan farklılıkların ayrımcılığa neden olmaması için İslam dininin adalet ve eşitlik ilkelerinin bireylere öğretilmesi ve eğitim kurumları başta olmak üzere, toplumun her kesiminde insan sevgisi, ötekine saygı, hoşgörü, düşünce özgürlüğü, empati ve barış kültürünün geliştirilmesi gerektiğini dile getirmektedir.

Mültecilerin baş etmeleri gereken diğer bir problem de, onların geçmişe/bugüne/geleceğe bakışlarında, mevcut şartları anlamlandırmalarında ve hayatlarına yön vermede önemli rol oynayan savaş psikolojisidir. Şurası unutulmamalıdır ki insanlar zor zamanlarında Yüce bir varlığa yönelmeye ve O'ndan yardım istemeye, O'nun varlığını yanlarında hissetmeye ihtiyaç duyarlar. Bu bağlamda Çetrez, mültecilerin sorunlarla baş etmede başvurdukları en önemli kaynaklardan birinin din olduğunu ifade eder (Uppsala Religion and Society Research Centre). Göçmenlerin toplumla uyumunu sağlamada; barış, hoşgörü ve adâletin hüküm sürdüğü bir sosyal ortamın oluşturulmasında en önemli unsurlardan birinin din eğitimi olduğu söylenebilir. Zira din, uygun yöntemlerle öğretilip doğru olarak anlaşıldığı dönemlerde toplum halinde yaşayan insanları kaynaştırmayı başarmış, toplumsal barışın, birlik ve beraberliğin teminatı haline gelmiştir. Doğru anlaşılmadığı zaman da hurafelerin yaygınlaşmasına, insanlar arasında kırgınlıklara, toplumların parçalanmasına, savaşımlara ve hatta bilimsel gelişmelerin engellenmesine neden olmuştur (Yılmaz, 2001).

Bütün buraya kadar ifade edilenlerde de görüldüğü üzere, mültecilerin gerek kendi hayatlarını olumlu bir şekilde sürdürmelerinde, gerekse göç ettikleri toplumlarda, karşılıklı saygı, barış ve hoşgörü ortamının inşa edilebilmesinde eğitim ve din eğitiminin sunabileceği katkılar göz ardı edilemez. Binaenaleyh, mültecilik kavramının anlaşılmasında ve mültecilere ilişkin hayata geçirilecek uygulamalarda, inanç ve din eğitimi hususu da dikkat edilmesi gereken, hayati bir boyut olarak kendini göstermektedir.

Bu temelden hareketle, mültecilerin hayatı anlamlandırmalarında dinden yararlanıp yararlanmadıkları, genel eğitime ilişkin ihtiyaçlarının yanında din eğitimine ihtiyaç durumlarının ne olduğu, onlara din eğitiminin hangi kanallardan sunulduğu/sunulacağı ve verilen din eğitiminin içeriğinin nasıl düzenleneceği hususları cevap verilmesi gereken sorular olarak ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın amacı Eskişehir'de yaşamakta olan lise düzeyindeki mülteci çocukların eğitim sorunlarını saptamak, genel olarak eğitimden özel olarak ise din eğitiminden beklentilerini tespit

etmek, onların Türkiye'ye uyum süreçlerinde eğitim ve din eğitiminin etkisini araştırmaktır. Çalışmanın alt problemleri ise şöyle ifade edilebilir:

1. Eskişehir'de yaşayan lise düzeyindeki mülteci öğrencilerin eğitim ve okul kültürüne ilişkin sorunları nelerdir ve bunları nasıl çözmektedirler?
2. Eskişehir'de yaşayan mülteci lise öğrencilerinin eğitimden beklentileri nedir?
3. Eskişehir'de yaşayan mülteci lise öğrencilerinin Türkiye'deki dinî yaşam ve okullardaki din eğitimine ilişkin tutumları ne yöndedir?
4. Yabancı uyruklu öğrencilere eğitim veren öğretmenlerin eğitim ortamında karşılaştıkları sorunlar, bunlara yönelik çözüm yolları ve önerileri nelerdir?

2. Yöntem

Bu makale; Eskişehir'de lise düzeyinde öğrenim gören yabancı uyruklu sığınmacı lise öğrencileri ve bu öğrencilere eğitim veren öğretmenleri kapsamaktadır. Karma araştırma yönteminin benimsendiği bu çalışmada mülteci öğrencilerin ve bu öğrencilere eğitim veren öğretmenlerin eğitim öğretim sürecinde yaşadıkları sorunları ve bakış açılarını derinlemesine tespit etmek amaçlanmış ve tekli tarama modeli kullanılmıştır (Karasar, 2007). Çalışma iki araştırma grubuyla yürütülmüştür, birinci araştırma grubunu Eskişehir'de yaşayıp devlet okullarında lise düzeyinde eğitim görmekte olan sığınmacı öğrenciler oluşturmaktadır. 2016-2017 eğitim-öğretim döneminde lise düzeyindeki okullarda öğrenim görmekte olan yabancı uyruklu öğrenci sayısı Eskişehir İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından 225 olarak tespit edilmiştir. Bu öğrencilerden 22'si Afganistan, 158'i Irak, 18'i İran, 6'sı Suriye vatandaşıdır. 21 öğrenci ise bunların dışındaki farklı ülkelerden göç etmişlerdir. Bu kapsamda 83 yabancı uyruklu öğrenciye ulaşılmıştır. Bu araştırma için geliştirilen anket öğrenciler tarafından cevaplanmıştır. Anket verileri SPSS paket programı ile değerlendirilmiş, açık uçlu sorular ise içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. İkinci çalışma grubunu ise mülteci öğrencilerin derslerine giren öğretmenler oluşturmaktadır. Bu kapsamda 42 öğretmene ulaşılmıştır. Öğretmenlerden yarı yapılandırılmış mülakat formları aracılığıyla veri toplanmış ve veriler içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir. Her iki çalışma grubundan elde edilen veriler karşılaştırmalı bir biçimde değerlendirilmiştir.

İçerik analizinde temel amaç toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır (Yıldırım & Şimşek, 2006, s. 227). Anketlerden ve yarı yapılandırılmış mülakat formlarından elde edilen veriler içerik analizi yoluyla incelenerek ortak noktalara ulaşılmaya çalışılmış ve birbirine benzeyen veriler belirli temalar çerçevesinde bir araya getirilmiştir. Ortaya çıkan temalar başlıklarıyla ilgili öğretmen-öğrenci görüşleri karşılaştırmalı olarak aynı başlık altında sunulmuştur. Araştırmada öğrenciler "Ö", öğretmenler "E" harfiyle kodlanmıştır.

3. Bulgular

3.1. Örneklem Grubuna İlişkin Bilgiler

Araştırmaya 48 (%57,8) kadın, 35 (%42,2) erkek toplam 83 yabancı uyruklu lise öğrencisi katılmıştır. Öğrencilerden 39 (%47,0)'u Lise 1; 21 (%25,3)'i Lise 2; 13 (%15,7)'ü Lise 3 ve 8 (%9,6)'i Lise 4 düzeyindedir. Ayrıca, 28 (%33,7)'i İmam-Hatip; 23 (%27,7)'ü Teknik Meslek Lisesi ve 32 (%38,6)'si Anadolu Lisesi öğrencisidir. Öğrencilerin yaşları ve Türkiye'de bulunma sürelerine ilişkin veriler ise aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Yaşları

Yaş	<i>f</i>	%
13	1	1,2
14	8	9,6
15	21	25,3
16	18	21,7
17	16	19,3
18 ve üzeri	13	15,7
Toplam	77	92,8
Kayıp Veri	6	7,2

Tablo 2. Öğrencilerin Türkiye'de Kalma Süresi

Yıl	<i>f</i>	%
1-2	33	39,8
3-4	39	47,0
5-6	6	7,2
7 ve üzeri	3	3,6
Toplam	81	97,6
Kayıp Veri	2	2,4

Görüşme yapılan öğretmen örneklemini ise 23 kadın ve 19 erkekten oluşmaktadır. Matematik, Tarih, Kimya, Arapça, Türk Dili, Meslek Dersleri, Coğrafya, Fizik, Biyoloji, Felsefe, İngilizce, Müzik, Görsel Sanatlar ve Rehberlik olmak üzere 14 branştan öğretmenle görüşme yapılmıştır. Öğretmenlerden 7 tanesi 10 yıldan az; 35 tanesi 10 yılın üzerinde çalışma deneyimine sahiptir ve yalnızca 1 tanesi çokkültürlü öğrenme ortamlarına ilişkin eğitim aldığını ifade etmiştir.

3.2. Dil ve İletişim ile İlgili Bulgular

Ülkelerinden gelerek hayatlarını sürdürdükleri yeni bir ortam olan Eskişehir’de yaşadıkları toplumun dilini konuşabilme, anlayabilme, sosyal ilişkilerinde kullanabilme, çevreleriyle iletişim ve etkileşim kurabilme ve uyum sağlayabilme durumlarını öğrenebilmek amacıyla, katılımcılara bazı sorular sorulmuş ve bu konularla ilgili görüşleri alınmaya çalışılmıştır. Bu sorulara verilen cevaplar Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Dil ve İletişim ile İlgili Bulgular

	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Türkçeyi etkili bir biçimde kullanabilirim.	4	4,9	23	28,4	15	18,5	25	30,9	14	17,3
Okula uyum sağlamamı engelleyen bir faktör de Türkçeyi konuşamıyor olmamdır.	13	16,0	13	16,0	14	17,3	31	38,3	10	12,3
Derslerde öğretmenlerin anlattıklarını rahatlıkla anlayabilirim.	7	8,6	25	30,9	16	19,8	25	30,9	8	9,9
Ders kitaplarını okudumda rahatlıkla anlayabilirim.	8	9,9	37	45,7	10	12,3	18	22,2	8	9,9

Akıllı tahta / bilgisayar dilinin Türkçe olması onların kullanmamı zorlaştırmaktadır.	12	14,8	20	24,7	7	8,6	35	43,7	7	8,6
Derslerde verilen ödevleri doğru bir şekilde yapabiliyim.	8	9,9	28	34,6	14	17,3	20	24,7	11	13,6
Sınıf arkadaşlarımdan yaptığım esprileri anlayabilirim.	8	9,6	15	18,1	8	9,6	41	49,4	11	13,3
Arkadaşlarımdan beni anlamakta güçlük çekerler.	9	10,8	25	30,1	17	20,5	25	30,1	7	8,4
Aile içinde anadilimle iletişim kurarız.	3	3,6	9	10,8	8	9,6	38	45,8	25	30,1
Alışveriş yaparken zorluk yaşamam (kantin, market vb.)	10	12,0	21	25,3	10	12,0	26	31,3	16	19,3

Yukarıdaki veriler incelendiğinde, öğrencilerin %48,2'sinin Türkçeyi bildiği, bununla birlikte okula uyum sağlamalarında Türkçe bilmemenin bir engel olduğunu düşünenlerin oranının da %50 olduğu görülmektedir. Bu veriler bize öğrencilerin yarısının Türkçeyi anlama ve konuşma ile ilgili sorunlarının olduğunu diğer yarısının ise Türkçeyi belli bir oranda konuşabildiklerini göstermektedir. Türkçeyi anlama ve konuşma, sosyal ilişkilerde kullanma gibi hususlarla ilgili diğer sorulara verilen cevaplarda da benzer oranlar korunmuştur. Dil ve iletişim ile ilgili hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlarla baş etmek için buldukları çözümler aşağıda ayrıca değerlendirilmiştir.

3.2.1. Dil ve İletişimle İlgili Karşılaşılan Sorunlar

Bazı öğrenciler Türkçe bilmemeyi eğitimde karşılaştıkları sorunlar arasında zikretmiştir. Örneğin, Ö35 'Derslerin tamamen Türkçe olması', E33 ise 'Türkçe bilmemek' durumlarını eğitimden beklentilerini gerçekleştirememelerinin nedeni olarak belirtmişlerdir.

Öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerle ilgili en sık karşılaştıkları problemlerin başında da dil ile ilgili sorunlar yer almaktadır. Bu sorun bir taraftan genel iletişimde eksikliğe sebep olurken

diğer taraftan öğrencilerin akademik başarılarının önündeki bir engel olarak görülmektedir. Bu durumu; E12 'Dil bilmemeleri en büyük problem, iletişim kuramıyoruz.'; E34 'En büyük sorun dil; bazı öğrenciler Türkçe bilmedikleri ya da çok az bildikleri için anlamada zorluk çekiyorlar.' diyerek ifade etmişlerdir.

Öğretmenlerin büyük bir kısmı öğrencilerin Türkçe bilmemesini, bir kısmı ise öğrencilerle iletişim kurabileceği ortak bir dil bilmemeyi sorun olarak dile getirmiştir. Öğretmenler dilden kaynaklanan akademik problemleri; dersin içeriğini anlama, anlatma, ortak sınavlardaki başarı ve okuma-yazma becerisi şeklinde sıralamışlardır. Bu tespitleri; E4 'İletişim kurmakta zorluk çekiyorum, dersin içeriğini anlatmakta zorlanıyorum'; E6 Dersimi anlatmakta dilden dolayı zorlanıyorum. Ortak sınavlarda oldukça zorlanıyorlar'; E14 'Türkçe bilmiyorlar o yüzden derse katılımları yok'; E16 'Türkçe konuşma okuma yazma bilmeme' şeklinde dile getirmişlerdir. Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olan E38 'En büyük sorun dil, branşım gereği dille ilgili özel bir durum içindeyim, dil bilmedikleri için onlarla ders işlemem diğer branşlara göre daha zor.' diyerek branşına ait özel duruma dikkat çekmiştir. E12 ise dilden kaynaklı sorunları öğretmenler ve öğrenciler açısından değerlendirmiş, 'Öğretmen ve yabancı uyruklu öğrencinin kendisi için birtakım zorluklar var. Çocuğun kendini yalnız hissetmesi, kendini tam olarak ifade edememesi... öğretmen de hedefine tam olarak ulaşamıyor' diyerek iletişim sorunlarının zamanla büyüyerek diğer sorunların temelini oluşturmaya başladığını ifade etmiştir. Örneğin, E8 'Diğer öğrencilerle iletişimleri az olduğu için yanlış anlaşılmalarda oluyor' diyerek dil sorunun iletişime yansıyan boyutuna dikkat çekmiş ve dilden kaynaklanan sorunların aynı zamanda öğrencilerin okula uyumunu da etkilediğini göstermiştir.

Dil probleminin öğretmen-öğrenci ve öğrenci-öğrenci ilişkisiyle sınırlı kalmayıp, velilerle iletişime de yansıdığı görülmüştür. E16 'Velilerle iletişime geçemiyoruz dil sorunu oluyor', E20 'Veliler de dil bilmediği için iletişim mümkün olmuyor' diyerek bu sorunu dile getirmişlerdir.

3.2.2. Dil ve İletişim ile İlgili Kullanılan Çözümler

Görüşmelerden elde edilen verilere bakıldığında Türkiye'deki eğitimin olumlu yönleri arasında yeni bir dil öğrenmeye yaptığı katkı ön plana çıkmaktadır. Bununla ilgili soruya Ö1 'Türkçe öğrenmeye ve geliştirmeye yardım etmesi', Ö20 'Türkçe öğrendim', Ö2 'Dil eğitimi' gibi cevaplar vermişlerdir. Ö41 ise 'Farklı bir dil öğrenmek' diyerek yeni bir dil öğrenmeyi Türkiye'de eğitim almanın kendilerine sağladığı kazanımlar arasında saymıştır. Bu veriler bize öğrencilerin farklı dil öğrenmeyi artı bir kazanım olarak görerek olumladıklarını göstermektedir. Bu olumlama öğrencilerin dil ile ilgili karşılaştıkları sorunları çözmeye yönelik önemli bir adım olarak görülebilir.

Öğretmenlerin dilden kaynaklanan iletişim sorunlarını çözmeye noktasındaki en önemli destekçilerinin Türkçe bilen yabancı uyruklu öğrenciler olduğu görülmektedir. Ders içeriğinin aktarılmasında, ödevlerin verilmesinde ve kontrolünde, dilden kaynaklanan sorunların çözülmesinde bu öğrencilerin tercümanlığına başvurma sıklıkla kullanılan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. E10 bu durumu 'Yabancı uyruklu, Türkçeyi daha iyi bilen öğrencilerden yardım alıyorum.' şeklinde ifade etmiştir.

Bunun dışında çevrimiçi sözlüklerin de zaman zaman iletişim sorunlarını çözmede bir araç olarak kullanıldığı öğretmenler tarafından ifade edilmiştir. E33 ‘Anlattıklarımızı Google çeviriden İngilizceye çeviriyorlar’ diyerek internet sözlüklerinin de yardımcı bir materyal olarak kullanıldığını aktarmıştır.

İletişim sorunlarını çözmede bir başka yol ise ortak bir dil olan İngilizcenin ve özellikle İmam-Hatip liseleri için Arapçanın kullanılmasıdır. E38 bu durumu ‘Ortak dil bilen öğrencilerin yardımıyla’ diyerek, E9 ise bu dilin İngilizce olduğunu ‘İngilizceyi iyi konuşan öğrenciler aracılığıyla’ diyerek ifade etmiştir. E19 ise farklı dillerin kullanıldığını ‘İngilizce, çat pat Arapça konuşuyoruz veya Türkçe öğrenen bir arkadaşından destek alıyoruz bazen de internette yararlanıyoruz.’ şeklinde dile getirmiştir. Buna göre yabancı uyruklu öğrencilerin İngilizce bilmesi durumunda bu dili bilen öğretmenlerin Türkçe olarak verdikleri içeriği yabancı uyruklu öğrenciler için İngilizce anlattıkları, İmam-Hatip liselerinde ise mültecilerin büyük çoğunluğunun ana dilinin Arapça olması hasebiyle ders anlatımında ayrıca Arapçayı kullandıkları görülmektedir.

Öğretmenlerden E14 ve E39 ise beden dilinin iletişimde ve derslerin işlenmesinde bir araç olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle ortak bir dile sahip olunmadığı ya da tercümanlık yapacak öğrencilerin bulunmadığı zamanlarda böyle bir yönetime başvurulduğu anlaşılmaktadır.

Bunlarla birlikte öğretmenlerin; basit cümle kalıplarıyla iletişim kurmaya çalışma, öğrencileri çeşitli projelere dahil ederek akranlarıyla iletişim kurmaya teşvik etme gibi bir takım bireysel çabalarla dil ve iletişim ile ilgili sorunları çözmeye çalıştıkları görülmüştür. E22 bu duruma ‘Onlara haftada bir gün Türk dili dersi vermeye çalışarak basit cümle kalıplarıyla iletişim kurmaya çalışıyorum.’ şeklinde örnek vermiştir. E41 de ‘Öğrencileri projelere dahil etmeye çalışıyorum. Akranlarıyla iletişim kurabilecekleri ortamlar yaratmaya çalışıyorum’ demiştir. E29 ise ders tekrarlarının önemli bir çözüm olduğunu ifade etmiştir. Okul rehberlik öğretmeni ise bu soruna ‘Türkçe dil kurslarına yönlendiriyoruz’ diyerek çözüm bulmaya çalıştıklarını belirtmiştir.

Son olarak öğretmenlerin bir kısmının dil ve iletişim ile ilgili sorunları çözemedikleri görülmektedir. Örneğin araştırmaya katılan öğretmenlerden E20 ve E26 öğrencilerin dil bilmemeleri ile ilgili bir çözüm üretme arayışına girmediklerini ifade etmişlerdir.

3.3. Türk Eğitim Sistemine ve Okul Kültürüne Uyum ile İlgili Bulgular

Bu başlık altında öğrencilerin eğitimin içeriği ve okul kültürüyle ilgili deneyimleri ele alınmıştır. Bu konuya ilişkin sorulan sorular ve alınan cevaplar Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Türk Eğitim Sistemine ve Okul Kültürüne Uyum ile İlgili Bulgular

	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Okul rehberlik servisinden faydalanırım.	28	34,6	17	21,0	6	7,4	24	29,6	6	7,4
Öğretmenlerimle rahat bir şekilde iletişim kurarım.	7	8,6	26	32,1	6	7,4	31	38,3	11	13,6
Okulda tiyatro, halk oyunları vb. sosyal etkinliklere katılırım.	18	22,2	38	46,9	6	7,4	12	14,8	7	8,6
Okuldaki spor etkinliklerine katılırım. (Okul takımları, turnuva vb.)	12	14,8	28	34,6	4	4,9	29	35,8	8	9,9
Okulun düzenlediği ders dışı eğitim faaliyetlerine (etüt, kurs vb.) katılırım.	28	34,6	19	23,5	12	14,8	14	17,3	8	9,9
Türkiye’de aldığım eğitim anavatanımda aldığım eğitimi destekler.	13	16,0	12	14,8	18	22,2	26	32,1	12	14,8
Bundan sonraki eğitimime Türkiye’de devam etmek isterim.	13	15,7	6	7,2	17	20,5	31	37,3	16	19,3

Okul yöneticileri okula uyum sağlamam için çalışmalar yaparlar.	17	20,5	16	19,3	23	27,7	21	25,3	6	7,2
Okulda rahatlıkla arkadaş edinebilirim.	7	8,4	20	24,1	10	12,0	36	43,4	10	12,0
Öğretmenlerim derslerde anlamadığım yerleri açıklar.	6	7,2	10	12,0	14	16,9	36	43,4	17	20,5
Ders ile ilgili bir sorun yaşadığımda öğretmenlerimden yardım alabiliyim.	8	9,6	13	15,7	7	8,4	37	44,6	18	21,7
Öğretmenlerim beni derse katılmam için cesaretlendirir.	9	10,8	18	21,7	17	20,5	23	27,7	16	19,3
Sınıf arkadaşlarım beni yabancı olduğum için dışlarlar.	23	27,7	21	25,3	7	8,4	24	28,9	8	9,6
Okula uyum sağlamakta ilk başlarda zorlandım.	11	13,3	10	12,0	11	13,3	27	32,5	24	28,9

Öğrencilere Türk eğitim sistemine ve okul kültürüne uyum ile ilgili durumlarını tespit etmek için sordığımız sorular derslere ve ders dışı etkinliklere odaklanmaktadır. Tablo 4 incelendiğinde öğrencilerin %61,4'ünün okula uyum sağlamakta ilk başta zorlandıkları, okul dersleri dışında kalan rehberlik hizmetleri, ders dışı sosyal ve sportif etkinlikler ve ders dışı kurslardan faydalanma oranlarının düşük olduğu görülmektedir.

3.3.1. Türk Eğitim Sistemi ve Okul Kültürüne Uyum ile İlgili Olumlu ve Olumsuz Tutumlar

Tablo 4 ve açık uçlu sorulara verilen cevaplar doğrultusunda öğrencilerin, öğretmenler ve idari personelin yardımı ve ilgisi; öğretmenlerle iletişim kurma, derslerde anlaşılmayan yerlerin anlatılması ve derse katılma konusunda öğretmenlerin cesaretlendirmesi ile ilgili olumlu görüş bildirdikle-

ri görülmektedir. Okul yöneticilerinin ise okula uyum süreçlerine, öğretmenlere nazaran daha az katkıda buldukları tespit edilmektedir. Sınıf arkadaşları tarafından dışlanmayan öğrencilerin oranının yüksek olması okul ortamına uyumda sınıf arkadaşı faktörünün önemli olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerden elde ettiğimiz açık uçlu sorulara verilen cevaplar da anket verilerini destekler niteliktedir. Buna göre arkadaş edinme, öğretmen ve öğrencilerin yardımsever oluşu gibi sosyal faktörler ve okulun kütüphane, spor salonu ve teknik imkanları gibi fiziki şartlar, öğrencilerin okul kültürüne uyumunu destekleyici unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.

Öğrencilerin Türkiye’de aldıkları eğitim ile ilgili genel düşüncelerine bakacak olursak; Türkiye’de aldıkları eğitimin daha önceki eğitimlerinin devamı niteliğinde olduğunu düşündükleri ve eğitimlerine Türkiye’de devam etme eğiliminde oldukları görülmektedir.

Öğrencilerin okul kültürüne uyumlarını zorlaştıran hususlarda ders saatlerinin fazlalığı, ortak sınavlar, sınav sisteminin sürekli değişmesi ve bazı öğrenci ve öğretmenlerin yabancı öğrencilere karşı dışlayıcı tutumları göze çarpmaktadır.

Öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencilerle ilgili ifade ettikleri sosyo-kültürel sorunlar ise; kültür ve uyum, örf ve adetleri tanımama ve öğrencilerin bir takım sosyo-ekonomik sorunlarla mücadele ediyor olmalarıdır. Özellikle öğrencilerin maddi sıkıntılar yaşamaları ve farklı ülkelere iltica etmek istemeleri eğitim alanında karşılaşılan temel sorunlar arasında sayılmıştır. Bazı öğretmenlerin tespit ettiği bu durumu E42 ‘Dil bilmemelerinin yanında eğitim dışında önemli olan sosyo ekonomik sorunlarla uğraşmaları, batı ülkelerine gitmeye çalışmaları’, E9 ise ‘Dil sorunu, kültür ve uyum, örf ve adet farklılıkları’ şeklinde ifade etmiştir.

3.3.2. Türk Eğitim Sistemi ve Okul Kültürüne Uyum ile İlgili Öğretmenlerin Çözüm Önerileri

Öğretmenlerin, yabancı uyruklu öğrencilerin okul kültürüne uyum ile ilgili sorunlarını genellikle tek başlarına çözemedikleri ve birtakım destekler aldıkları görülmektedir. Bunların başında okul idaresi gelmektedir; zira E5, E9 ve E10 öğrencilerin uyum ile ilgili problemlerini çözen en temel merci olarak okul müdürü ya da müdür yardımcısını göstermiştir. E4’e göre ise idari kadronun dışında sorunları çözen diğer birim okulun rehberlik servisidir. Katılımcılardan E42 rehberlik servisinin rolünü ‘Rehberlik servisi olarak onlarla görüşmeler yapıyorum. Oryantasyon eğitimleri düzenliyoruz. Yönetmelik ve kuralları ayrıca anlatıyorum.’ diyerek belirtmiştir.

Öğretmenlere göre okulda yaşanan uyum sorununu çözenin bir başka yolu ise yabancı uyruklu öğrencilerin okul içi etkinliklere aktif bir biçimde katılımlarını destekleyerek özellikle Türk öğrencilerle bir araya gelmelerini sağlamaktır. Bu amaçla sınıf içi etkinliklerde yabancı uyruklu öğrencilerle Türk öğrencileri eşleştirme, Türk öğrencilerin özellikle teneffüslerde ve okul dışında yabancı uyruklu öğrencilerle vakit geçirmelerini teşvik etme, sınıf içinde yabancı uyrukluları ayırmadan oturtma vb. uygulamalar yapıldığı görülmektedir. Bu durumu; E8 ‘Sınıf içinde kaynaşmaları için etkinlikler yapıyorum’, E12 ‘Akranlarından yardım alarak ve birebir ilgilenerek’, E19 ‘Konuşarak Türk öğrencilerle eşleştirerek’, E34 ‘Sınıf arkadaşlarının yardımına başvuruyorum. Teneffüslerde

veya mümkün olursa okul dışında onlarla vakit geçirmelerini rica ediyorum.’, E22 ‘Ders aralarında da özel görüşmelerle ve basit düzeyde kitaplarla dil eğitimini vermeye çalışıp onlarla zaman zaman dışarda etkinlikler yaparak’, E36 ‘Sınıf içinde onları ayrı bir yere koymadan diğer öğrencilerle olumlu iletişim kurmalarını sağlamaya çalışıyorum.’, E40 ‘Onların da bizim öğrencilerden bir farklarının olmadıklarını onlara hissettirerek.’, E41 ‘Şu an için projelere dahil edebiliyorum ve de bireysel iletişim ile onların kendilerini yalnız hissetmemelerine destek olmaya çalışıyorum yetenekli öğrencilere sergiler (kişisel) açmaya gayret ediyorum.’ şeklinde ifade etmiştir.

Uyum sorunlarını çözmeye tıpkı dil sorunları gibi Türkçe bilen yabancı uyruklu öğrencilerin ön plana çıktığı söylenebilir. Bu durumu öğretmenlerden E37 ‘Türkçe bilen yabancı uyruklu öğrenciler her iki grup arasında köprü görevi görüyor’, E38 uyum sorunlarını ‘Ortak dil bilen öğrencilerin yardımıyla’ diyerek çözümlerini dile getirmişlerdir.

E7’nin ‘Sınıf arkadaşları yardımcı oluyor bir de hep yabancı uyruklularla vakit geçiriyorlar.’ şeklindeki tespiti yabancı uyruklu öğrencilerin kendi memleketlerinden arkadaşlarıyla bir arada kalmalarının da sorunların önüne geçen bir çözüm gibi algılandığını göstermektedir. Bazı öğretmenlerin yabancı uyruklu öğrencileri sürekli bir arada tutarak bu durumu uyum sorunlarını önlemede çözüm olarak kullandıkları görülmektedir. Örneğin E14 ‘Uyum sorunu yaşamıyorlar çünkü her sınıfta 5-6 yabancı öğrenci var.’ diyerek bu durumu ifade etmiştir. Yabancı uyruklu öğrencilerin birlikte vakit geçirmelerinin uyum sorununu çözdüğünü düşünen öğretmenlerden E16 ‘Yabancı uyruklu öğrencileri beraber oturtuyorum’ demiştir.

Bununla birlikte bazı öğretmenler yabancı uyruklu öğrenciler ile ilgili bir uyum sorunu tespit etmediklerini dile getirmişlerdir. Örneğin, E15 ise okulun İmam-Hatip Lisesi olması dolayısıyla bir uyum sorunu yaşanmadığını ifade etmiştir.

3.3.3. Öğretmenlere Göre Çokkültürlü Eğitim Ortamlarının Avantajları ve Dezavantajları

Öğretmenlerin farklı kültürlerin bir arada eğitim alması ile oluşan eğitim ortamı ile ilgili görüşlerinin genel olarak olumlu bir noktada seyrettiği görülmektedir. Çokkültürlü eğitim ortamının avantajlarını E2 ‘Farklı kültürlerin birbirini tanıması’, E5 ‘Değişik kültürlerin tanışıp kaynaşması birbirlerini anlamaları’, E19 ‘Öğrenciler diğer ülkelerden ve dünyadan haberdar oluyorlar’, E20 ‘Etkileşim Türk öğrenciler için kültürel zenginlik sunuyor’, E32 ‘Farklı kültürleri tanıma ve orada yaşanan acıların farkında olma burada yaşananların kıymetini bilme’ gibi noktalara temas ederek açıklamıştır.

Bazı öğretmenler çokkültürlü eğitim ortamının Türk öğrencilerin dil öğrenimi açısından faydalı olabileceğini düşünmektedir. Bu durumu E4 ‘Yabancı dil bilenler sayesinde konuşma pratiği yapıyor, değişik kültürlerle tanışıyor’, E10 ‘Okulumuzdaki öğrencilere yabancı dil konusunda faydalı oluyorlar’, E11 ise ‘Öğrenciler yabancı dil yönünden birbirleriyle etkileşim halindedir’ diyerek dile getirmiştir.

Öğrencilerin birbirleriyle bilgi alış veriş yapması da çokkültürlü ortamın başka bir avantajı olarak karşımıza çıkmaktadır. E42 'Bizim öğrencilerimiz mülteci öğrencilerin yaşadıklarını daha iyi anlayabiliyorlar, empati yapabiliyorlar, televizyondan daha etkili diyebiliriz.', E6 'Onların yaşamları öğrencilerimize bir ders niteliğinde fakat kaynaşma olarak bir avantajı olmadı' sözleriyle bu duruma değinmişlerdir.

Çokkültürlü eğitim ortamının avantajlarını çeşitli açılardan sıralayan öğretmenlerin yanında böyle bir ortamın faydalı olmadığını düşünen öğretmenler de bulunmaktadır. Bu öğretmenlerden E18 'Bir avantaj göremiyorum altyapı yetersizliğinden dolayı', E38 'Çoğu hayalet gibi çok da bir katılım söz konusu değil', E35 'Dil sorunu olduğu için fazla bir şey paylaşamıyoruz' ve E22 'Şu an böyle bir katılım sağlanamıyor sağlandığında bilgi ve kültür alışverişi sağlanabilir ve hoşgörü ortamı olur.' diyerek ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin olumsuz görüş bildirmesinin en temel sebebinin yine dil ve iletişim eksikliğinden kaynaklanan problemler olduğu söylenebilir.

Çokkültürlü ortamın getirdiği olumsuz durumlarla ilgili öne çıkan en önemli iki faktör eğitim-öğretim sürecinde aksamaların yaşanması ve kültür çatışmalarıdır. Eğitim öğretim ile ilgili durumu, E4 'Eğitimde tüm sınıfa hitap edilemiyor kalite yükseltilemiyor', E22 'Derste bir grup çocuğun atıl olması bir dezavantaj', E7 'Sınıfın seviyesini geriye çekiyorlar' ve E3 'Öğretimde birlik sağlanamıyor' şeklinde ifade etmişlerdir. Yine bu sorunun da temelinde dil bilmemekten kaynaklanan iletişim problemleri yer almaktadır.

Kültür çatışmasını temel bir sebep olarak gören E26, E30, E38, ve E39 farklı kültürü anlamaktan kaynaklanan bir ayrışmanın varlığından söz etmişlerdir. Bununla birlikte eğitim-öğretim sürecinde bir takım kültür çatışmalarının olduğunu söyleyen E17 'Bazı yabancı uyruklu öğrenciler içine kapanıyor' benzer bir biçimde E18 'Kültür çatışması büyük sorun, öğrenciler sosyalleşeceğine içine kapanıyor' diyerek bu durumun sonuçlarına dikkat çekmişlerdir.

3.3.4. Çokkültürlü Eğitim Ortamlarındaki Sorunlara İlişkin Öğretmenlerin Çözüm Önerileri

Öğretmenlerin söz konusu çokkültürlü eğitim ortamını daha etkili ve verimli hale getirmek için getirdikleri önerilerin başında sorunların merkezinde gördükleri dil eğitimi gelmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin büyük bir kısmının dil eğitiminin Türkiye'deki eğitimin önkoşulu olması gerektiği düşüncesini paylaştıkları görülmektedir. Bu durumu E2 'Yabancı uyruklu öğrencilerin Türk millî eğitimine dahil edilmeden dil eğitimi verilmeli', E16 'Öncelikle Türkçe dersleri verilip konuşma okuma yazma öğretilmelidir', E19 'Öğrenciler Türkçe öğrenmeden okula başlamamalı önce Türkçe eğitimi verilmeli' ve E31 'Önce dil öğrenseler derslere de faaliyetlere de daha iyi katılabilirler' sözleriyle dile getirmişlerdir.

Dil eğitimi ile birlikte öğrencilere kültür eğitimi ya da bireysel destek verilmesi gerektiğini düşünen öğretmenler de bulunmaktadır. E41 'Türkçe öğrenmeleri desteklenmeli öğrencilerin diğer öğrencilerle kaynaşmaları sağlanmalı her iki grup için de önyargıları yok eden çalışmalar gerçekleştirilmeli birlikte çalışmalar ödevlendirmeler yapılabilir.' diyerek hem akademik hem de sosyal sorunlara çözüm önerisi getirmiştir. E33 'Öncelikle onlara dil ve bizim kültür tanıtılmalı' diyerek kültü-

rü, E32 ise ‘Dil problemini çözmek için psikolojik yardım almalılar.’ diyerek psikolojik desteği dil probleminin sonra ikinci derecede bir gereklilik olarak ön plana çıkarmışlardır.

Yukarıda sıralanan kapsayıcı çözüm önerilerinin yanında yabancı uyruklu öğrencileri izole edilmiş bir biçimde bir arada tutarak sorunlardan kaçınılabileceğini öneren bazı öğretmenler de bulunmaktadır. Bunlardan E4 ‘Aynı dilden konuşanlar bir arada sınıflara toplanabilir, o dili anlayan konuşan öğretmenler derse girer’, E5 ‘Sadece yabancı öğrencilerin gideceği okullar ayarlanması dil kurslarının çoğaltılması dil öğrenmeden okula başlanmaması’, E37 ‘Yabancı uyruklu öğrencilerin bir sınıfta toplanıp dillerini bilen öğretmenlerin ders vermelerini öneririm’, E13 ‘Öğrenciler aynı sınıfta toplanabilir’ gibi önerileri dile getirmişlerdir.

Yukarıda sıralanan verilere ek olarak öğretmenlere din eğitimi ya da dini anlama biçimi ile ilgili sorunlar ve savaş ortamının olumsuz etkileri ile ilgili de sorular yöneltilmiştir. Öğretmenlerin tamamının bu konular ile ilgili fikir beyan etmedikleri görülmüştür.

3.4. Türk Kültürüne ve Sosyal Hayata Uyum ile İlgili Bulgular

Bu başlık altında öğrencilerin özellikle ders dışında arkadaşlarıyla ve komşularıyla ilişkileri, yaşadıkları şehre ve ülkeye uyum sağlamaları ele alınmıştır. Konuya ilişkin sorular ve alınan cevaplar Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Öğrencilerin Türk Kültürüne ve Sosyal Yaşama Uyumuna İlişkin Bulgular

		<i>Kesinlikle Katılmıyorum</i>		<i>Katılmıyorum</i>		<i>Kararsızım</i>		<i>Katılıyorum</i>		<i>Kesinlikle Katılıyorum</i>	
		<i>f</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Türk arkadaşlarımla okul dışında da vakit geçiririm.		21	25,3	19	22,9	9	10,8	27	32,5	7	8,4
Türk kültürü benim kültürüme benziyor.		21	25,3	21	25,3	11	13,3	26	31,3	4	4,8
Yaşadığım mahallede Türk komşularla sık sık görüşürüz.		15	18,1	21	25,3	11	13,3	33	39,8	3	3,6
Türkiye’de başka bir şehirde yaşamak isterim.		24	28,9	24	28,9	7	8,4	16	19,3	12	14,5

Mezhep farklılığı topluma uyumumu olumsuz bir şekilde etkilemektedir.	37	44,6	24	28,9	12	14,5	7	8,4	3	3,6
Kendi ülkeme geri dönmek isterim.	27	32,5	18	21,7	12	14,5	11	13,3	15	18,1
Dini bayramlarda Türk arkadaşlarımla bir araya gelirim.	26	31,3	24	28,9	8	9,6	16	19,3	9	10,8
Eskişehir’de kendimi yabancı gibi hissetmiyorum.	14	16,9	23	27,7	6	7,2	22	26,5	18	21,7
Türk kültürünü tanımak beni daha açık görüşlü bir insan yaptı.	10	12,0	19	22,9	16	19,3	27	32,5	11	13,3
İmkânım olsa başka bir ülkede yaşamak isterim.	19	22,9	13	15,7	12	14,5	24	28,9	15	18,1
Okul dışında daha çok kendi milletimden arkadaşlarımla görüşürüm.	10	12,0	8	9,6	24	28,9	24	28,9	17	20,5
Türk geleneklerine uyum sağlamakta zorlanıyorum.	16	19,3	23	27,7	19	22,9	22	26,5	3	3,6

Tablo 5 incelendiğinde, öğrencilerin kendi kültürleri ile Türk kültürü arasında farkların olduğunu ifade etme oranlarının yüksek olduğu; ancak bu farklılığı topluma uyum konusunda bir engel olarak kabul etmedikleri, bununla birlikte sadece %37’sinin Türk geleneklerine uyum sağlamada zorlanmıyorum dediği görülmektedir. Türk kültürünü tanımanın kendisini daha açık görüşlü bir insan yaptığı ifadesine katılma oranı %45’tir.

3.4.1. Öğrencilere Göre Türk Kültürüne ve Sosyal Yaşama Uyumu Kolaylaştıran ve Zorlaştıran Faktörler

Öğrencilerin %48’inin Eskişehir’de kendilerini yabancı hissetmedikleri, Türkiye’de başka bir şehirde yaşamak isteme konusunda %57’sinin olumsuz fikir beyan ettiği tespit edilmektedir. Ayrıca %54’ü kendi ülkelerine dönme konusunda olumsuz görüş benimserken, %47’si, imkânları olsa başka bir ülkede yaşamayı istediklerini belirten ifadeyi tercih etmiştir. Sosyal ilişkilerine bakıldığın-

da; öğrencilerin %48'inin okul dışında arkadaşlarıyla vakit geçirmediği, %60'ının dini bayramlarda Türklerle bir araya gelmediği, %43'ünün Türk komşularıyla zaman zaman görüşürken, %49'unun ise okul dışında kendi milletinden arkadaşlarıyla görüştüğü görülmektedir.

Öğrencilerden açık uçlu sorular yoluyla elde edilen verilere baktığımızda; Türkiye'de eğitim almak, Türk insanının sıcakkanlılığı, Türk kültürünü sevmek ve Türklere benzemek istemek, iyi insanlar ve iyi arkadaşlar tanımak, iyi komşular edinmek, Türk kültürüne ait şarkılar dinlemek ya da dizi-film izlemek gibi etkinliklerin Türk toplumuna uyum sağlamada etkili faktörler arasında sıralandığı görülmektedir. Diğer taraftan, Türkiye'ye aileleriyle birlikte göçmüş olmak ve etraflarında kendi milletlerinden insanların olması da topluma uyum konusunda kendilerine destek olan olumlu etmenler arasında yer almaktadır.

Türk toplumuna uyumda zorlanmalarına sebep olan faktörler arasında, gurbette olma duygusu, savaş ortamında sevdiklerini kaybetmiş olma, yabancı olmaları dolayısıyla arkadaşları ve komşuları tarafından dışlanma, yabancılara karşı önyargılı ve ırkçı davranışlar, kültür farkı ve dil yetersizliği ön plana çıkmaktadır. Ö29'un bu durumu 'Mahalle maçında dışlanmak' şeklinde örneklendirdiği görülmektedir.

Öğrenciler Türkiye'de yaşamının olumlu yanlarını sayarken sağlık hizmetlerinden faydalanabilmeyi, güvenli bir yerde yaşama fırsatı bulmayı ve iyi bir eğitim alma olanağını ifade etmişlerdir. Olumsuzluklar olarak ise; iş imkanlarının yetersizliği, bazen barınma ile ilgili sıkıntıların yaşanması, hayat pahalılığı, ailenin Türkçe bilmemesi, resmi kurumlarda çalışanlarla ortak bir dille iletişim kurulamaması gibi örnekleri sıraladıkları görülmektedir.

3.4.2. Öğrencilere Göre Eğitimin Türk Kültürüne Uyuma Katkısı

Öğrencilerin Türk kültürüne ve sosyal hayata uyumlarında aldıkları eğitimin etkisine ilişkin sorular ve alınan cevaplar Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Eğitimin Türk Kültürüne Uyuma Katkısı

	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Türkiye’de aldığım eğitim Türk kültürünü tanımamda etkili olmuştur.	6	7,2	12	14,5	16	19,3	36	43,4	13	15,7
Türkiye’de aldığım din eğitimi benim Türkiye’ye uyumumu kolaylaştırdı.	5	6,0	23	27,7	26	31,3	18	21,7	11	13,3
Derslerde kendi kültürüm ile ilgili deneyimlerimi paylaşabiliirim.	20	20,1	16	19,3	9	10,8	31	37,3	7	8,4
Kendi ülkem ile ilgili hatıralarımı derslerde örnek olarak anlatırım.	15	18,1	22	26,5	13	15,7	26	31,3	7	8,4

Öğrencilerin genel olarak eğitimi kültürü tanımada bir araç olarak algıladıkları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan kendi kültürel deneyimlerini ve hatıralarını derslerde paylaşma konusunda olumlu bir tutum sergiledikleri söylenebilir. Tablo 6’ya bakıldığında, Türkiye’de aldıkları eğitimin kültürü tanımaya katkısı %59,1 iken, din eğitiminin katkısının %35 olarak oranlandığı görülmektedir. Kültürel etkileşimin bir göstergesi olarak kendi kültürüyle karşılaştırma, benzer ve farklı yönleri ifade etme %45,7 oranıyla kültürel uyumu etkileyen faktörler arasında önem arz ettiği söylenebilir.

Öğrencilerin açık uçlu sorulara verdikleri cevaplarda ise Türk eğitiminin kendilerine kattığı olumlu özellikler arasında Türk kültürünü tanımayı, Türkiye hakkında bir şeyler öğrenmeyi, kültürü tanımanın eğitim hayatını kolaylaştırmasını belirttikleri görülmektedir.

3.6. Dinî Yaşam ve Din Eğitimi ile İlgili Bulgular

Katılımcılara, kendi ülkelerindeki ve Türkiye'deki dini hayatı ve din eğitimini karşılaştırmaya dönük sorular sorulmuş ve görüşleri istenmiştir. Bu konuda verilen cevaplar Tablo 7 ve Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 7. Dini Yaşama İlişkin Bulgular

	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Kendi ülkemde yaşarken daha çok ibadet ediyordum.	14	16,9	24	28,9	12	14,5	22	26,5	11	13,3
Dini konular ile ilgili sadece aile/akrabalarım danışıyorum.	10	12,0	16	19,3	12	14,5	36	43,4	9	10,8
Türk toplumu kendi ülkeme göre daha dindar bir yapıya sahiptir.	20	24,1	17	20,5	33	39,8	8	9,6	5	6,0
Kendi ülkem ve Türkiye arasında dini konularda farklılıklar vardır.	12	14,5	24	28,9	9	10,8	24	28,9	14	16,9
Türkiye'deki dini yaşam beni rahatsız etmez.	14	16,9	10	12,0	12	14,5	29	34,9	18	21,7
Dini konularla ilgili din görevlilerine (imam, müezzin, vaiz vb.) danışıyorum.	27	32,5	14	16,9	20	24,1	15	18,1	7	8,4

Öğrencilerin kendi ülkeleri ve Türkiye'de dini yaşam ile ilgili sorulara verdikleri cevaplara baktığımızda; %45'nin kendi ülkesi ve Türkiye arasında dini konularda farklılık olduğunu, %44'ünün Türk toplumunun kendi ülkesinden daha dindar olmadığını, %56'sının ise Türkiye'deki dini yaşamdan rahatsız olmadığını belirten ifadeleri tercih ettiği görülmektedir. Dini konulardaki sorunlarını çözmeye %54'ü yalnızca ailelerine danıştığını, %49'u Türkiye'deki din görevlilerine dini konuları danışmadıklarını ifade etmiştir. Diğer yandan açık uçlu sorulara verilen cevaplardan bazı öğrencilerin sık sık camiye gittikleri ve din görevlileriyle iletişim halinde oldukları görülmüştür. Öğrencilerin %39'u ise kendi ülkesinde yaşarken daha çok ibadet ettiğini ifade etmiştir.

Öğrencilerin açık uçlu sorulara verdikleri cevaplarda, dini Türk toplumuna uyum sağlamada etkili bir faktör olarak gördükleri tespit edilmiştir. Türkiye'de yaşamının olumlu bir yönü olarak din

özgürlüğüne yapılan atıf bu tespiti destekleyen bir argüman olarak görülebilir. Görüşme yapılan öğrenciler arasında yer alan iki Hristiyan öğrencinin ifadelerine göre, din farkı topluma uyumu zorlaştıran bir faktöre dönüşmektedir. Hatta öğrenciler çevrelerinden din değiştirme konusunda telkinlerle karşılaştıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 8. Din Eğitimine İlişkin Bulgular

	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Din eğitime yönelik dersler beni daha dindar bir insan yapmaktadır.	17	20,5	14	16,9	20	24,1	16	19,3	16	19,3
Din eğitime yönelik derslerde verilen bilgiler yetersizdir.	10	12,0	19	22,9	18	21,7	23	27,7	13	15,7
Din eğitime yönelik dersler sınıf arkadaşlarımı daha iyi anlamama yardımcı oldu.	15	18,1	23	27,7	17	20,5	20	24,1	8	9,6
Türkiye'deki dini gelenekleri öğrenmemde din eğitime yönelik dersler etkilidir.	13	15,7	19	22,9	30	36,1	18	21,7	3	3,6
Türkiye'de aldığım din eğitimi ülkemdekinden farklıdır.	10	12,0	26	31,3	12	14,5	20	24,1	15	18,1
Din ile ilgili konularda din dersi öğretmenlerime danışırım.	18	21,7	15	18,1	20	24,1	26	33,1	4	4,8

Öğrencilerden %42'si kendi ülkelerinde aldıkları eğitimin Türkiye'de aldıkları eğitimden farklı olduğunu düşünmekteyken, %47'si din eğitiminde verilen bilgilerin yetersiz olduğunu ifade etmektedir. Türkiye'deki din eğitime yönelik derslerin sınıf arkadaşlarını tanımada etkili olduğunu düşünenlerin oranı %17 iken, kültürü tanımada etkili olduğunu düşünenlerin oranının %6'da kaldığı, öğrencilerin %38'inin ise aldığı derslerin kendisini daha dindar yaptığını ifade ettikleri görülmektedir.

3.6.1. Din Eğitimine İlişkin Olumlu Tutumlar

Açık uçlu sorulara verilen cevaplardan elde edilen verilere baktığımızda öğrencilerin kendi dinleri hakkında daha ayrıntılı bilgiler edindikleri ve buna bağlı olarak din eğitimi ile ilgili derslere olum-

lu yaklaştıkları görülmektedir. Özellikle İmam-Hatip okullarında okuyan öğrenciler, din eğitimine yönelik dersleri Türkiye’de aldıkları eğitimin olumlu yanları arasında değerlendirmekte, bu eğitimin insanları dine teşvik ettiğini ve kendilerini daha dindar yaptığını ifade etmektedirler. Türkiye’de alınan din eğitiminin önemli kazanımları arasında Kur’an-ı Kerim okuma ve tecvit bilgisi öğrenme, daha çok Kur’an ezberi yapma, Hz. Muhammed’in hayatı ve hadislerini öğrenme, dini hikayeler, namaz kılma, oruç tutma gibi ibadetlere ilişkin öğrenme çıktıları yer almaktadır.

Öğrencilerin din eğitimi ile ilgili vurguladıkları önemli bir nokta ise öğretmenlerin etkisidir. Öğretmenlerin anlayışlı olması ve ders anlatımlarının etkili oluşu gibi faktörler bu derslere ilişkin algıyı olumlu kılan hususlar arasında sayılmaktadır.

Ayrıca ayet ve hadislerin Arapça metinler üzerinden konuşma imkanı sunması anadili Arapça olan yabancı uyruklu öğrencilerin bu dersler hakkında olumlu tutum sergilemelerinde etkili olmaktadır.

3.6.2. Din Eğitimine İlişkin Olumsuz Görüş Belirtilen Hususlar

Din eğitimi konusunda olumsuz olarak değerlendirilen noktaların başında ders saatinin azlığı, derslerde ayet ve hadislere az yer verilmesi ve bunların sadece Türkçe meallerinin derste yer bulması ve öğretmenlerin tutumlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Öğretmenlerin öğretim yöntemi ve ders anlatımı ile ilgili bazı öğrencilerin olumsuz görüş bildirdiği, ayrıca derse giren öğretmenin farklı bakış açılarını kabullenmemeleri bu derslere ilişkin belirtilen sorunlar arasında yer almaktadır.

Görüşme yapılan öğrenciler arasındaki iki Hristiyan öğrenci için ise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin zorunlu olması ve kendi dinleri ile ilgili bir eğitim alma imkanının bulunmaması olumsuzluklar arasında belirtilmiştir.

3.7. Mültecilik Durumu ile Baş Etme Konusunda Öğrencilerin Görüşleri

Öğrencilere Türkiye’de mülteci olmanın getirdiği zorluklarla nasıl baş ettikleri ile ilgili sorular sorulduğunda; dini, ailevi ve sosyal birtakım çözümler ile ilgili örnekler verdikleri görülmektedir. Kendilerine destek olan manevi bir unsur olarak dinden bahseden öğrenciler namaz kılmak, Kuran okumak, dua etmek gibi ibadetleri öne çıkarmaktadır. Ö45 ‘Annemle konuşurum, dua ederim, namaz kılarım’ cümlesiyle ve Ö48 ‘Ailemden destek alırım, ara sıra dua ederim’ ifadesiyle mültecilik durumuyla baş etmede ailenin önemini dile getirmişlerdir. Ö26 da ‘Burada yalnız olmadığımı ve ailemin de benimle birlikte olduğunu bilmem kendimi daha iyi hissetmemi sağlıyor’ diyerek yakınlarından destek aldığını belirtmiştir.

Öğrencilerin bazı ahlaki ya da kişisel değerleri de zorluklarla baş etmede çözüm olarak gördükleri tespit edilmiştir. Örneğin sakin olmak (Ö9), cesaretli olmak (Ö12, Ö3), sabırlı olmak (Ö54, Ö57, Ö62) öğrencilerin sıkça dile getirdiği çözümler arasında yer almaktadır.

Bazı öğrenciler ise çevrelerindeki kişilerin yardımseverliğini ve arkadaş edinmeyi ve onlarla dertleşmeyi sorunlarla baş etme konusunda yardımcı sosyal etmenler olarak dile getirmişlerdir.

Örneğin, Ö3 ve Ö16 Türk diline ve kültürüne aşina olmayı, Ö27 'İlk geldiğimde zorluk çektim sonra topluma alışabildim... ve her şey benim için kolay olmuş oldu' diyerek alışmanın sağladığı kolaylığı, Ö55 ve Ö73 'Arkadaşlarımla dertleşirim' sözleriyle paylaşmayı sosyal çevrenin olumlu katkıları olarak belirtmişlerdir. Ö70 ve Ö71 ise insanların yardımseverliğini sorunlarla başa çıkmada bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir.

4. Sonuç ve Öneriler

Eskişehir'de yaşamakta olan yabancı uyruklu öğrencilerin Türkiye'de eğitim süreçlerinde karşılaştıkları sorunları ve bunların çözüm yollarını, onların eğitim ve din eğitiminden beklentilerini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada, lise düzeyindeki devlet okullarında eğitim gören yabancı uyruklu öğrenciler ve bu okullarda eğitim faaliyetlerini yürüten öğretmenlerden elde edilen bulgular tartışılmış ve değerlendirilmiştir.

Yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim sürecinde derslerine giren öğretmenlerin önemli bir kısmının, çokkültürlülük, kültürlerarası eğitim vb. hususlarda bu öğrencilere nasıl eğitim verileceği konusunda herhangi bir hizmetiçi veya tamamlayıcı eğitim almadıkları görülmüştür. Bu konuda 2015 yılında 182 katılımcı ile yapılan bir çalışmaya göre öğretmenlerin %74,7'si mülteci öğrencilerin eğitimi üzerine herhangi bir bilgilendirme almadıklarını belirtmiştir (Er & Bayındır, 2015). Buna göre uzun süredir mülteci çocuklarla iç içe eğitim sürdürülmesine rağmen öğretmenler onlara nasıl davranacakları konusunda bir eğitime sahip değillerdir. Son dönemlerde konuya ilişkin hizmetiçi eğitimler MEB tarafından verilmeyle birlikte, çalışmaların daha kapsamlı ve nitelikli olarak planlanması gerekmektedir.

Öğretmen ve öğrencilerden elde edilen verilere göre yabancı uyruklu öğrencilerin önemli bir kısmının Türkçeyi bilmediği, bir kısmının Türkçeyi bilmekle birlikte akademik düzeyde yeterince kullanamadığı, çok az bir kısmının Türkçeyi rahatlıkla kullanabildiği görülmüştür. Bu durum öğretmen ve öğrenci, öğretmen-veli ve öğrenci-öğrenci arasındaki iletişimde önemli zorlukların yaşanmasına neden olmaktadır. Yabancı uyruklu öğrencilerle ilgili diğer çalışmalarda da görüldüğü üzere, bu öğrencilerin Türkçeyi bilmemeleri ya da yeterince kullanamamaları, en temel problem olarak ortada durmaktadır (Er & Bayındır, 2015). Şüphesiz öğrencinin, dilini konuşamadığı ve anlayamadığı bir eğitim sürecinde başarılı bir performans göstermesi beklenemez. Bu çerçevede, dil probleminin yabancı uyruklu öğrencilerin akademik başarılarını da olumsuz yönde etkileyen bir faktör olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu öğrencilerin eğitim sistemine dâhil edilmeden önce ya da sistem içerisindeki için ilave olarak kapsamlı bir Türkçe eğitimine tabi tutulmaları önemli bir zorunluluktur.

Farklı kültürlere sahip öğrencilerin bir arada bulunmaları kuşkusuz bir kültürel çatışma veya gerilim ortamının ortaya çıkmasına da neden olabilmektedir. Bu bağlamda yabancı uyruklu öğrencilerin okul kültürüne uyum sağlamada da sorunlar yaşadıkları görülmüştür. Yapılan çalışmalar mülteci öğrencilerin okul ortamında karşılaştıkları tutumlar nedeniyle uyum sağlamakta zorlandıklarını destekler niteliktedir (Kirova, 2001). Öğretmenlerden elde edilen verilere göre, yabancı uyruklu öğrencilerin çokkültürlü eğitim ortamında geçirdiği tecrübelerle ilişkin iki yönlü bir durumun

ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Buna göre yabancı uyruklu öğrenciler, bir yandan bir arada yaşama, kültürel kaynaşma, hoşgörü, empati gibi evrensel değerlerin kazanılmasında önemli rol oynarken, diğer taraftan sınıfın akademik başarısını olumsuz yönde etkileyen bir mahiyet arz etmektedir. Esasen akademik başarıda yaşanan olumsuzlukların altında yine yukarıda ifade edilen dil probleminin yattığı söylenebilir.

Yabancı uyruklu öğrencilerin, Türkiye’de aldıkları eğitimin akademik açıdan ve kolay öğrenilebilirlik açısından daha önceki eğitimlerinden daha iyi bir niteliğe sahip olduğu ve başarılı oldukları takdirde daha ileri eğitim seviyelerinden faydalanmak istedikleri görülmüştür. Bununla birlikte bu öğrencilerin okulun sosyal faaliyetlerinden ve rehberlik servisi gibi destek hizmetlerinden yeterince faydalanmadıkları tespit edilmiştir. Bu durum da yine öğrencilerin dili iyi kullanamamaları ve bundan dolayı bu tür etkinliklerden kendilerini geri çektikleri şeklinde değerlendirilebilir.

2013 yılı itibarıyla Suriyeli sığınmacıların eğitim sorunlarını düzenlemeye yönelik MEB ve YÖK kurumları tarafından çeşitli kararlar alınarak faaliyete geçmesine (Seydi, 2014; Emin, 2016) rağmen genel olarak yabancı uyruklu öğrencilere dönük sosyal ve eğitim hizmetleri bağlamında bir politikanın olmadığı ya da bunun işletilemediği görülmektedir. Yapılan bir diğer çalışmaya göre mültecilerin eğitimiyle ilgili problemler onlara yönelik bir eğitim politikasının olmamasından kaynaklanmaktadır (Er & Bayındır, 2015). Bu kapsamda öğrencilerin özel durumları da göz önünde bulundurularak öğrencilere verilen eğitimin amaç ve hedeflerinin belirlenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Görüşmeler esnasında öğrenciler ve idareciler yabancı uyruklu öğrencilere dönük sistemli bir politika olmamasından yakınmışlardır. Özellikle yabancı öğrencilerin devam zorunluluğunun olmaması, sınıfta bırakılmamaları, sosyal olanaklardan yararlanıyor olmaları Türk öğrencilerin eğitim sistemine olan güvenini sarstığı gözlenmiştir.

Ulaşılan sonuçlar doğrultusunda yapılması gereken öncelikli husus, yabancı uyruklu öğrencilere sunulan eğitimin amaçlarının netleştirilmesi olmalıdır. Eğer bu öğrencilere sadece kültüre uyum sağlamaları için eğitim imkânı sunuluyorsa, istenen amacın kısmen hâsıl olduğu söylenebilir. Buna karşın, bu öğrencilerin bahsedilen amacın yanında gelecek hayatlarını sağlıklı şekilde planlayabilmeleri ve toplumda nitelikli bir statü elde edebilmeleri isteniyorsa, bu takdirde eğitim ortamının da buna göre düzenlenmesi icap eder. Diğer taraftan bu öğrencilerin bu eğitimsel amaçlar doğrultusunda bilgilendirilmesi ve motive edilmesi de ayrıca önemlidir.

Yabancı uyruklu öğrencilerin, burada aldıkları eğitim sonucunda Türk kültürünü daha iyi anladıkları ve bu sayede kültürel uyumlarını daha kolay sağladıkları anlaşılmıştır. Buradan hareketle, her ne kadar dil probleminin dolayı yeterince faydalanmasalar da aldıkları eğitimin, hem onların hem de Türk öğrencilerin topluma uyum sağlamaları, çokkültürlü bir tutum geliştirmeleri, ötekini anlamaları ve bir arada yaşama bilinci inşa edebilmeleri açısından hayati bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

Yabancı uyruklu öğrencilerin, Türk kültürüne yabancılaşma hissetmekle birlikte, ona rahat uyum sağlayabildikleri, okul dışında çevreleri tarafından nadir de olsa dışlanabildikleri, buna karşın Eskişehir

hir'de yaşamaktan şikâyetçi olmadıkları ve önemli kısmının burayı terk etmeyi düşünmedikleri görülmüştür. Bu durum, Eskişehir halkında insan haklarını önceleyen, çokkültürlü ve bir arada yaşama bilincine sahip bir anlayışın geliştirildiğine işaret etmesi bakımından önemlidir. Bu durumun oluşmasında yabancı uyrukluların Suriye'den ziyade Irak'tan gelen Türkmen ve Araplar olmasının büyük rol oynadığı söylenebilir.

Yabancı uyruklu öğrencilerin ve ailelerinin, gerek okulda gerekse okul dışında sosyal imkânlar-
dan ve psikolojik danışmanlık hizmetlerinden haberdar edilmesi ve bunlardan faydalandırılması da, topluma uyum sağlayabilmelerinde kolaylaştırıcı bir katkı sunabilir.

Yabancı uyruklu öğrencilerden Müslüman olanların, Eskişehir'de dini yönden yabancılaşma çekmedikleri, buradaki insanları daha az dindar görmekle birlikte camiye devam ettikleri, gerektiğinde din görevlilerinden bilgi alışverişinde buldukları anlaşılmıştır. Buna karşın az sayıda Hristiyan olan yabancı uyruklu öğrencilerin burada birtakım dışlayıcı söylemlere maruz kaldığı, kendilerine dinlerini değiştirmeleri yönünde telkinde bulunduğu dikkat çekici bir durum olarak değerlendirilebilir.

Yabancı uyruklu öğrencilerin din eğitimine ilişkin görüşlerinden hareketle, burada aldıkları din eğitimi hakkında birtakım yetersizliklerden bahsetseler de, bu eğitimin onların dindarlaşmalarına olumlu katkıda bulunduğunu ifade ettikleri görülmüştür. Bununla birlikte Hristiyan öğrencilerin kendilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden zorunlu tutulmak istemedikleri tespit edilmiştir.

Söz konusu öğrencilerin mültecilik durumu ile baş etmede din, aile ve sosyal çevrenin gücünden yararlandıkları, inançlarının onları daha sabırlı ve güçlü kıldığı, umutlarını daha dinç tuttuğu, ailelerinin yanlarında olmasının onlara manevi bir destek sağladığı, yardımsever insanların oluşturduğu sosyal bir çevrede yaşamının uyumu kolaylaştırdığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda yabancı uyruklu öğrencilere sunulan eğitimde din eğitiminin ayrıca değerlendirilmesi ve eğitim içeriğinde çokkültürlü ortamlarda birlikte yaşama ile ilgili kazanımların yer alması gerektiği de ortadadır.

Çalışmanın sonunda elde edilen bulgulardan hareketle mülteci öğrencilerin eğitime yönelik çeşitli önerilerde bulunulabilir. Öncelikle mülteci öğrencilere eğitim veren öğretmenlerin çokkültürlü eğitim ortamları ve mültecilerin eğitimi ile ilgili yöntem ve yaklaşımlar hakkında bilgile-
nebilecekleri eğitim programlarına katılmaları gerekmektedir.

Mülteci öğrencilere Türk eğitim sistemine dahil edilmeden önce, okulda yürütülen dersleri takip edebilecekleri düzeyde dil eğitimi verilmelidir. Dil eğitiminin yanında Türk kültür ve toplum yapısına ayak uydurmalarını sağlayacak eğitim verilmelidir.

Mülteci eğitiminin önemli bir boyutunu da ev sahibi ülkenin vatandaşları oluşturmaktadır. Ev sahibi ülkenin mültecilere karşı olan tutum ve davranışları eğitim öğretim ortamını etkilemektedir. Önyargıları ortadan kaldırarak kapsayıcı bir eğitim ortamı oluşturabilmek için Türk öğrencilerin de ayrıca bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- Alkurt, A. (2016).** A Comparative Policy Analysis of Syrian Refugee Education: Turkey and Lebanon, Is It Likely to Design A Standardised Education for All?, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aras, B., & Yasun, S. (2016, Ağustos 12).** Al Jazeera.
<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiyedeki-suriyelilerin-egitim-sorunu-nasil-cozulur> (09 Mart 2017 tarihinde erişilmiştir.)
- Arslan, R. (30 Ocak 2015).** Türkiye'nin Görünmeyen Sığınmacıları: Iraklılar. *BBC Türkçe*, İstanbul.
http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/01/150130_turkiyede_irakli_gocmenler
(21.03.2017 tarihinde erişilmiştir.)
- Duruel, M. (2016).** Suriyeli Sığınmacıların Eğitim Sorunu. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(5), 1399-1414.
- Eghdamian, K. (2016).** Religious Identity and Experiences of Displacement: An Examination into the Discursive Representations of Syrian Refugees and Their Effects on Religious Minorities Living in Jordan. *Journal of Refugee Studies*. doi:10.1093/jrs/few030.
- Emin, M. N. (2016).** Türkiye'deki Suriyeli Çocukların Eğitimi: Temel Eğitim Politikaları. İstanbul: SETA Vakfı.
- Er, A. R., & Bayındır, N. (2015).** Pedagogical Approaches of Elementary Teachers for Primary Refugee Children. *International Journal of Social and Educational Sciences*, 2(4), 175-185.
- Günay, Ü. (2002).** Din Sosyolojisi. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Heimbach, T. (2016, 09 22).** Europäer wollen keine Muslime als Asylbewerber.
<https://www.welt.de/politik/deutschland/article158319248/Europaeer-wollen-keine-Muslime-als-Asylbewerber.html> (09 Mart 2017 tarihinde erişilmiştir.)
- İLKHA. (2016, 11 05).** Avrupa'ya Göçen Müslüman Mülteciler Hristiyanlaştırılıyor.
<https://www.ilkha.com/haber/35690/avrupaya-gocen-musluman-multeciler-hristiyanlastiriliyor> (09 Mart 2017 tarihinde erişilmiştir.)
- Karasar, N. (2003).** Bilimsel Araştırma Yöntemi. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kirova, A. (2001).** Loneliness in Immigrant Children: Implications for Classroom Practice. *Childhood Education*, 77, 260-267.
- MEB. (2014).** Yabancılarla Yönelik Eğitim Öğretim Hizmetleri.
http://mevzuat.meb.gov.tr/html/yabyonegiogr_1/yabyonegiogr_1.html (09 Mart 2017 tarihinde erişilmiştir.)

- Orhan, O., & Gündoğar, S. S. (January 2015).** Effects of The Syrian Refugees On Turkey. Ankara: ORSAM & TESEV.
- Seydi, A. R. (2014).** Türkiye'nin Suriyeli Sığınmacıların Eğitim Sorununun Çözümüne Yönelik İzlediği Politikalar. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 267-305.
- Uppsala Religion and Society Research Centre (t. y.):** Religion a Useful Coping Strategy for Refugees. <http://www.crs.uu.se/Research/interviews/-nver-cetrez/> (09 Mart 2017 tarihinde erişilmiştir.)
- UNHCR. (2017, Şubat 16).** Syria Regional Refugee Response: <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224> (09 Mart 2017 tarihinde erişilmiştir.)
- Uluslararası Af Örgütü (Haziran 2016).** "Güvenli Olmayan Sığınak: Türkiye'de Sığınmacılar ve Mülteciler Etkili Korumaya Erişemiyor" (İndeks:EUR/44/3825/2016). <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR4438252016TURKISH.pdf>
(09 Mart 2017 tarihinde erişilmiştir.)
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006).** Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, H. (2001).** Toplumsal Barışa Katkısı Açısından Yaygın Din Eğitimi Kurumları. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 329–356.
- Yılmaz, H. (2010).** Sosyal Bütünleşmemizin Temel Sorunları ve Bazı Çözüm Önerileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(2), 73-101.

Seslenme Sözlere ve Genel Türkçe Sözlüklerdeki Görünümü*

Fatih DOĞRU**

Seslenme Sözlere ve Genel Türkçe Sözlüklerdeki Görünümü

Addressing Words and Their Appearance in General Turkish Dictionaries

Özet

Abstract

Biri ya da birilerine yönelik olarak söz söylenirken o kimselerin kimi özelliklerine bağlı olarak bazı sözlere seslenilir. Bu sözlere; sözün yöneltildiği kişinin kendi adı, soyadı, lakabı veya zamirler olabileceği gibi bunun yanında çoğu zaman o kişinin adının yerine geçen; konuşucunun çeşitli duygularını yansıtmaya özelliği bulunan ve sözün yöneltildiği kişinin bir takım ayırıcı özelliklerini yansıtmaya yönelik anlamlı taşıyan sözlere. Bir dilin en sık kullanılan öğelerinden biri olan seslenme sözlere sözlerinin sözlüklerde ne şekilde tanımlandığı da kuşkusuz sözlük kullanıcıları için son derece önemli bir husustur. Bu bildiri de hangi sözlere seslenme sözü olarak değerlendirilmesi gerektiği konusuna açıklık getirilmeye çalışılacak; hangi yollarla oluşturuldukları tespit edilecek; kavramsal yönden hangi alt başlıklara ayrılacakları ile ilgili öneriler getirilecek ve genel Türkçe sözlüklerdeki durum ortaya konmaya çalışılacaktır.

While we call out to somebody we use some words related to their features. These words may be names, surnames, nicknames and pronouns about the person addressed or these words may have some lexemes which reflect distinctive features of the person addressed different feelings of the speaker. It is an important case for dictionary users, how to address words which are a frequent element in general vocabulary of a language defined in dictionaries. In this paper, we will try to clarify which words are addressing words; we will determine how they are formed and we will offer suggestions about which conceptual titles can be given for these words. We will discuss how we can arrange lexemes in general Turkish dictionaries.

Anahtar Kelimeler: Seslenme Sözlere, Hitap, Ünlemler, Genel Türkçe Sözlükler

Key Words: Addressing Words, Address, Interjection, General Turkish Dictionaries

1. Giriş

İnsanlar dili kullanırken pek çok farklı amaç veya sebeple, farklı şekillerde birilerine / bir şeylere seslenirler. Bu seslenmeler; çağırma, uyarma, dikkat çekme, harekete geçirme, samimiyet / resmiyet gösterme, statü gösterme, onurlandırma, iletişimi kontrol etme, iletişimde olduğunu gösterme, çeşitli duyguları yansıtmaya (heyecan, sevinç, sevgi, saygı, nefret, korku, üzüntü, kızgınlık vb. gösterme), hakaret etme, küçük düşürme / aşağılama, alay etme, sitem etme, yardım isteme, azarlama,

* Bu çalışma 3-4 Kasım 2015'te gerçekleştirilen II. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan aynı başlıklı bildirisinin genişletilmiş şeklidir.

** Dr. Fatih DOĞRU, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fdogru@ogu.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-1801-9725

dua etme / yalvarma, tehdit etme vb. çeşitli amaç ya da sebeplerle içinde bulunulan kültür, cinsiyet, yaş, yakınlık / samimiyet, seslenen ve seslenilenin türü gibi değişkenlere bağlı olarak farklı şekillerde gerçekleşir. Bu şekilde birilerine ya da bir şeylere, onların bir takım özelliklerine göre yöneltilecek söylenen veya yazılan sözler, seslenme sözleridir.

Verici ile alıcı, hatip ile muhâtap arasında iletişimin sağlanabilmesi için bir duruma (situation) ihtiyaç vardır. Seslenmeler (hitaplar) / seslenme grupları (hitap grupları), söz konusu iletişimin gerçekleşmesinde “uyaran / uyarıcı / dikkat çekici” görevini üstlenirler. Yani verici, alıcıya mesajı sözlü veya yazılı olarak iletirken önce ona seslenir / hitap eder ve onu bu seslenmeler vasıtasıyla iletişim ortamına çekerek mesajını iletir / bilgiyi aktarır (Alyılmaz, 2011: 646).

Kime veya neye seslenildiğini bildiren söz veya söz birleşmesi, seslenme öbeğini oluşturur. Kişinin özel adı olan sözler, akrabalık ve kavim adları, kişinin toplumdaki işini, mevkiini bildiren sözler, ilişki bildiren sözler, seslenme sözleri olarak kullanılabilir. Ayrıca çeşitli hayvan adları ve takma adlar, cansız eşyaların adları, coğrafi adlar, seslenme görevi üstlenebilir (Karaağaç, 2013: 695). Korkmaz (2010: 186) seslenme ünlemine; çağırmaya, haber vermeye ve cümledeki seslenmeyi güçlendirmeye yarayan ünlemler şeklinde tanımlarken; Delice (2012: 178) muhatabın dikkatini çekmek için kullanılan her sözcük seslenme ünlemidir ve özel isimlerin tamamı seslenme amacıyla kullanılınca ünlem edatı olur der. Seslenme fonksiyonu (appellative function) da sözün muhatabı uyarmak, ona kendi adının dışında bir kelime ile seslenmek için kullanılması fonksiyonu (Akşehirli, 2004: 38) olarak tanımlanmıştır.

2. Türkçede Seslenme Sözleri

2.1. Türkçenin Genel Söz Varlığı İçinde Seslenme Sözleri

Seslenme sözlerine Türkçenin genel söz varlığı içinde “kalıp sözler (ilişki sözleri)” başlığı altında yer verilir. Bu bağlamda seslenme sözleri “insanlara hitap etmek için kullanılan kalıp sözler” ve “hayvanlara hitap etmek için kullanılan kalıp sözler” olarak ikiye ayrılmıştır (Bulut, 2012: 54). “İnsanın kendi kendine hitap etmek için kullandığı kalıp sözler”, “Tanrıya hitap etmek için kullanılan kalıp sözler”, “doğadaki başka unsurlara hitap etmek için kullanılan kalıp sözler” de bunlara ilave edilebilir. Gencay (2012: 88-99) seslenme sözlerini “günlük hayatta kullanılan diğer kalıp sözler” başlığı altında vermiş ve kendi içinde “sevgiyi belirten sözler”, “birini onurlandırmak için kullanılan sözler”, “güzelliği yansıtan sözler”, “kızgınlığı ve beğenmeme durumunu ifade eden sözler” şeklinde gruplandırmıştır. Şen (2008: 628) ise “ön yargı bildirmeyen seslenme amaçlı hitaplar”, “olumlu ön yargı bildiren hitaplar” ve “olumsuz ön yargı bildiren hitaplar” şeklinde seslenmeleri üçe ayırıp bunları da seslenmelerin yönü doğrultusunda alt gruplarda ele almıştır. Seslenme sözleri Eski Türkçe döneminden bu yana Türkçenin söz varlığı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Alyılmaz (1994: 82-83; 252-253) Orhun Yazıtları’nda, Alyılmaz (2015b) Dede Korkut Kitabı’nda, Demirbaş (2017) Türkiye Türkçesi Ağızlarında seslenme sözlerinin kullanılışı hakkında bilgi vermektedir.

2.2. Seslenme Sözlerinin Aldığı Ekler

Türkçede seslenme sözlerinin oluşmasında bazı eklerin kullanıldığı görülmektedir. Korkmaz (2011: 39), unvan ve hitap olarak kullanılan 1. kişi iyelik eki almış bazı kelimelerde bu eklerin artık kendilerinin o kelimeler içindeki ilk görevini kaybetmiş olup sevgi ve hitap nüansları sağlayacak şekilde kaynaşmaya uğradığını belirtmektedir. Seslenişlerin (vokatif) Rus dilinde olduğu gibi Türk dillerinde de sesin gücü, uzunluğu, yüksekliğinin değişimine, hitap sözcüğüyle bir sonraki sözcük arasındaki duraksamanın uzunluğuna göre ve özel vokatif tonlamalar ile sözcükler aracılığıyla belirtilmekte olduğu ve bununla birlikte bazı Türk dillerindeki birtakım hitaplarda, sadece söz konusu grubun göstergeleri olarak ortaya çıkan vokatif biçimlerinin eklerini ayırmanın mümkün olduğunu aktaran Yoldaşev (2012: 441) bu ekler için çeşitli Türk dillerinden –a(v), –(a,ı)y eklerini, 1., 2. ve 3. teklik kişi iyelik eklerini, sevgi anlamı veren küçültme eklerini ve bunların 1. teklik kişi iyelik ekleriyle birleşmiş şekillerini örnek olarak verir (Yoldaşev, 2012: 441-445).

2.3. Sözcük Türü Olarak Seslenme Sözleri

Sözcük türü olarak seslenme sözleri “ünlemler” başlığı altında ele alınmaktadır. Ünlemler ise kimi çalışmalarda (Ergin, 2002: 313; Hacıeminoğlu, 1984: 293; Karaağaç, 2012: 437; Delice, 2012: 172) edat başlığı altında verilirken kimi çalışmalarda (Emre, 1945: 553; Kononov, 1956: 275; Atabay vd: 2003: 155; Banguoğlu, 2007: 396; Gencan, 2007: 533; Demirci, 2015: 145) müstakil bir sözcük türü olarak yer alır. Hacıeminoğlu (1984: 284) seslenme sözlerini ünlemlerden ayırarak “çağırma-hitap edatları” başlığı altında verir.

Bunlar isimlerden veya unvanlardan önce gelerek hitap hareketini bilhassa belirtmekten başka hiçbir mânâları olmayan sözlerdir. Bir kısmı taklidi kelimelerdir, bir kısmı ise kalıplaşmış diğer gramer unsurlarıdır. Bu sebeple menşelerini tesbit etmek güçtür. Kullanılış bakımından da öbür edatlardan farklıdır. Daha çok konuşma dilinde veya senli-benli samimi bir eda taşıyan şarkı, türkü, hikaye ve şiirlerde rastlanır (Hacıeminoğlu, 1984: 284).

Ergin (2002: 313-314), seslenme sözlerini edatlar başlığı altında verdiği ünlem edatları başlığı altında inceler. Seslenme edatlarının hitap edatları olduğunu, hiçbir ifadeleri olmadığını ve sadece hitap ve seslenme vasıtaları olduğunu söyler. Seslenme edatları hitap bildiren sözler (Karaağaç, 2009: 168) olarak kabul edilmektedir ve seslenmeler ünlem edatı kullanılarak veya kullanılmadan yapılabilir (Karaağaç, 2013: 695). Zülfikar (2011: 607), bu sözlerin bir kelime grubu olarak tayin edilmeyip sadece edatlar içinde zikredilmesini doğru bulmadığını ifade eder.

2.4. Cümle Ögesi Olarak Seslenme Sözleri

Seslenme sözleri cümle ögesi olarak da “cümle dışı unsur” başlığında ele alınırlar (Karahan, 1995: 59; Ergin, 2002: 376; Karaağaç, 2012: 512; Özkan ve Sevinçli, 2013: 101 ve 154). Bazı araştırmacılar ise “bağımsız tümleç” (Özmen, 1995: 224; Özmen, 2013: 48), “cümle ögesi olmayan yardımcı kelimeler” (Mehmedoğlu, 2002: 125-126), “dolaylı tamlayıcı” (Üstüner, 1998: 28-29), “ünlem tümleci” (Delice, 2007: 162), “seslenmeli özne” (Dizdaroğlu, 1976: 119), “seslenmeli tüm-

leç” (Hatipoğlu, 1972: 135) terimlerini ve cümle dışı unsur terimi yerine kullanılabilir veya cümle ögesi olarak değerlendirilebilecek başka bazı terimleri önererek (Dinar, 2014: 71-77) seslenme sözlerini cümlenin ögeleri kapsamında önerdikleri bu başlıklar altında değerlendirmişlerdir. Verici ile alıcı, hatip ile muhatap arasında iletişimin sağlanmasında önemli rol oynayan cümle ögesi için *seslenme tümleci, seslenmeli tümleç, ünlem tümleci, seslenmeli özne, seslenmeler, seslenme grupları, seslenme blokları, hitaplar, hitap blokları, hitap grupları...* terimleri kullanılmaktadır (Alyılmaz, 2015a: 36). Seslenmeler cümle içinde farklı sebeplerle (kuvvetlendirme, vurgu, vezin, kafiye, redif, ritim, uyum, melodi...) diğer cümle ögeleriyle yer / sıra değiştirebilir; cümlenin içinde veya sonunda bulunabilir (Alyılmaz, 2015a: 38).

2.5. Söz Öbeği Olarak Seslenme Sözleri

Seslenmeler / seslenme grupları vericinin ve alıcının durumlarına, birbirleriyle olan münasebetlerine ve mesajın niteliğine uygun olarak seslenme ünlemleriyle birlikte kullanılırlar. Seslenmeleri / seslenme gruplarını kuvvetlendirmek, pekiştirmek ve vurgulamak amacıyla kimi zaman işaretli, kimi zaman da işaretsiz (nonmarque (Ø)) olarak kullanılan ünlemler, gerçekte görevli dil ögeleri olmalarına rağmen, seslenmelerle / seslenme gruplarıyla adeta belirten belirtilen / tamlayan - tamlanan ilişkisi kurarlar (Alyılmaz, 2011: 646). Seslenme ünlemleri, tek başına kullanılıp cümleyi doğrudan tamamlarsa asıl sözcüktür ve ünlem tümlecini oluşturur ancak bir ismin uydusu olarak ünlem edatı öbeğinin birinci bileşeni olursa ünlem edatı öbeğini oluşturur (Delice, 2012: 178). Grubu oluşturan ögeler araya herhangi bir ek almazlar (Özkan ve Sevinçli, 2013: 99).

2.6. Anlamsal Özellikleri Bakımından Seslenme Sözleri

Anlamsal olarak seslenme sözleri, temel anlamı seslenme olanlar (be, hey, hu vb.) ve yan anlam olarak seslenme anlamı kazananlar (ahbap, amca, dayı vb.) şeklinde ikiye ayrılabilir. Temel anlamı seslenme olan sözlerin dillerin doğuşu ile ilgili teorilere kaynaklık ettikleri (Akalin, 2011: 588) de ileri sürülmektedir. Bunlar daha çok çeşitli duygular karşısında çıkarılan seslerin sözcüklere dönüşmesiyle oluşmuştur denilebilir. Yan anlam olarak seslenme anlamı kazanan sözcükler ise kişi adları / soyadları, lakaplar, akrabalık adları, meslekle ilgili adlar, unvanlar, çeşitli özellikleri bakımından benzetme yoluyla oluşturulan adlar, hayvan adları, nesne adları, ilahi özellikli adlar, kişiler arası ortak yanları yansıtan adlar, zamirler ile vurgu ve tonlama yoluyla seslenme özelliği kazandırılmış her türlü addan oluşabilir.

2.7. Edimsel Özellikleri Bakımından Seslenme Sözleri

Seslenme sözleri edimsel olarak dilde kibarlık ve kabalıkla yakından ilişkilidir. Dilbilim araştırmacıları tarafından çeşitli kibarlık / kabalık ilkeleri öne sürülmüştür. Lakoff (1975) “açık ol, kibar ol, resmiyet (mesafeli davran), saygı (seçenek tanı), dostluk / samimiyet (duygudaşlık ve dostluk göster)” ilkelerini; Leech (1983) “nezaket, cömertlik, övgü, tevazu, uyuşum, duygudaşlık” ilkelerini; Brown ve Levinson (1987) “yüz (olumlu yüz ve olumsuz yüz)” kavramına dayalı ilkeleri ortaya koymuşlardır (Doğru, 2014: 656). Seslenme sözlerine bu ilkeler ışığında da yaklaşılabilir. Nezaket anlamı Türkçede genel olarak seslenmeler aracılığıyla, ara söz ve ara cümlelerle, özne-yüklem uygunlu-

ğu yoluyla ifade edilir (İmamova, 2010: 1). Türkiye Türkçesinde “bey, hanım, bay, bayan, efendi, beyefendi, hanımefendi” gibi seslenme ve hitap kelimeleri, “amca, teyze, beybaba, abla, kardeş, hemşire, dede, nine, evlat, yavru, oğul, kız” gibi akrabalık ilişkilerine ait sözlerden oluşan seslenme sözleri, “öğretmen, patron, hoca, müdür, büyükelçi, sultan” gibi unvan isimleri, benzetme kelimeleri aracılığıyla ifade edilen saygı sözleri, “sayın, saygıdeğer, zâtiâfileri, muhterem, değerli” gibi saygı sözleri, “aziz, kardeş, meslektaş, sevgili” gibi resmi görüşmelerde kullanılan seslenme sözleri ve bu sözlere eklenen –cığım ve –ım ekleriyle oluşturulmuş sözler, nezaket, saygı ve sevginin ifade edilmesinde büyük önem taşımaktadır (İmamova, 2010: 1-10). Bunların yanında seslenme sözleri olumsuz, küfür ve hakaret içeren, öfke ve şiddet duygularını yansıtan, aşağılama ve küçük görme amacıyla söylenen, dolayısıyla kibarlıktan uzak “kaba” sözler de olabilir.

2.8. Seslenme Sözlerinde İmla ve Noktalama Kullanımı

Tek başına kullanılan ve ünlem tümleci oluşturan seslenme ünlemlerinden sonra virgül; ilgili olduğu cümlelerin sonunda da ünlem işareti konmalıdır, çünkü ünlem veya ünlem edatı öbeği içeren cümleler ünlem cümleleridir (Delice, 2012: 178). Bu işaretler dışında seslenme sözleri için özel işaretler yoktur. Seslenme edatları çok vurguludur ve vurgu başta bulunur (Ergin, 2002: 314). Konuşma dilinde vurgu ve tonlamayla diğer sözcük türlerinden ayırt edilebilirler ancak yazı dilinde bu ayrımı göstermek güçtür. Yapı bakımından özel bir durumu olan ünlemlerin yazılış biçimleri konusunda belli bir kural ve ölçüt olmadığı için Türkçeyi ana dili olarak bilenler bağlamdan hareketle meseleyi fark etmektedirler ancak yeni öğrenmeye başlayanlar için durum oldukça karanlıktır (Gedizli, 2015: 132-133). Seslenmelerin, dolayısıyla ünlemlerin yazı dilinde de ayırt edilebilmeleri için belli ölçütlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca sözlüklerde uygun bağlamlardan örnek cümlelerle, işlevlere uygun sesletimlerin yer aldığı seslendirmelere de yer verilmeli (Çelebi ve Sancı Uzun, 2015: 315); dil kullanıcısı veya öğrencisi için kolaylık sağlanmalıdır.

Seslenme sözleri genel sözlüklerde tanımlanırken bu sözlerin sahip oldukları özelliklere dikkat edilmesi ve özellikle yazı dilinden çok konuşma dilinde ortaya çıkan farklılıkların sözlüklere de doğru ve yeterli biçimde taşınması gerekmektedir.

3. Türkçe Sözlük'te ve Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te Seslenme Sözleri

3.1. Türkçe Sözlük'te Seslenme Sözleri

Türkçe Sözlük'te (TS) “seslenme sözü” ya da “hitap sözü” olarak tanımlanan 79 sözlükbirim (madde başı, alt madde başı ve anlam) tespit edilmiştir:

a, abe, abla, ağabey, ahbab, alo, amca, ana, anam!, anam babam, aptal, aslanım!, âşık, ayol, babam!, babalık, bacı, balama, bakar mısınız?, baksana! (veya baksanız!), bana bak!, be, bebek, beybaba, bey kardeş, birader, buyur!¹, buyur!², buyur!³, cana, cicim!, civanım, dadaş, dayı, dede, delikanlı, efendi, efendibaba, efendim, evlat, ey, gözüm! (veya gözümün nuru), güle güle, güzelim, hain, hayvan, hazret, hemşehrim!, hey, hiş, hişt, höst¹, höst², hu¹, hu², kardeş, kardeşlik, kız, kurban, lala, lebbeyk, majesteleri, manyak, minnoş, mirim, nine, oğul, oha, siz, şekerim!, teyze, ufaklık, ulan, üstat, ya, yavrum!, yenge, yeğen, zatalileri, zataliniz.

3.2. Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te Seslenme Sözlüğü

Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te (*MBTS*) "seslenme sözü" ya da "hitap sözü" olarak tanımlanan 116 sözlükbirim (madde başı, alt madde başı ve anlam) tespit edilmiştir:

a, abe, abla, aga – aka, ağabey, ağa, ahbap – ahbab, ahbar, allah'ın kulu, amca, anam babam, anne, arkadaş, asâlet-meab, aslan, ayol, azizim, baba, babalık, bacı, bakar mısınız?, be, bebek, beşe, beyim, bey ağabey, beybaba, beyefendi, bezirgânbaşı, bir tanem, birâder¹, birâder², büyük hanım, burama geldi (çıktı), buraya bak, cancağızım, celil, cicim, ciğerim (ciğerimin köşesi), civanım, çaker-nevaz (-nuvaz), çaker-perver, çılgın, dayı, deli, delikanlı, devletli, dostum, efe, efendi, efendi baba, efendim, elmasım, erenler, eşek, evlat – evlad, ey, eyyuha, gözüm, gülüm, güzelim, hacı baba, hacı cavcav, hain, hanım, hanımefendi, hemşeri – hemşehri, hemşire, hey, hişt – hiş, hu, hu erenler, iki gözüm (iki gözümün) nuru (bebeği), ilahi, kadın, kardeş, kardeşlik, kız, koçum, kurban, küçük, küçük hanım, lala, lebbeyk, madam, matmazel, merhaba, meveddetlü¹, meveddetlü², mevlana, minnoş, mirim, mösyö, muhterem, müfettihi'l-ebvab, mürtecâ, nur-ı ayırım, oğul, oha, paşa, riyaset-penahi, seyyidi, sittî, siz, sultanım, şaşkın, şekerim, teyze, ulan – ulen, usta, ümmet-i muhammed, üstat – üstad, yeğen, yenge, yoldaş, zat-ı ali, zat-ı humayun - zat-ı şahane.

3.3. Türkçe Sözlük'te Yer Alıp Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te Yer Almayan Seslenme Sözlüğü

TS'de seslenme / hitap sözü olarak tanımlanıp *MBTS*'de bu şekliyle yer almayan "alo, ana, anam, aptal, aslanım!, âşık, babam, balama, baksana! (veya baksanıza!), bana bak!, bey kardeş, cana, dadaş, dede, güle güle, hayvan, hazret, majesteleri, manyak, nine, ufaklık, ya, yavrum!, zatiâ-lileri, zatiâliniz" sözlükbirimleri tespit edilmiştir.

3.4. Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te Yer Alıp Türkçe Sözlük'te Yer Almayan Seslenme Sözlüğü

MBTS'de seslenme / hitap sözü olarak tanımlanıp *TS*'de bu şekliyle yer almayan "aga-aka, ağa, ahbar, allah'ın kulu, anne, arkadaş, asâlet-meab, aslan, azizim, baba, bacı, beşe, beyim, bey ağabey, beyefendi, bezirgânbaşı, bir tanem, büyük hanım, burama geldi (çıktı), buraya bak, cancağızım, celil, ciğerim (ciğerimin köşesi), çaker-nevaz (-nuvaz), çaker-perver, çılgın, deli, devletli, dostum, efe, elmasım, erenler, eşek, eyyuha, gülüm, hacı baba, hacı cavcav, hain, hanım, hanımefendi, hemşire, hu erenler, iki gözüm (iki gözümün) nuru (bebeği), ilahi, kadın, koçum, küçük, küçük hanım, madam, matmazel, merhaba, meveddetlü¹, meveddetlü², mevlana, mösyö, muhterem, müfettihi'l-ebvab, mürtecâ, paşa, riyaset-penahi, seyyidi, sittî, sultanım, şaşkın, usta, ümmet-i muhammed, yoldaş, zat-ı ali, zat-ı humayun - zat-ı şahane" sözlükbirimleri tespit edilmiştir.

3.5. Türkçe Ulusal Derlemde Seslenme Sözcükleri

TS'de ve MBTS'de seslenme / hitap sözü olarak tanımlanan sözlükbirimler Türkçe Ulusal Derlem (<http://www.tnc.org.tr>)'de¹ ünlem işaretli kullanılışlarıyla birlikte taranmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

abe: 46/1², abla: 1689/82, ağabey: 1392/50 (abi: 3150/124), ahbap:144/6, alo: 510/65, amca: 2295/71, ana: 13804/11, anam: 727/40, anam babam: 15/3, aptal: 1121/31, aslanım!: 172/27, âşik: 3421/6, ayol: 393/39, babam!: 7448/8, babalık:323/17, balama: 1/0, bakar mısınız?: 3750/4, baksana!: 642/41, baksanıza!: 170/9, bana bak!: 449/24, be: 3444/518, bebek: 2423/25, bey kardeş: 0, beybaba: 17/7, birader: 232/16, buyurl!: 717/22, cana: 0, cicim!: 58/1, civanım: 6/0, dadaş: 43/0, dayı: 646/26, dede: 1751/48, delikanlı: 1459/16, efendi: 3769/51, efendibaba: 1/0 (efendi baba: 38/1), efendim: 4976/100, evlat: 943/29, gözüm! (veya gözümün nuru): 955/2 (26/0), güle güle: 396/22, güzelim: 1030/13, hain: 578/12, hayvan: 3742/18, hazret: 39/0, hemşehrim!: 26/0 (hemşerim: 132/12), hey: 1155/168, hiş: 14/0, hişt: 56/16, höst: 15/5, hu1: 293/14, hu2: 293/2, kardeş: 2072/54, kardeşlik: 478/2, kız: 15460/21, kurban: 2284/7, lala: 59/2, lebbeyk: 21/7, majesteleri: 16/0, manyak: 274/19, minnoş: 49/0, mirim: 20/3, nine: 464/6, oğul: 1036/61, oha: 56/6, siz: 14411/15, şekerim!: 354/19, teyze: 1461/28, ufaklık: 310/16, ulan: 1442/81 (lan: 1937/136), üstat: 272/5, yavrum!: 1094/83, yenge: 245/5, yeğen: 90/2 (yeğenim: 164/4), zatiâlileri: 2/0, zatiâliniz: 11/0, aga-aka: 84/1, ağa: 1726/39, ahbar: 7/0, allah'ın kulu: 80/5, anne: 9635/90, arkadaş: 3721/55, asâlet-meab: 0, aslan: 1805/11, azizim: 107/7, baba: 7927/61, bacı: 267/9, beşe: 0, beyim: 312/25, bey ağabey: 0, beyefendi: 1359/58, bezirgânbaşı: 20/0, bir tanem: 116/3 (birtanem: 36/5, bi tanem: 5/0, bitanem: 17/1), büyük hanım: 24/0, burama geldi (çıkıtı): 8/1 (0), buraya bak: 8/2, cancağızım: 19/1, celil: 0 (özel ad olarak: 225/8), ciğerim (ciğerimin köşesi): 73/3 (7/0), çâkernevaz (-nüvaz): 0, çâker-perver: 0, çılgın: 772/3, deli: 3180/28, devletli: 35/0, dostum: 1456/59, efe: 348/6, elmasım: 3/0, erenler: 116/4, eşek: 822/8, ey: 3158/23, eyyuha: 0, gülüm: 171/2, hacı baba: 4/0, hacı cavcav: 11/4, hain: 578/12, hanım: 9045/32, hanımefendi: 786/38, hemşire: 557/0, hu erenler: 0, iki gözüm (iki gözümün) nuru (bebeği): 2/0, ilahi: 1790/2, kadın: 27708/16, koçum: 111/11, küçük: 33385/0, küçük hanım: 112/7, madam: 386/6, matmazel: 128/1, merhaba: 1669/177, meveddetlü¹: 0, meveddetlü²: 0, mevlana: 696/0, mösyö: 372/8, muhterem:565/2, müfettihi'l-ebvab: 0, mürteçâ: 0, nur-ı ayınım: 4/0, paşa: 6713/12, riyaset-penahi: 0, seyyidi: 10/2, sittî: 0, sultanım: 351/37, şaşkın: 2022/9, ulan – ulen: 1442/81 – 22/4, usta: 2794/42, ümmet-i muhammed: 56/1, yoldaş: 308/8, zat-ı ali: 14/0, zat-ı humayun - zat-ı şahane: 0 - 25/0.

¹ Derlemde henüz sözcük türü bilgisine göre tarama yapılmadığı için çıkan sonuçların içinde farklı sözcük türleri de bulunmaktadır. Bu bakımdan sonuçların tamamı seslenme sözlerini yansıtmadığı gibi fikir vermesi açısından (ünlem işaretiyle birlikte kullanılan sözleri de tarayarak) burada bu sonuçlara yer vermeyi uygun gördük.

² Türkçe Ulusal Derlem'de bulunan sözcük sayısı / ünlem işaretiyle birlikte kullanılan sözcük sayısı

4. Değerlendirme

4.1. Ünlem İşaretinin Kullanımı

TS'de seslenme / hitap sözü olarak tanımlanan bazı sözlükbirimlerin (anam!, aslanım!, babam!, baksana! (veya baksanıza!), bana bak!, buyur! cicim!, gözüm! şekerim!, yavrum!) sonunda ünlem işareti konulmuşken bir kısmında bu işaret yoktur. *MBTS*'de ise bu işaret hiçbir sözlükbirimin sonunda kullanılmamıştır.

4.2. Sözlüğe Çok Anlamlılığın Yansıtılması

1.a. **aman:** *ünlem Arapça amān* 1. *ünlem* Yardım istenildiğini anlatan bir söz. "Aman yakalayın." 2. Bir suçun bağışlanmasının istendiğini anlatan bir söz. "Aman, bir daha yapmam!" 3. (ama:n) Usanç ve öfke anlatan bir söz. "Aman bırak beni! Aman, bu laflardan da bıktık!" 4. Rica anlatan bir söz. "Aman, acele etmeli, vakit geçiyor." - S. F. Abasıyanık 5. Dikkat çekmek için kullanılan bir söz. "Aman, çocuğa iyi bakın!" 6. Çok beğenmeyi anlatan bir söz: Aman ne güzel şey! Bu anlamda kullanıldığında buna da edatı da getirilebilir "Aman da ne güzel şey!" 7. Şaşma anlatan bir söz. "Aman efendim, bana öyle şeyler söyledi ki donakaldım." (*TS*, 2011: 111).

b. **hey:** *ünlem* 1. *ünlem* Seslenmek veya ilgi ve dikkat çekmek için söylenen bir söz. "Hey, çocuklar! Gelin bakalım. Hey arkadaş! Ayağıma basıyorsun." 2. Sitem, yakınma, azar, beğenme vb. çeşitli duyguları anlatan cümlelerde kullanılan bir söz. "Hey talih! Böyle mi olacaktı? Hey akılsız çocuk! Ateşi ne diye ellersen? Hey Allah'ım! Bu ne güzellik." (*TS*, 2011: 1089).

hey: *ünl.* 1. Seslenmek ve bir kimsenin dikkatini çekmek için kullanılır: "Hey... buraya baksana!" 2. Azarlama, uyarı, üzüntü, sitem, tekdir, şüphe vb. duyguları anlatan cümlelerde anlama kuvvet verir: Sizin gibileri de temizledim hey imanım! (Sait Fâik). Hey yâ Rabbi! İnsanı deli eder bunlar... (Burhan Felek) (*MBTS*, kubbealtilugati.com).

TS'de seslenme / hitap sözü olarak tanımlanan 1.a'deki gibi bazı sözlükbirimler anlamlandırılıp sözlükbirimin sahip olduğu her bir ayrıntı farklı bir anlam ile ifade edilirken 1.b'nin *TS* ve *MBTS*'de 2. anlamlarındaki gibi bazı sözlükbirimlerde bu ayrıntılar "vb. çeşitli duyguları anlatan" ifadesiyle tek bir anlam altında birleştirilerek verilmiştir.

4.3. Parçalı Yapıya İlişkin Verilen Bilgiler

2.a. **anam!:** 1. sese verilen tona göre şaşma, beğenme, acı, üzüntü vb. duygular anlatan söz. "Anası mutfakta bir tabağa marul doğruyor." - Y. Atılğan 2. kadın erkek, büyük küçük herkese karşı kullanılan bir seslenme sözü (*GTS*, tdk.gov.tr).

anam!: 1. sese verilen tona göre şaşma, beğenme, acı, üzüntü vb. duygular anlatan söz; 2. *tkz.* kadın erkek, büyük küçük herkese karşı kullanılan bir seslenme sözü: *Dur, anam, saçını düzeltelim!* (TS, 2011: 117).

- b. **babam!**: *teklifsiz konuşmada* 1. sese verilen tona göre şaşma, beğenme, acı, üzüntü vb. duygular anlatan söz. 2. kadın erkek, büyük küçük herkese karşı kullanılan bir seslenme sözü. "Türk babanın ve Türk ananın çocuğu Türk'tür." – Anayasa (GTS, tdk.gov.tr).

babam!: *tkz.* 1. sese verilen tona göre şaşma, beğenme, acı, üzüntü vb. duygular anlatan söz; 2. kadın erkek, büyük küçük herkese karşı kullanılan bir seslenme sözü. *Sen bildiğini söyle babam, alt yanını ben getiririm!* (TS, 2011: 219).

Güncel Türkçe Sözlük (GTS)'de seslenme / hitap sözü olarak tanımlanan 2.b'deki gibi bazı sözlükbirimlerde "teklifsiz konuşmada" ibaresi verilirken 2.a'daki gibi aynı kategorideki bazı sözlükbirimlerde bu ibareye yer verilmemiştir. Ayrıca bu sözlükbirimlerde ünlem işareti konulmuş olmasına rağmen sözcük türü bilgisine (ünlem) yer verilmemiştir. TS'de ise 2.a'nın 2. anlamından önce verilen "tkz." ibaresi 2.b'nin 1. anlamında verilmiş; bu durum aynı kategorideki, hatta birebir aynı şekilde tanımlanmış bu sözlükbirimlerde karmaşık bir duruma yol açmıştır. Ayrıca 2.a ve 2.b'deki sözlükbirimlerin birebir aynı olan anlamlarının, birbirlerinden ayrılan noktaları gösteren anlambirimcikler yoluyla yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

4.4. Verilen Örneklerin Uygunluğu

GTS'de seslenme / hitap sözü olarak tanımlanan sözlükbirimlerin anlamları altında verilen örneklerde 2.a'nın 1. anlamı ve 2.b'nin 2. anlamında olduğu gibi bazı örnekler verilen anlamla ilgisizdir. Bu durum TS'deki örneklerde görülmemektedir. GTS'de alt madde başı durumundaki sözlükbirimler tarandığında her bir farklı sözlükbirimin altında aynı örnek cümlelerin yer aldığı görülmüştür. GTS ve TS'de pek çok anlamda örnek verilmemiş olması bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

4.5. Alt Madde Başı Düzenine İlişkin Tasnif

GTS'de 2.a ve 2.b örneklerinde olduğu gibi sözlükbirimler alt madde başı olarak "Atasözü, deyim ve birleşik fiiller" başlığı altında gösterilmektedir. Halbuki bu başlık bu sözlükbirimler için uygun bir sınıflama olmamıştır. Bu gibi sözlükbirimlerin özelliklerini de kapsayacak daha kapsamlı ve doğru bir başlık altında verilmeleri daha uygun olacaktır.

4.6. Vurgunun Gösterilişi

- 3.a **oha**: *ünlem* (o:ha, o:ha:) 1. *ünlem* Büyükbaş hayvanları durdurmak için kullanılan bir seslenme sözü. 2. Kaba ve yakışsız davranışta bulunan kişilere karşı kullanılan söz (TS, 2011: 1790).

- a: ünlem (a):** 1. *ünlem* Şaşma, hatırlama, sevinme, acıma, üzüme, kızma vb. duyguların anlatımına güç kazandıran söz. "A, ne güzel!" "A, sen burada mıydın?" (TS, 2011: 1).
- b. **höst:** *ünlem* 1. *ünlem* At, katır, sığır vb. hayvanları, özellikle öküzü durdurmak için kullanılan bir seslenme sözü. "Höst, höst diye bağırıldı. At oralı olmadı." - A. Sayar 2. Bir kimseyi uyarmak için kullanılan bir seslenme sözü (TS, 2011: 1113).
- c. **oha:** *ünl.* 1. Büyükbaş hayvanları durdurmak için kullanılan seslenme sözü: Çataltepe'nin kıvrıntısında görmediğimiz bir kadın sesi "oha oha, hele hele hele" diye haykırdı (Rüşen E. Ünaydın). 2. *kaba*. Biçimsiz ve olmayacak bir davranışta bulunan kimselere karşı söylenir (MBTS, kubbealtılugati.com).

TS'de seslenme / hitap sözü olarak tanımlanan 3.a'daki gibi bazı sözlükbirimlerde parantez içinde vurgu ile ilgili bilgilere yer verilirken 3.b ve MBTS'de 3.c'deki gibi bazı sözlükbirimlerde bu bilgilere yer verilmemiştir.

4.7. Sözcük Türü Bilgisi

- 4.a. **teyze** *isim* (te'yeze) 1. isim Annenin kız kardeşi, ana yarı. "Teyzem de çok gecikiyor, uyuyakalmışım yeniden." - A. Ağaoğlu 2. *ünlem* Anne yaşıtı kadınlara söylenen bir seslenme sözü (TS, 2011: 2343).
- güzelim** *ünlem* 1. *ünlem* çok sevilen kimseye sevecenlikle yaklaşıldığında kullanılan bir söz. 2. değer verilen, sevilen "Son yıllarda rant uğruna kurban edilen güzelim yerler arasına hem o çarşı hem balıkhane girdi." - A. Kutlu (GTS, tdk.gov.tr).
- b. **siz** *zamir* 1. *zamir* Çokluk ikinci kişi zamiri. 2. Bir kişiye saygı ve incelik belirtisi olarak kullanılan bir seslenme sözü (TS, 2011: 2126).
- balama** *isim, tiyatro* 1. isim, tiyatro Orta oyununda Rum tipi. 2. Karagöz, matiz ve külhanbeyi tipleri tarafından yabancı ülkelerin tiplerine seslenirken kullanılan söz (TS, 2011: 242).
- c. **teyze:** i. (Türk. tağāy > tay "dayı" ve eze "büyük kız kardeş" ile tay eze+si > *tayaza > *teyeze > teyze) 1. Bir kimseye göre annenin kız kardeşi. 2. Annenin kız kardeşi yerine konan kimse. 3. Anne yaşındaki kadınlar için kullanılan hitap sözü (MBTS, kubbealtılugati.com).
- sitti:** i. (Ar. seyyideti "benim hanımım"dan sitti) 1. Hanım, hâton, hanımefendi. 2. Eskiden hanımlar için kullanılan bir hitap sözü (MBTS, kubbealtılugati.com).
- d. **güzelim:** *sıf.* (İyelik ekinin kalıplaşmasıyla güzel+i+m) 1. Pek güzel olan, beğenilip hoş gitmekte olan, güzel olup sevilen: "Güzelim kıza yazık oldu." İşte kimse şu güzelim hayvana fiyatını vermemişti (Ömer

Seyfeddin). Güzelim bahar rüzgârında ter kokuları (Orhan V. Kanık). 2. *ünl.* Beğenilen, sevilen kimselere hitap sözü olarak kullanılır, şekerim: “Güzelim, biraz bakar mısın?” (MBTS, kubbealtılugati.com).

dostum: *ünl.* (İyelik ekinin kalıplaşmasıyla) Saygı ve yakınlık belirten hitap sözü: *Öyle kaba sanatlar bir işe yaramaz dostum!* (Ahmed Midhat Efendi). *Nasıl söyleyeyim a dostum!* (Ahmed Midhat Efendi). *Geliniz aziz dostum, geliniz!* (Refik H. Karay) (MBTS, kubbealtılugati.com).

mîrim: *ünl.* (İyelik ekinin kalıplaşmasıyla) “Beyim, aziz dostum, arkadaşım, efendim” anlamında bir hitap sözü: *Tez ol mîrim, tez ol!* (Safiye Erol) (MBTS, kubbealtılugati.com).

seyyidî: *ünl.* (Ar. mütekellim yâ’sı -i ile) “Efendim” anlamında hitap sözü, halk ağzında seydi şeklini almıştır: *“Yâ seyidî: Ey benim efendim!”* (MBTS, kubbealtılugati.com).

şekerim: *ünl.* (İyelik ekinin kalıplaşmasıyla) Daha çok hanımlar arasında kullanılan teklifsiz bir hitap sözü, tatlım, güzelim: *Ayağını denk al şekerim* (Orhan V. Kanık) (MBTS, kubbealtılugati.com).

TS’de 4.a’dazi “teyze” sözlükbiriminin seslenme sözü olarak tanımlanan 2. anlamında “ünlem” sözcük türü bilgisi verilmişken 4.b’de seslenme sözü olarak tanımlanan 2. anlamlarda bu bilgiye yer verilmemiştir. TS’de alt madde başı olan 4.a’daki “güzelim” sözlükbirimi dışındaki “anam!, anam babam, aslanım!, babam!, bakar mısınız?, baksana! (veya baksanıza!), bana bak!, buyur!, cicim!, gözüm! (gözümün nuru), hemşehrim!, majesteleri, mirim, şekerim, yavrum!” sözlükbirimlerinin hiçbirinde sözcük türü bilgisinin belirtilmediği tespit edilmiştir. MBTS’de 4.c’de gibi hitap sözü olarak tanımlanan “teyze” sözlükbiriminin 3., “sitti” sözlükbiriminin 2. anlamından önce sözcük türü bilgisine yer verilmemiştir. MBTS’de alt madde başı olan 4.d’deki “güzelim” sözlükbiriminin 2. anlamında; “dostum”, “mîrim”, “seyyidî” ve “şekerim” sözlükbiriminde sözcük türü bilgisine yer verilirken alt madde başı olan diğer seslenme sözlerinde (anam (anam babam), Allah’ın kulu, asâletmeab, azizim, bakar mısınız?, beyim, bir tanem, burama geldi (çıkta), buraya bak, cancağızım, cicim, ciğerim, civanım, elmasım, erenler, gözüm, hu erenler, iki gözüm (iki gözümün) nuru (bebeği), koçum, meveddetlü, müfettih’l-ebvab, nur-ı aynım, riyaset-penahi, sultanım, ümmet-i muhammed, zat-ı ali, zat-ı humayun - zat-ı şahane) bu bilginin yer almadığı tespit edilmiştir.

4.8. Uzunluğun Gösterilişi

5.a. **alo ünlem** (a'lo, l ince okunur) Fransızca allô 1. *ünlem* Telefon konuşmasına başlarken kullanılan bir seslenme sözü. 2. (alooo) Kendisine bakmasını veya kendisiyle ilgilenmesini istediği kişiye karşı söylenen seslenme sözü (TS, 2011: 104).

TS’de 5.a’nın 2. anlamında seslenme sözündeki uzunluk parantez içinde aynı harf birkaç defa yazılarak gösterilmiştir. Diğer örneklerde böyle bir düzenlemeye rastlanmamıştır.

4.9. Anlam Ayırt Edici Anlambirimcilerin Kullanımı

- 6.a. **bana bak!** *teklifsiz konuşmada* "beni dinle" anlamında kullanılan bir seslenme ve gözdağı sözü: "*Bana bak, karışmam sonra!*" (TS, 2011: 249).
- b. **baksana! (veya baksanıza!)** *teklifsiz konuşmada* 1. bir seslenme sözü.
2. dikkat çekme sözü "*Akşam oluyor, baksana hava kararı.*" (TS, 2011: 240).

TS'de 6.a'da seslenme sözü "'beni dinle' anlamında, gözdağı sözü" gibi ayırt edici anlambirimcilerle birlikte tanımlanırken 6.b'de bu türden anlambirimcilere yer verilmeyerek yalnızca "bir seslenme sözü" şeklinde tanımlanmıştır. Anlamın daha açık ve belirleyici olması için tanımlarda ayırt edici anlambirimcilere yer verilmesi gerekir.

4.10. Tümce Yapısındaki Sözlükbirimlerin Sözlüğe Alınma Ölçütleri

TS'de "bakar mısınız?, baksana! (veya baksanıza!), bana bak!, buyur!"; MBTS'de "bakar mısınız?, burama geldi (çıkıtı), buraya bak" örneklerinde çekimli eylemlerin seslenme sözü olarak tanımlandıkları görülmektedir. Kimi zaman soru yoluyla, kimi zaman emir kipiyle, kimi zaman da kalıplaşmış farklı cümle tipleriyle seslenmeler olabilmektedir. Bu durumda sözlüğe bu tipteki seslenme sözlerinden hangilerinin alınıp hangilerinin alınmayacağına ölçütü belirlenmeli, sözlükbirimler bu ölçüte göre sözlüğe dâhil edilmelidir.

4.11. Teklik Kişi İyelik Ekli Sözlükbirimler

TS'de "anam!, anam babam, aslanım!, babam!, cicim!, gözüm! (gözümün nuru), güzelim, mirim, şekerim!, yavrum! ve MBTS'de "anam babam, azimim, beyim, bir tanem, cancağızım, cicim, ciğerim (ciğerimin köşesi), civanım, dostum, elmasım, gözüm, gülüm, güzelim, koçum, mirim, nur-ı ayınım, sultanım, şekerim" sözlükbirimleri gibi 1. teklik kişi iyelik eki almış seslenme sözleri dikkati çekmektedir. TS'de ve MBTS'de Türkçe Ulusal Derlem'den yapılan kontrol sonucu kullanım sıklıkları oldukça yüksek olduğunu tespit ettiğimiz "annem(6772/13), aşkım (282/3), bebeğim (178/3), hayatım (1105/15), kardeşim (2226/94), küçüğüm (112/6), meleğim (46/2), sevgilim (901/39)" gibi seslenme sözlerine de seslenme sözü olarak yer verilmesi beklenmektedir.

4.12. Seslenme Sözü Olarak Tanımlanmayan Sözlükbirimler

TS'de ve MBTS'de seslenme / hitap sözü olmasına rağmen bu şekilde tanımlanmayan sözlükbirimler de vardır; "bir tanem, canım, damat, dengesiz, emmi, emmi kızı, emmi oğlu, enişte, gelin, hala, hala kızı, hala oğlu, haysiyetsiz, komşu, kuzum, namussuz, salak, sevdiçeğim, sevdiğim, şerefsiz" gibi seslenme / hitap sözlerinin tanımlarında da seslenme sözü oldukları belirtilmelidir.

4.13. Kullanım Sıklığı Düşük Olan Sözlükbirimler

TS'de seslenme / hitap sözü olarak tanımlanan balama: 1/0, bey kardeş: 0, cana: 0, zatâilileri: 2/0 ve MBTS'deki ahbar: 7/0, asâlet-meab: 0, beşe: 0, bey ağabey: 0, burama geldi (çıkıtı): 8/1 (0), buraya bak: 8/2, celil: 0 civanım: 6/0, çâker-nevaz (-nûvaz): 0, çâker-perver: 0, elmasım: 3/0,

eyyuha: 0, hacı baba: 4/0, , hu erenler: 0, iki gözüm (iki gözümün) nuru (bebeği): 2/0, meveddetlü: 0, müfettihu'l-ebvab: 0, mürtecâ: 0, nur-ı ayırım: 4/0, riyaset-penahi: 0, seyyidi: 10/2, sittî: 0, zat-ı hümayun: 0 sözlükbirimlerinin kullanım sıklıklarının düştüğü, hatta bazılarının hiç kullanılmadığı tespit edilmiştir. Böyle sözlükbirimlerin belirli aralıklarla derlem kontrolü yapılmalı ve kullanımda olmadığı tespit edilenlere sözlüklerde yer verilmemeli; eğer tarih içinde kullanımdan düşmüşlerse “eskimiş” etiketi eklenmelidir (*TS*'de “cana” ve “lala”, *MBTS*'de “beşe”, “celil”, “çâker-nevaz (-nûvaz)”, “çâker-perver”, “devletli”, “meveddetlü¹”, “meveddetlü²”, “nur-ı ayırım” ve “sittî” seslenme sözlerine bu etiket eklenmiştir). Ayrıca yine ulusal derlemde taradığımız ve kullanım sıklıkları *TS*'de ve *MBTS*'de yer verilen bu sözcüklerden daha yüksek olan “cicianne (26/1), hanım anne (hanımanne) (7), hanım abla (hanımabla) (28/5), hanım teyze (40), sizler (1065/9) gibi seslenme sözlerine sözlüklerde yer verilmesi uygun olacaktır.

5. Sonuç

Genel Türkçe sözlüklerde (*TS*'de ve *MBTS*'de) seslenme / hitap sözü olarak tanımlanan sözlerle ilgili tespit ve önerilerimiz şunlardır:

1. Genel Türkçe sözlüklerde seslenme sözleri tanımlanırken bir takım eksiklikler ve ikilikler tespit edilmiştir. Yapılan tanımlar seslenme sözlerinin niteliği ve türü göz önünde bulundurularak belli ölçütlere göre yapılmalıdır.

2. Hangi seslenme sözlerinin sözlüğe alınıp hangilerinin alınmaması gerektiği hususunda mutlaka derlem kontrolü yapılmalı ve kullanım sıklığı dikkate alınarak buna karar verilmelidir. Kullanımda olmayanlar sözlüğe alınmamalı, eskimiş ve kullanım sıklığı düşmüş sözler ise eskimiş etiketiyle belirtilmelidir.

3. Tanımlar yapılırken kullanılan anlambirimcikler standart olmalı, aynı kategorideki tanımlamalar için farklı farklı anlambirimciklerin kullanılmasından kaçınılmalıdır. Ancak bu sözleri birbirinden ayıran temel farklılıkları gösteren anlambirimciklere tanımlarda mutlaka yer verilmelidir.

4. Sözlükbirimlere ait parçalı yapılar eksiksiz yer verilmeli; sözcük türü bilgisi ve vurgu, tonlama gibi özellikler mutlaka sözlükbirimlerin tamamında gösterilmelidir.

5. Ünlem işareti kullanımı ile ilgili ölçüt belirlenmeli, -varsa- ölçütün ne olduğu sözlükte tarif edilmeli; ya ünlem türündeki bütün sözlükbirimlerde bu işaret bulundurulmalı ya da hiçbirinde bulundurulmayarak bu husustaki karışıklık giderilmelidir.

6. Seslenme sözünün -varsa- yüklediği her farklı duygu ve yönelimle ilgili anlam yeni bir anlam olarak verilmeli, çokanlamlı yapı sözlüğe yansıtılmalıdır.

7. Seslenme sözlerinin tanımlarındaki her bir anlamdan sonra o anlamla ilgili örneklere mutlaka yer verilmelidir.

Kaynaklar

- Akalın, Ş. H. (2011).** “Türkiye Türkçesinde Ünlem (Terim ve Tasnif, Tasnif, Ünlem Olan Kelimeler, Söz Dizimi ile İlgili Sorunlar)”, *Türk Gramerinin Sorunları I-II Bildiriler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, s.588-603, Ankara.
- Aksan, Y. et al. (2012).** Construction of the Turkish National Corpus (TNC). In Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012). İstanbul. Türkiye. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>
- Akşehirli, S. (2004).** *Temel Anlambilim (Semantik) Kavramları Üzerine Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Alyılmaz, C. (1994).** *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Alyılmaz, C. (2011).** “Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri”, *Türk Gramerinin Sorunları I-II Bildiriler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, s.646-652, Ankara.
- Alyılmaz, S. (2015a).** “Türkçenin Söz Diziminde Seslenmeler ve Seslenme Öbekleri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, S.54, s.31-50, Erzurum.
- Alyılmaz, S. (2015b).** “Dede Korkut Kitabındaki Bir Sözcükten (Boy) Hareketle “Bo, Bu, Abo, Abu...” Seslenme Ögelerinin Yapısı”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S: 4/4, s. 1413-1424.
- Atabay, N.; Özel, S. ve Kutluk, İ. (2003).** *Sözcük Türleri*, Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- Ayverdi, İ. (2010).** *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (MBTS)*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- Banguoğlu, T. (2007).** *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bulut, S. (2012).** *Anadolu Ağızlarında Kalıp Sözler ve Kullanım Özellikleri*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu.
- Çelebi, S. ve Sancı Uzun, D. (2015).** “TDK Güncel Türkçe Sözlük ile TDK Sesli Türkçe Sözlük’ün Ünlemlerin İşlevleri Bakımından Karşılaştırılması”, *International Journal of Language Academy*, C.3/1, s.303-318.
- Delice, H. İ. (2007).** *Türkçe Sözdizimi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Delice, H. İ. (2012).** *Sözcük Türleri*, Asitan Kitap, Sivas.
- Demirbaş, M. (2017).** “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Seslenme Sözcükleri”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S: 6/4, s. 2154-2181.
- Demirci, K. (2015).** *Kelime Bilgisi El Kitabı*, Anı Yayıncılık, Ankara.

- Dinar, T. (2014).** "Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde Cümle Dışı Unsur", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.33, s.69-86.
- Dizdaroğlu, H. (1976).** *Tümce Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Doğru, F. (2014).** "Türkçe Buyrum Tümcelerinde Kibarlık/Kabalık", *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri (Editörler: Hatice Şahin ve İbrahim Karahancı)*, C.1, Bursa.
- Emre, A. C. (1945).** *Türk Dilbilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- Ergin, M. (2002).** *Üniversiteler için Türk Dili*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- Gezizli, M. (2015).** "Türkçede Ünlemler ve Temel İşlevi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.36, s.126-134.
- Gencan, T. N. (2007).** *Dilbilgisi*, Tek Ağaç Yayıncılık, Ankara.
- Gencay, N. (2012).** *Kuzey Kıbrıs Türk Ağızlarında Kalıp Sözcükler*, Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs.
- Hacıeminoğlu, N. (1984).** *Türk Dilinde Edatlar(3. Baskı)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Hatipoğlu, V. (1972).** *Türkçenin Sözdizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- İmamova, H. (2010).** "Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesinde Nezaket Anlamı Taşıyan Seslenmeler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, S.42, s.1-10, Erzurum.
- Karaağaç, G. (2009).** "Edat Üzerine Düşünceler", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, S. 5, s. 157-169.
- Karaağaç, G. (2012).** *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Karaağaç, G. (2013).** *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karahan, L. (1995).** *Türkçede Söz Dizimi (3. Baskı)*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kononov, A. N. (1956).** *Çağdaş Türk Edebi Dilinin Grameri* (Tercüme: Sabit Sayılı), Moskova-Leningrad.
- Korkmaz, Z. (2010).** *Grammer Terimleri Sözlüğü (4. baskı)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2011).** *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları* (5.baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mehmedoğlu, A. (2002).** "Türkiye Türkçesinde Bazı Gramer Terim ve Anlayışları Üzerine", *TDAY-Belleten*, C.II, Ankara.

Özkan, M. ve Sevinçli, V. (2013). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* (5. Baskı), Akademik Kitaplar, İstanbul.

Özmen, M. (1995). "Cümlelerin Altıncı Ögesi ve Bir Terim Önerisi", *Türk Dili Dergisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, S.519, s.224-227.

Özmen, M. (2013). *Türkçenin Sözdizimi*, Karahan Kitabevi, Adana.

Şen, S. (2008). "Dede Korkut Kitabı'nda Kadına Yönelik Hitaplar", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S.3/2, s.627-641.

Türkçe Sözlük (TS) (2011). (haz.: Şükrü Halûk Akalın ve diğerleri) (11. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Üstüner, A. (1998). "Cümlelerin Ögeleri Konusundaki Karışıklıklar", *Türk Dili Dergisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, S.553, s.18-30.

Yoldaşev, A. A. (2012). "Türk Dillerinde Sesleniş Sözcükleri (Çev.: Bahar Güneş)", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.48, s.441-446.

Zülfikar, H. (2011). "Ünlemler ve Ses Yansımaları Kelimeler", *Türk Gramerinin Sorunları I-II Bildiriler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, s.604-607, Ankara.

Elektronik Kaynaklar

Misalli Büyük Türkçe Sözlük (MBTS). <http://www.kubbealtilugati.com/> (Erişim tarihi: 12.10.2015).

Güncel Türkçe Sözlük (GTS). <http://tdk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 12.10.2015).

Türkçe Ulusal Derlem. <http://www.tnc.org.tr/> (Erişim tarihi: 13.10.2015).

YAYIN POLİTİKASI

1. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmaların daha önce hiç bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir derginin değerlendirme sürecine alınmamış veya başka bir yerde yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir.
2. Değerlendirme sürecinde olan ve yayımlanan yazıların sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir. Dergide yayımlanan yazılar Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin görüşünü yansıtmaz.
3. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yayımlanmak üzere kabul edilen ve yayımlanan yazıların yazılı ve elektronik ortamda, başka bir işleme gerek kalmaksızın, bütün yayın haklarına sahip olur.
4. Dergide, Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılmış yazılar yayımlanır. Almanca, Fransızca ve Arapça hazırlanan yazılara da yer verilebilir.
5. Araştırma konusu makale ve yazı herhangi bir kurum tarafından destek görmüş veya tezden üretilmiş ise bu durum eser başlığının son kelimesi üzerine (*) işareti konularak aynı sayfada dipnot olarak belirtilmelidir. Tezden üretilen makalelerde, tezi yazar, yazarlar sıralamasında birinci sırada yer alır.
6. Dergiye gönderilen çalışmalar, bir Yayın Kurulu üyesi tarafından ön değerlendirmeye tabi tutulur. Ön değerlemeye alınan makale ve yazılara ilişkin her türlü şekil ve içerik değişiklikleri istenebilir.
7. Hakem inceleme sürecinin başlatılmasına Editör ve Yayın Kurulu karar verir. Ön değerlemeyi geçen yazılar, en az iki hakem tarafından incelenir.
8. Hakemler, Türkiye'deki üniversitelerde görev yapan profesör ve doçent öğretim üyeleridir. Yayın Kurulu tarafından gerekli görülmesi halinde yurtdışındaki üniversitelerde görevli doçent ve profesörler arasından da hakem seçilebilir. Gelen yazının uzmanı profesör ve doçent bulunamaması halinde konunun uzmanı olan yardımcı doçent ya da doktoralı bilim insanları da hakem olarak seçilebilir.
9. Makale değerlendirme sürecinde yazar ve hakem isimleri gizli tutulur.

10. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makale veya yazıların yayımlanmasına, raporlar çerçevesinde yazar(lar)dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayımlanmamasına karar verilir ve yazar(lar)a bildirilir.
11. Yazar(lar), hakemler tarafından istenilen bütün değişiklikleri yapmakla yükümlüdür. İstenilen değişiklikler yapılmadan makale ve yazılar basılamaz. Yazar(lar), yaptıkları değişiklikleri içeren bir raporu, düzeltilmiş makale veya yazılarıyla birlikte dergiye gönderirler.
12. Bir yazarın aynı sayıda veya birbirini takip eden iki sayıda birden fazla makalesi yayımlanamaz.
13. Dergiye gönderilen yazılar yazar(lar)ına iade edilmez.
14. Bu dergi açık erişimi sağlama politikasını benimsemektedir. Yayımlanan sayılar bu politikaya uygun olarak açık erişime sunulmaktadır.

YAZIM KURALLARI

1. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran ve Aralık ayı olmak üzere yılda iki defa yayımlanır.
2. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen yazı ile birlikte yazar(lar)ın adı-soyadı, unvanı, kurum ve e-posta adresleri ile açık iletişim adreslerini içeren bilgiler ayrı bir sayfada gönderilmelidir. Yazar(lar)ın çalışmayı dergi yayın sürecine sunduğunu ve dergi yayın politikasını okuyarak kabul ettiklerini beyan eden ıslak imzalı üst yazıyı posta veya faks ile dergi editörlüğüne ulaştırması gerekmektedir.
3. Dergiye gönderilen yazılar, Microsoft Word 2010 Türkçe sürümü ile, 1,5 satır aralıklı, tablo, şekil, kaynaklar ve eklerle birlikte en çok 25 A4 sayfa boyutunda olmalıdır. Yazılar 10,5 puntoda "Calibri" fontu kullanılarak hazırlanmalıdır. Sayfalar numaralandırılmalıdır. Şekil şartlarına ya da dergi konusuna uymayan yazılar ön değerlendirmeye alınmadan yazar(lar)ına bildirilir.

4. Gönderilen yazıların Türkçe ve İngilizce başlıkları, 120 kelimeyi aşmayacak şekilde yazının tümünü öz biçimde (çalışmanın amacını, yöntemini, bulgu ve sonucunu) yansıtacak nitelikte Türkçe ve İngilizce özetler ile en az üç, en fazla beş adet Türkçe ve İngilizce anahtar kelime yer almalıdır. Özetlerin başlığı ve metin kısmı, "Calibri" karakterde 9 punto ve bir (1) aralıkla yazılmalıdır. Makale metninde yazar(lar)ın kimlik bilgileri yer almamalıdır. Yazıların başlığı oldukça kısa ve çalışmayı doğru temsil etmelidir.
5. Tüm metin iki yana yaslı, paragraflar arasında 12nk boşluk verilmiş, başlıklar hariç paragraflar soldan girinti yapılarak yazılmalıdır. Gönderilecek çalışmaların sayfa kenar boşlukları her taraftan 2,5 cm olacak şekilde ayarlanmalıdır.
6. Tüm başlıklar kalın (bold), sola yaslı (girintisiz) ve yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Alt başlıklar 1., 1.1, 1.1.1. şeklinde numaralandırılmalı ve yazının giriş, yöntem, bulgular, sonuç ve kaynaklar şeklinde ana bölümlerine yer verilmelidir.
7. Metin içi atıflarda APA metodu olarak adlandırılan ve Amerikan Psikologlar Derneği tarafından yayınlanan "The publication manual of the American Psychological Association" isimli kaynakta belirtilen yazım ilkelerine uyulmalıdır. Gerektiğinde dipnotta açıklamalara yer verilebilir.
8. Metinde kaynaklara atıfta bulunurken yazar soyadı, tarih ve gerekliyse sayfa bilgisi verilmelidir. Tek yazarlı kaynaklara atıf örnekleri, Öztürk (2005)...; Kaya (2008, s. 12)...; Taş (2007, s. 182-186). İki yazarlı kaynaklara yapılan atıf örnekleri: Kaya ve Taş (2004)...; Öztürk ve Doğan'a (2009, s. 45) göre. APA atıf formatına uygun olarak, atıfta bulunulan kaynağın yazar sayısı 3 ile 5 arasında ise, kaynağa metin içinde ilk geçtiği yerde yukarıdaki gibi atıfta bulunulur: Öztürk, Kaya ve Taş (1998, s. 25-35). Aynı kaynağa daha sonra yapılan atıflarda ilk yazarın soyadı ile birlikte "v.d." ifadesi kullanılır: Öztürk v.d. (1998, s. 25-35). Cümle sonunda birden fazla esere atıfta bulunuluyorsa bu kaynaklar parantez içinde alfabetik sıra ile verilmelidir. Örneğin: ...(Kaya, 2008; Öztürk, 2005; Öztürk ve Doğan, 2009, s. 45; Taş, 2007, s. 182-186).

9. Şekiller ve tablolar metin içinde ortalanmış olarak ve sayfa sınırlarını aşmayacak şekilde hazırlanmalı ve renkli olmamalıdır. Gerekğinde tablo ve şekiller, ekler bölümü oluşturularak kaynaklardan önce gelecek şekilde metne yerleştirilebilir. Şekiller ve tablolar kendi aralarında bir (1)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmalıdır. Şekiller ve tabloların başlıkları kısa ve öz seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harfle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar şekil ve tabloların hemen altında yer almalı, bunların varsa kaynakları metin içi atıf kurallarına uygun olarak yer verilmelidir. Tablo ve şekiller, yazılım programlarının çıktıları olarak konmamalı, sonuçlar yazar(lar) tarafından gerekli tablo ya da şekle dönüştürülmelidir.
10. Gönderilen yazıların sonunda kaynakça oluşturulmalıdır. Yazıda kullanılan kaynaklar yazar soyadı dikkate alınarak alfabetik sıra ile kaynakçada yer almalı, yazıda adı geçmeyen kaynaklara yer verilmemeli, yazı içinde yer alan tüm kaynaklar da kaynakçada yer almalıdır.

Yazıların Dergiye Sunulması

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisine gönderilecek yazılar 3 (üç) nüsha halinde aşağıda belirtilen adrese ulaştırılmalıdır. Nüshaların birinin üzerinde yazarın tanıtıcı bilgilerine yer verilmeli, diğer iki nüshada yazar hakkında kişisel bilgilere yer verilmemelidir. Elektronik posta ile gönderilecek yazılarda da yazar(lar)ın tanıtıcı bilgilerine yer veren ve yer vermeyen iki farklı yazının aynı elektronik posta ekine eklenmesi gerekmektedir. Yayınlanmasına karar verilen makaleler üzerinde "Dergi Yayın Kurulu" tarafından esasa yönelik olmamak kaydıyla, küçük düzeltmeler yapılabilir. Makale yukarıda ifade edilen programda kayıt edilerek, son şekli CD ortamında gönderilmeli ve ayrıca aşağıdaki e-posta adresine iletilmelidir.

İletişim Adresi:

Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Dergisi
26480 Meşelik / ESKİŞEHİR
Telefon: 0 – 222 – 2293048
Belgegeçer: 0 – 222 – 2293048
E-posta: sosbildergi@ogu.edu.tr

EDITORIAL POLICY

1. All manuscripts submitted to Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences should not previously be published elsewhere, or it should not be submitted for publication in another journal, it should not be in the review process of another journal or it should not have been accepted for publication elsewhere.
2. Author(s) are fully responsible for studies published in Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences and those under review processes. Articles published in the journal do not reflect the opinion of Eskişehir Osmangazi University.
3. Copyrights of all accepted manuscripts and published articles (printed or electronic) belong to Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences, without any further action.
4. The Journal publishes articles written in Turkish and in English. Articles written in German, French and Arabic may be considered.
5. Any study supported by an institution or derived from thesis should indicate this by using (*) sign at the top of the last word on the title of work and give information in a footnote on the same page. Authors of article derived from thesis, thesis owner should be placed in the first place while adviser should be the second author.
6. All manuscripts submitted to the journal, are subject to initial review by the editorial board. All types of content and formatting changes may be requested from studies under initial review.
7. Editor and editorial board decide to start the review process. Manuscripts passed initial review are sent to at least two referees.
8. Referees are chosen among professors and associate professors working in universities in Turkey. Referees from universities abroad, if deemed necessary, can also be chosen. If necessary, experts who have doctorate degree can also be assigned as referee.

9. The identity of both author and referees is kept strictly confidential during evaluation process.
10. According to the referees' reports, the manuscript may be accepted for publication, revision or additional information and shortening may be requested from the author(s), or it may be rejected and the author (s) are notified from the decision made.
11. Author (s), is required to make all the changes requested by referees. The manuscript cannot be published without requested changes have been made. Author (s), should submit a report containing changes have been made upon referees' reports.
12. An author can publish only one article in one issue. Also an author cannot publish more than one article in two consecutive issues.
13. Manuscript submitted to journal cannot be returned to the author(s).
14. This journal adopts open access policy. When an issue is published it will freely opened to public.

WRITING INSTRUCTIONS

1. Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences is a refereed journal and published twice a year in June and in December.
2. A separate sheet containing author(s) name, family name, title, institution, e-mail and communication addresses should be sent to the journal along with manuscripts. Authors should state purpose of their submission explicitly, and their knowledge and acceptance of editorial policy of the journal by written and signed letter which should be faxed or mailed to the Journal's Office.
3. Manuscripts should be prepared by using MS Word 2010 version. The total length of any manuscript submitted should not exceed 25 pages (A4) including tables, figures, references and annexes and should be typed in 1.5 line spacing. The font size should be 10.5 (Calibri). Pages should be numbered. Manuscripts which are not conformable with the conditions concerning the formatting will not be taken into pre evaluation process and author(s) will be notified.

4. All manuscripts should contain English Abstract with an English title and a Turkish abstract with a Turkish title not exceeding 120 words. The abstracts should concisely present the purpose of the study, the methodology, the results, and the conclusion remarks. Minimum three maximum five keywords should be given both in English and in Turkish. Titles and text of abstracts should be written with 9 fonts, 1 line spacing and using Calibri. There must be no mention about name(s) of the authors in the manuscript. Titles of manuscript should be very short and represent it correctly.
5. All text is justified, given the space between paragraphs 12nk, except titles left indent paragraphs should be done. The page margins on all sides should be set to 2.5 cm of all manuscripts submitted.
6. All titles should be written in bold, left justified (unintended), and only the first letters of words should be written in capital letter. Manuscripts should contain sub sections as introduction, method, findings, conclusions and references. Sub-headings should be numbered as 1, 1.1, 1.1.1.
7. In-text citations APA method should be followed. "The Publication Manual of the American Psychological Association" is published by American Psychological Association (APA). If needed, explanatory information can be given by footnote.
8. In-text citations, the author's last name and the year of publication (and page number if necessary) fort eh source should be given. Examples of in text citations with one author, Ozturk (2005) ...; Kaya (2008, p. 12) ...; Tas (2007, p. 182-186). Examples of in text citations with two authors: Kaya and Tas (2004) ...; Ozturk and Dogan (2009, p. 45). In accordance with the APA citation format, when there are 3 to 5 authors in the cited source, list all family names the first time cited in the text: Ozturk, Kaya and Tas (1998, p. 25-35). Subsequent references to the same source in the text cite only family name of the first author followed by "et al." Example: Ozturk et al. (1998, p. 25-35). When there are multiple sources to be cited, list the citations in alphabetical order and separate them with semicolons. For example: ... (Kaya, 2008; Ozturk, 2005; Ozturk and Dogan, 2009, p. 45; Tas, 2007, p. 182-186).

9. Tables and figures should be centered on page and be prepared within the margins of page and should be without color. Tables and figures can also be placed at the end of manuscript and before references as annexes if necessary. Tables and figures should be numbered beginning from 1 separately. Their titles should be short and brief and only first letter of each word should be written with capital letter. If necessary, explanatory footnotes and abbreviations may be placed under tables and figures and their sources should also be placed there according to citations rule in text. Tables and figures should not contain direct output of software program, rather author(s) should prepare tables and figures manually.
10. References should be placed at the end of manuscripts. References should contain only those sources directly used and cited in the manuscripts. Each source should be placed in the reference by alphabetical order of author's last name.

Manuscript Submission

Three copies of manuscript should be submitted to the journal via regular mail. On one copy of the manuscript there should be author(s) information, the other two copies should be free of author(s) information. Manuscripts submitted through e-mail, there should be two copies of manuscript attached to e-mail, one contains author(s) information and the other is not. When accepted for publication, manuscripts may be edited by editorial board provided that changes are limited to minor changes. Manuscripts should be saved in CD and mailed along with copies of manuscripts. Manuscripts should also be e-mailed to the address given below.

Communication Address:

Associate Professor Hasan Huseyin ADALIOGLU
Eskişehir Osmangazi University
Social Sciences Institute
Journal of Social Sciences
26480 Meselik / ESKİŞEHİR
Phone: 0 – 222 – 2293048
Fax: 0 – 222 – 2293048
E-mail: sosbildergi@ogu.edu.tr